GEORGE ORWELL

ESSZÉK

Független Kiadó
Budapest 1988
A fordítások az alábbi kötet alapján készültek:
THE COLLECTED ESSAYS, JOURNALISM AND LETTERS OF GEORGE ORWELL
(in four volumes)
Edited by Sonia Orwell and Ian Angus
(Penguin Books Ltd.)

TARTALOM

Orwell tizenegy esszéje elé.....5.o.
Akasztás.....18.o.
Marrakech.....24.o.
Wells, Hitler és a Világállam.....32.o.
Visszatekintés a spanyol háborúra.....41.o.
Arthur Koestler.....66.o.
A brit antiszemitizmus.....82.o.
Jegyzetek a nacionalizmusról.....91.o.
A szegények halála.....120.o.
A politika és az angol nyelv.....133.o.
Miért írok?.....158.o.
Megjegyzések Gandhiról.....168.o.

ORWELL TIZENEGY ESSZÉJE ELÉ

Szegénység és jogfosztottság

Egy rendőrtiszt hazatér Hátsó-Indiából. A Birodalmi Rendőrség hivatalnokának bűntudata: származásának, bőrszínének, kasztjának, rendfokozatának, életmódjának szögesdrótnál áthatolhatatlanabb kerítése elzárta az ázsiaiaktól; személyes létével, tevékenységével járult hozzá "bennszülöttek" kínzásához és megöléséhez. Azokéhoz, akiket etoni mestere: Aldous Huxley "epszilon-törpékként" mintázott meg. Mi több, hozzájárult ahhoz, hogy aki életben marad, továbbra is pária maradjon. Hogy mások is meg legyenek győződve, nemzedékeken át arról, hogy szahibot vadembertől különböztetni végleges, egyúttal eredendő.

E.A. Blair a gyarmatról visszatér az anyaországba. 1927 végén, pontosan hat évtizeddel azelőtt, hogy e könyv és előszava készül. Elvegyül Európa - Párizs, az angol bányavidékek, a polgárháborús, vérző Hispánia - kitaszítottjainak, koldusainak, félhalottjainak, lábbal tiport névtelenjeinek sokaságában. Nemcsak elvegyül; életüket éli, beleértve a fiziológiai, értelmi, akarati, spirituális leromlás végső stációit. Nemcsak éli ezt, hanem saját Lebenswelt-jévé teszi. Nem "participant observer", mint sok szociográfus, szociológus eszmetársa az utókorban, hanem eleven figyelmű résztvevő. Sőt nemcsak sajátjává teszi, hanem megérti a szegénység és jogfosztottság valódi üzenetét. Ezzel kezdődik az átalakulás,(1) melynek során E.A. Blair orwelli személyiséggé lesz.

"O scathful harm, condition of poverte!" Ezt a Chaucer-i mottót választotta

Orwell első önálló kötetének címlapjára. A világ a legnyomorúságosabb szegénység realistájaként ismerte meg. Aki olvasta a "Down and Out in Paris and London" vagy a "The Road to Wigan Pier" fejezeteit, ismerős kínokra bukkan e kötet esszéiben. A társadalom legalsó, sőt perifériára szorult és kirekesztett rétegeinek mindennapi kilátástalanságát könyörtelen ténytisztelettel, az olvasóra depressziót, felháborodást és színvallást kényszerítő elemzéssel dokumentálja. Az "Állatfarm" és az "Ezerkilencszáznyolcvannégy" vizionáriusától megtagadhatjuk a - leszűkítőnek vélt - tényirodalom, a non-fiction címkéjét, de maga azt állítja "Miért írok" c. esszéjében: "Az /író/ tematikáját mindig az a kor határozza meg, amelyben él - legalábbis így van zűrzavarosan nyüzsgő, forradalmi időszakokban, mint amilyen a miénk is..." Persze csak azért, hogy hozzátegye: "...de akárhányszor írni kezd, előtte már magáévá tett egy olyan érzelmi attitűdöt, amelytől teljesen megszabadulni többé sosem tud." Orwellt alapvető, néha a száraz deskripciót is átszakító - sőt egyes bírálói szerint szentimentalizmusba torkolló - érzelmei szegényekhez és kitaszítottakhoz kötik. Elvét nyíltan jelzi, amikor Mahatma Gandhi életművéből legnagyobb egyetértéssel a társadalmi státusz, származás és faj szerinti egyenlőséget emeli ki. Gandhival együtt vallja, hogy az országrész kormányzója és a félig éhenhalt dravida kuli, a brit közkatona és a gyapotmágnás egyazon rangú, "ugyanolyan módon megközelítendő" ember.

A "Marrakech" koldus napszámosának alázata - az állatnak nyújtott kenyérből kér a maga számára -felidézi bennünk a diagnózist, amit Orwell a "Down and Out"-ban alig elviselhető szakszerűséggel vont meg. A szegénység nem csupán munkaalkalmak, bevételek, anyagi javak hiánya, hanem irreverzibilissé váló fiziológiai és pszichológiai folyamat. Az éhezés nemcsak az izomerőt csökkenti, hanem kitörli a jövőtudatot. A kilátástalanság önmagát beteljesítő jóslattá válik. Az éhező nemcsak zálogházba viszi utolsó nélkülözhető, szakadt ruháit, nemcsak a becsüs tornyosul élet-halál uraként, nemcsak a pult felett, kisujjal pöckölve dobják vissza azt, amibe minden megmaradt reményét vetette, hanem a szétrepülő ócska ruhák felett koldustársainak metsző hahotázása üti arcul. A szegénység - a "Down and Out" első lapjain megtaláljuk az évtizedeken át kísértő orwelli következtetést - "ugyanúgy felszabadít a viselkedés szokásos követelményei alól, mint ahogy a pénz megment másokat a munkától..." A szegénység életformája a nemzedékeken át rögzülő agresszióé - ha a totalitarizmus fel akarja használni ezt az indulatot, akkor mesterségesen fogja a szegénységet, a nyomort egy technológiailag korlátlan korban fenntartani. Ezerkilencszáznyolcvannégy, a Párt ideológiája... De a génekbe ülepszik a rabszolgasorssal való azonosulás, a megalázást nemcsak eltűrő, hanem természetesnek tekintő énkép is. Idős arab asszonyok vonulnak Észak-Afrikában, s amikor egyikük kezébe filléres pénzdarabot nyom, a teherhordó asszony megütközik, mintha megfellebbezhetetlen természeti törvényt sértett volna az alamizsnálkodó.

Szenvedés és halál

Szenvedés, a méltóságot megsemmisíteni akaró fizikai és lelki gyötrelem, de nemcsak a szegénységé, nemcsak a jogfosztottságból eredő: mindaz, ami osztályrészül jut a korban, amely valamennyi előzőnél tökéletesebbé tette a kínzás és ölés mechanizmusát. Ez Orwell életvilágának pillére, történelemszemléletének, politikai filozófiájának egyik főárama, és esszéinek is.

A beteg, a haldokló szenvedésének lényegi eleme nem az elkerülhetetlen kór, hanem az erőszak, amelyet az ápoló, az orvos, sőt a medikus elkövet vele szemben, és amely annál nagyobb mértékű, minél kisebb a visszacsapás, a bosszú veszélye, minél kiszolgáltatottabb, minél messzebb van a félhalott a "fizető beteg" szociális státuszától. A megfigyelő résztvevőre, az íróra csupán - középkorba süllyedő kezelésként - ritkított levegőjű poharakat szorítanak, hólyagokat húznak a bőrére, de a kórtermekben ott lebeg, kikerülhetetlenül, a nappalok és éjjelek minden pillanatán át a véres szadizmus, a megcsonkíttatás, a műtéti gyilkosság szorongása. Hogy azután az "Akasztás"-ban átéljük, amint a

szűkös börtöncellában hatan kötözik meg a magányos rabot, és vesztőhelyre vonják.

A párizsi kórházi osztály - hiába társítja Orwell gyermekkorának történeteihez, előző századok történeti adataihoz - jól megfér a Szeretet Minisztériumának kamráival, Auschwitzcal, My Lai-val, Recskkel, a szovjet Gulágok ezreivel. Mielőtt elpusztul, elveszíti személyiségét az áldozat. Névtelen az "Akasztás"-ban, "Numero 57"-té válik "A szegények halálá"-ban, auschwitzi fogoly, akinek bőrébe tetoválták a személyi számot. Együtt van a totális hatalom két elementáris "szubjektív élménye", emberi kondíciója: minden "észszerű" céltól mentesen, a szadizmus l'art-pour-l'art-jától vezérelt csizma tapos az emberi arcba, a kínzás a vallomások után is folytatódik s elérik, hogy az alattvaló személyiségének, individualitásának utolsó üszke is kilobbanjon. Vagy talán mégsem: az első csak eszköze lenne a másodiknak? Winston Smith kiléphet az államvédelmi hatóság piramisából, amikor feladta, megcsúfolta, beszennyezte, meggyilkolta az utolsó meggyőződést is, ami még fenntartotta egyéniségét?

Deutscher világít talán legélesebben rá, hogy Orwell szemében a világ mozgatója az irracionális hataloméhség, amely /Ezerkilencszáznyolcvannégy/ végső kielégülést egyedül abban találhat, hogy másokat permanens szenvedésre ítél, szétrombol, megsemmisít. A szenvedés az egyedüli bizonyítéka, hogy nem az áldozat szabad akarata, hanem a hatalmi kényszer volt a megtörés oka. Emiatt válik Orwell totalitárius hatalmi gépezet és hatalmi megszállottság egyik első hatékony leleplezőjévé. Wellsnek a hitlerizmussal kapcsolatos nézeteit bíráló esszéjét évekkel az "Ezerkilencszáznyolcvannégy" előtt írja, de már itt a hitleri hatalomgyakorlás irracionalitására, a hatalom minden áron való megtartására helyezi a hangsúlyt. "Legtöbbje annak, amit Wells megálmodott és amiért küzdött, fizikailag megtalálható a náci Németországban. A rend, a tervezettség, a tudomány állami támogatása, az acél, a beton, a repülőgépek - mind, mind ott vannak - de mindez a kőkorszakba illő eszmék szolgálatában. Orwell tisztában van vele, hogy a totalitárius rezsimek az áthagyományozott, ideológiáktól független agresszió és brutalitás roppant tartalékára támaszkodhatnak /talán ennek nyílt kimondása miatt hasonlítják oly gyakran Swifthez/; nem hallgatja el, hogy a megszállás alatt sok millió francia /40 %/ támogatta aktívan a fasiszta uralmat. Figyelmének középpontjába mégis a hatalomvágy megszállottja, a zamjatini jótevő, a Nagy Testvér és pártja kerül. Az emberi szenvedés felülmúlhatatlan előidézője Orwell számára a harmincas évek tisztogatásainak Sztálinja, a körülötte kialakuló "Inner Party", amelyet működésének egyik karakterisztikus "területén", a spanyol polgárháború eseményeiben ismert meg.

Kötetünk talán legkitűnőbb esszéjében, amit Koestlerről írt, Orwell tárgyalja a "Sötétség délben"-t. Felismeri, hogy milyen összetevők szükségesek a totális uralom gépezetének olajozott működéséhez. Talán elsőként mutatja fel - Koestlerrel együtt - a modern apparatcsik fiziognómiáját. Nem véletlen, hogy Koestler regényhőse, Rubasov foglalkoztatja leginkább, mint ahogyan rövidebb írásait végigkíséri Rubasov történelmi előképei, Trockij, Buharin és más bolsevikok eszméinek ismertetése majd kritikája. Három alternatíva vizsgálata után úgy értékeli, hogy Koestler hőse nem azért vall, mert elkövette a koncepciós perben ellene hozott vádakat, nem is azért, mert kínozzák, mert zsarolják/ hanem azért, mert nincs rá oka, hogy másként tegyen. A bolsevik párt létrehozta, a maga kipreparált Winston Smithjét: nincs többé számára tapasztalati igazság és nincs igazságosság, nincs személyes vélemény és személyes méltóság. Évtizedeken át azt tette, amire a párt utasította; vérévé vált, hogy "A szabadság rabság". Most szabadságában áll, hogy bevallja el nem követett bűneit, s megteszi ezt. Utána pedig - ha kezdetben zaklatták is - büszkének érzi magát, hogy vallott. Rubasovnál talán mégis szükségtelenek O'Brien gyilkos kínzásai. Hiszen eszébe jut vallomása előtt: mint a párt aktivistája, saját maga aljasabb bűnöket követett el, mint amelyekkel most egy konstruált vádirat terheli.

A totalitárius hatalom olyan embereket teremt, akik önként vallják be a meg nem történtet /Rubasov/, átírják biográfiájukat, megsemmisítik a tudott tényt, feladják egyén voltuk végső, introspektív bizonyítékát, az emlékezet

originalitását. Óceániában nincsen történelem, a tegnap, a tegnapelőtt írásos bizonyítékainak birtoklása halálos bűn. Orwell jól tudja, hogy mindez nem regények lapjain létezik. A "Jegyzetek a nacionalizmusról" elemzi, miként kerekedik felül a politikai interpretáció a valóságon abban a propagandában, ami az esszé megjelenése óta több-ezerszeres hatékonyságra tett szert.. Ugyanazok a véres tömeggyilkosságok, melyeket a zárt elme az egyik fél részéről gyilkosságnak, szadizmusnak ismer el, a másik fél részéről elkövetve megbocsáthatók, helyben hagyhatók, sőt hajlamosak vagyunk tényszerűségüket megkérdőjelezni, kételkedni megtörténtükben, tagadni, hogy voltak, s megtagadni mindazokat, akik felhívták rá figyelmünket. Mintha a "Doublethink" definícióját olvasnánk ebben a háború utolsó évében íródott esszében: "A nacionalista gondolkodásban vannak tények, melyek egyszerre igazak és hamisak, amelyeket ismerünk s egyúttal nem tudunk róluk."

Nyelv és megismerés

Orwellt foglalkoztatja az ismeretelméletnek, az észlelés és információfeldolgozás humán folyamatainak politikai kiaknázása; előre látja azokat a pszichológiai technikákat, amelyekkel a halála óta eltelt évtizedek tudományos fejlődése ajándékozta meg a korlátlan uralom bajnokait. Már a széles értelemben vett nacionalizmus elhatárolásakor az emberi megismerés egyes vonásait hívja segítségül: az érdeklődés egysíkúságával, a megismerés és azonosulás tárgyainak bizonytalanságával, a valóság ekvivalencia-viszonyai iránti közömbösséggel határozza meg a nacionalistát. Rádöbben, hogy a megismerő folyamatok kulcsmozzanata a nyelv, a nyelvi rendszer lenyomata az emberi pszichikumban. Mintha a Wittgenstein utáni nyelvfilozófia legtöbbet vitatott tételeit anticipálná: a politikai elnyomás azt kívánja, hogy a faktuális világ helyett egy lehetséges világot tekintsünk kiindulópontnak; befolyásolásával, gondolatrendőrségével, ha kell véres terrorral belénk vési annak szemantikáját.

Az "Újbeszéd"-ről szóló, az "Ezerkilencszáznyolcvannégy" végére függesztett - nyelvészeti tanulmánynak beillő - fejezet közismert. Orwell esszéit olvasva nem szabadulhatunk a benyomástól, hogy a nyelv filozófiai és szociológiai problémái sokkal elevenebben foglalkoztatták, mint amennyire a szépírók mesterségük nyersanyagával törődni szoktak. Kötetünkben bizonyítja ezt a nacionalista monománia szinte kizárólag nyelvi példákkal történő bemutatása /"Jegyzetek a nacionalizmusról"/, a nyelv és az igazság kérdésének ismételt felvetése ars poeticájában /"Miért írok"/. De mindenekelőtt "A politika és az angol nyelv".

Senkit se tévesszen meg, hogy Orwell kissé hosszasabban időzik egyes szavakkal kapcsolatos - pontosabban lexikai, etimológiai, morfológiai - problémáknál, sokszor olyan megközelítéssel, ami a nyelvre mint rendszerre alig vet fényt. Az esszéista nem "tört a professzionális nyelvész babérjaira" /mellesleg az utóbbi szóvirágot is utálta volna/, sőt az egyetemi katedrák tekintélyeivel szemben a "native speaker" intuícióját vállalta. Sokszor tapasztaltuk már, ez alól Orwell sem kivétel, hogy a nem-nyelvész kevésbé toleráns a kifejezés eltérő változatai iránt, jobban hajlik a nyelvőrködésre, a felesleges és szakmailag igazolhatatlan kodifikációra, mint a lingvisztika művelője. Orwell gondolatmenete a mai magyar nyelvvédelem purizmusának néhány nevetséges kinövésére emlékezteti olvasóját, például akkor, amikor az "idegen" szavakat megkülönböztethetőnek véli a "nem idegen"-től és az előbbiek gyérítésére szólít fel. /Ráadásul latin szavakat vesz célba. Mi magyarok alaposan emlékezetünkbe kell, hogy véssük: az angol nyelv páratlan kifejező ereje, az egész világot meghódító gazdagsága nem utolsósorban a francia közvetítéssel átvett hatalmas latin szókincs és a germán szókészlet együttességének köszönhető./ A nyelvprobléma azonban Orwell számára elsősorban nem ezt jelenti.

A nyelvi kommunikáció alapfeltétele, hogy az egyének szemantikájában legyenek közös elemek. Valójában ez a "konszenzuális" réteg az, amit hagyományosan egy adott nyelv szemantikájának nevezünk. Ha csak "individuális nyelvek" lennének, ha minden egyén szemantikája különálló lenne a másikétól, gyakorlatilag megszűnne a közlés lehetősége. Orwell felismeri, hogy valóban van

ellenőrizhetetlen fokban idiolektikus jelentés, és hogy a politika tudatosan visszaélhet ezzel. Vagy legalábbis manipulálni tudja, hogy a szavak, kifejezések közlő által szándékozott, vállalt jelentése és tulajdonított jelentése más-más legyen. "A szovjet sajtó a legszabadabb a világon" idézi példaként Orwell, és a "szabad" szó, jelentésének ez a kezelése eszünkbe juttatja: "Freedom is slavery", "War is peace".

A visszaélések lehetősége az elvont jelentésű szavaknál és kifejezéseknél tágabb, mint a konkrét jelentésűeknél. A mindennapi valóság leírásának elvont frazeológiáját elemezve Orwell visszajut a totalitarizmus témájához: azt a problematikát boncolgatja, melyet a nácizmust illetően később Victor Klemperer (szerk.: németországi zsidó) szellemes műve fejt ki teljesebben. A politika - mely Orwell szavai szerint hazugságok, gyűlölet és skizofrénia áradata - megrontja a nyelvet, de a nyelv is alkalmas a gondolat beszennyezésére, sőt elsődleges tényezővé válik a Szeretet Minisztériumára jellemző agymosásokban. Nem véletlen, hogy a szovjet típusú totalitárius rendszerek elleni felkelések idején eruptív bírálat tárgya volt a rendszer nyelvezete, mindenekelőtt a leninista ideológia és a pártújságírás zsargonja csakúgy, mint maga a pártgépezet. És az sem, hogy Klemperer műve csupán nagy késéssel, erőlködéssel jelenhetett meg magyarul, az a sokkal terjedelmesebb irodalom pedig, amely a szovjet típusú rendszerek nyelvhasználatát bírálja, eddig a szamizdatban is szórványosan bukkant fel.

Orwell tisztában volt vele, hogy az autonóm gondolkodás és tudat megszüntetésének a nyelv átalakítása az elektrosokknál is hatékonyabb eszköze. Mint Mladen Jovanovic rámutat, a totalitarizmus a nyelvben egy olyan eszköz ígéretét láthatja, amely az egyén számára világot - sőt minden, számára lehetséges világot - pontosan előírt szerkezetűvé tesz. Egy olyan nyelv az "eszmény", amely kijelöli a világ dimenzióit és megszünteti a független észlelést. Ennek megalkotásában a"Newspeak" orwelli előírásainak teljesítése csak kezdeti lépés. Kétségtelen, hogy a szókészlet kasztrálása /nem kívánatos szavak eltávolítása, manipulált új szavak bevezetése, "teleszkopikus" rövidítések - melyek egyébként elsősorban nem Orwellre, hanem a mai szovjetorosz nyelvre jellemzőek -, a szóosztályok—ill. szófajok határainak megszüntetése/ is visszavonhatatlanul torzítja a társadalmi tudatot. A nyelv mélyebb szerkezetének kicserélése még több eszközt ad a manipulátorok kezébe. A "cél" az, hogy a nyelv állításai közti viszonyok, a következtetések érvényességének feltételei is megváltozzanak. Jovanovic az emberi nyelvek univerzáléira /egyetemes sajátosságaira/ hivatkozva derűlátó; nem hiszi, hogy a máznál mélyebbre hatoló, tartós károsodás előidézhető. Én inkább Orwell józanságában osztozom: azt hiszem, hogy a halála óta eltelt évtizedekben a totalitárius államok propagandistái /néha tudtukon kívül/ veszélyesen sokat merítettek a modern szemantikából.

Talán van kollektivizmussal kacérkodó demokrácia, de individualista totalitarizmus nem létezik. A szó- és mondatjelentés megsemmisítésével és helyettesítésével a valódi idiolektust állíthatjuk szembe. Minden igazi költészet nyelvi rendszere individuális egész. Ahol van érvényes, konzisztens egyéni nyelv, ott megszüntethetetlen individuális tudat is van: agymosások után még mindig farkasszemet néz az Újbeszéd konstruktőreivel.

Reménység és meggyőződés

Orwell művei - köztük az esszék - azon a ponton mutatják az embert, ahol testi funkcióira redukálódik. A fiziológiájára csökkentett ember kevesebb az állatnál: nembeli lényegétől megfosztott lény. De másként is felmutatják: az "Akasztás"-ban a biztos halálra ítélt rab, fején az individualitását törlő csuklyával egyszer, tízszer, ötvenszer kiáltja: "Ram!" Winston Smith - ha tagadja is, hogy hívő - így mond ellent kínzójának és a mögötte álló totális államnak: "Van valami a világmindenségben - nem tudom, valamilyen szellem, valamilyen elv - amelyen soha nem lesznek úrrá."

Ha élete egyes pillanataiban egyházi tradicionalistának tűnt is, Orwell nem volt vallásos. Másrészt megállapította, hogy Európában, ezen belül az entellektüelek között folyamatosan csökken a hívők száma. Ahol az egyházat a totális hatalom történelmi példájának látta, ott ugyanúgy támadta rendszerét, vezetőit és jelképeit, mint a szekuláris hatalmat. Gandhi-esszéjét ez az állítás nyitja: "A szenteket mindaddig bűnösnek kell tartanunk, míg be nem bizonyosodik, hogy ártatlanok". Az esszé egyik gondolatmenete éppenséggel a mindennapi ember felsőbbrendűségét kívánja bizonyítani a szent felett. "Valószínű, hogy azok a kevesek, akik elérik a szentséget vagy arra vágynak, életükben soha nem éreztek túl nagy csábítást arra, hogy emberi lények legyenek." Ez az érvelés - ha nem is bélyegzi patologikusnak a vallásos embert - arrafelé halad, hogy az életszentségben valamiféle hiányt, nem pedig többletet fedezzen fel. A sztálini népirtás és Auschwitz tanújaként Orwellnek szembe kellett néznie hagyományos teológiai tételek megingásával, az isteni be nem avatkozás problémájával.

Mégis megkockáztatom, hogy Orwell erőszakról és emberiességről vallott felfogása - miközben gyakran bizonygatja evilágiságát - közel kerül egy vallásos humanizmushoz. Wells-szel vitatkozva csaknem kimondja, hogy a represszív militarizmust csak fegyveres erőszakkal lehet - ha lehet egyáltalán - korlátozni. /Spanyolországi hónapjaiban valóra váltotta ezt a következtetését./ Gandhiról írva mégis gondosan elválasztja az erőszakmentesség gyakorlatát a pacifizmustól; lehetetlen nem észrevennünk Orwell rokonszenvét a konkrét életmódként megjelenített erőszakmentesség iránt, noha ténytisztelete elismerteti vele a japán megszállás tragikus veszteségeit. Egész életművén, és az itt szereplő esszéken is végigvonul a kiszolgáltatott, fegyvertelen ember elleni erőszak - elsősorban az állam, a hatalom által véghezvitt erőszak - morális elítélése. Az egyén méltóságának feltétlen tiszteletén kívül Orwell sérthetetlennek tartja a személyközi kapcsolatokat. A krisztusi szeretet, az elesettek, a rászorulók szolgálata ott volt korai regényeinek hátterében. Végül élete utolsó évében rögzíti: a valódi szeretet /és szerelem/ "hard work", terhek és kötelezettségek vállalása.

Nem tettük fel azt a kérdést, amelyet a kötet átlapozása után az olvasó alighanem fel fog tenni: Esszék egyáltalán azok az írások, melyeket kezében tart? Orwell elfogadta ezt a megjelölést; két, életében megjelent esszékötete egyikének főcímében is benne van. De vajon abban az értelemben esszé-e a 11 mű, amit Michel de Montaigne nyomán kölcsönzünk a szónak: könnyed, néha felületes eszmefuttatások egyedi témákról, melynek során az író saját élményeit, tapasztalatait, nézeteit tükrözteti? Vagy Francis Bacon nehéz veretű esszéi értelmében azok, melyek témái /az igazság, az emberi életcélok, az erkölcs alapvető ismérvei/ sokszor közel esnek Orwelléihez. Vagy éppenséggel a brit és amerikai politikai esszé mestereiként számon tartott Ralph Waldo Emersonhoz, Hyppolite Taine-hez, Alexis de Tocqueville-hez, vagy az - ismét valódi orwelli témákat érintő - filozófus esszéistához, George Santayapához hasonlíthatók?

Az irodalomtörténet úgy tartja számon Montaigne-t, mint az önfelfedezés és önelfogadás íróját. A montaigne-i esszé egyik célja saját Viselkedésünk mozgatórugóinak feltárása és kíméletlen elemzése. Az esszéműfaj lényegéhez tartozik, hogy belső ellentmondásainkat, gondolataik széttartó irányait, változékonyságunkat és a változás iránti igényünket közölhessük. Ebben az értelemben a kötet írásai montaigne-i esszék. Reméljük, hogy az orwelli politikai, társadalomelméleti gondolat pontosabb megismertetésén túl megmutatják, milyen küzdelmet kell vívnia a méltóságához ragaszkodó embernek azért, hogy meghatározza helyét egy a huxleyinél barbárabb Szép Új Világban.

JEGYZETEK

1. Stansky, P., Abrahams, W., Orwell: The transformation. London, 1979.
2. Stansky és Abrahams, i.m. 127. o.
3. Deutscher, I., 1984 - The mysticism of cruelty. In: Heretics and renegades. London, 1950. Utánnyomás: Williams, R., ed., George Orwell: A collection of critical essays.

4. Jevgenij Zamjatin "Mi" c. regénye az "Ezerkilencszáznyolcvannégy" legfontosabb előképe.
5. Klemperer, V., L.T.I. Notizbuch eines Philologen. Magyarul: A Harmadik Birodalom nyelve. Budapest, 1984: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
6. Jovanovic, M., Újbeszéd - A nyelv Orwell 1984 című regényében. Új Symposion /Novi Sad/, 1985 /XXI/, no. 1/2, 43-47. o.

algol László

Akasztás

Burmában történt az esős évszakban, egy nedves reggelen. A magas falakon át - mintha sárgás sztaniolpapír csillogott volna - bágyadt, beteges fénysáv kúszott a börtön udvarára. A siralomház cellái előtt várakoztunk. Dupla rácsos kicsiny odúk sorakoztak egymás mellett, akár az állatketrecek, A cellák úgy háromszor három méteresek lehettek s leszámítva egy ivóedényt meg egy fapriccset, úgyszólván teljesen üresek voltak. Némelyikben a belső rácsnál hallgatag barna emberek kuporogtak lepedőkbe csavarva. Halálraítéltek, akiket egy-két héten belül felakasztanak.

Egy foglyot elővezettek cellájából. Csenevész, apró emberke, egy beretvált fejű hindu volt, nedvesen fénylő, zavartan ide-oda kalandozó tekintettel. Alkatához képest aránytalanul nagy, sűrű bajusza inkább valami filmkomikushoz illett volna. Hat jól megtermett indiai börtönőr vigyázta s készítette elő az akasztásra. Kettejük puskával és feltűzött szuronnyal állt mellette, míg a többiek bilincset tettek a kezére. A bilincsen láncot fűztek keresztül, a lánc végeit övükhöz csatolták, s az elítélt karját kétoldalt szorosan a testéhez kötözték. Egészen közelről állták körül, kezükkel óvatosan, gyengéden, de állandóan fogták, mintha minduntalan meg akarnának bizonyosodni róla, hogy megvan még. Horgász szorongathatja így a halat, mely még eleven, s bármely pillanatban visszaugorhat a vízbe. A rab azonban megadóan állt, kezeit ernyedten a kötél alá engedte, mintha fogalma se lenne, mi történik vele.

Nyolc óra volt. A távoli barakkok felől egy vigasztalanul vékony kürtszó úszott a nedves levegő hullámain. A börtön főfelügyelője, ki tőlünk valamivel távolabb állt s botjával kelletlenül a kavicsokat piszkálgatta, e jelre felkapta a fejét. Katonaorvos volt. Hangja nyersen reccsent őszes kefebajsza alól:
- Az ég szerelmére, igyekezzenek, Francis -szólt ingerülten. - Már régen halottnak kellene lennie. Nincsenek még készen?! Francis, a főfoglár, kövér dravida hófehér gyakorlóruhában, aranykeretes szemüveggel, fekete kezét a sapkájához kapta.
- Igenis, uram, igenis! - hebegte. - Minden a legnagyobb rendben elő van készítve. A hóhér itt vár. Mindjárt kezdjük.
- Csak szaporán! A fegyencek nem kaphatnak reggelit, amíg el nem intéztük.

Megindultunk a vesztőhely felé. A foglyot kétoldalt egy-egy őr vigyázta, puskáját szíjban tartva. Két másik az elítélt karját és vállát megragadva, egyszerre tuszkolta és támogatta. Mi többiek, elöljárók és más effélék, mögöttük haladtunk. Alig tizenöt métert tettünk meg így, mikor a menet minden intés vagy parancs nélkül váratlanul megtorpant. Dermesztő közjáték kezdődött: egy kutya, a jó Isten tudja honnét, beszökött a börtönudvarra. Egyenesen felénk tartott. Leadott néhány hangos ugatássorozatot, körülnyargalt, miközben egész teste rángott az izgalomtól, hogy a kétlábúak ekkora sokaságát találta együtt. Vastag bundájú eb volt, airdale-pária keverék. Egy darabig még körülöttünk hánykolódott, majd mielőtt bárki feltartóztathatta volna, felugrott a rabra, hogy az arcát megnyalja. Döbbenten állt mindenki, túlságosan meglepetve ahhoz, hogy a kutyára vesse magát.

- Ki engedte be ide ezt a mocskos dögöt?? kérdezte dühödten a főfelügyelő. - Kapja el valaki, gyorsan!
Egy börtönőr kilépett a sorból és ügyetlenül hajszolni kezdte, ám a kutya

folyton eltáncolt, odábbszökött előle, az egészet csupán játéknak véve. Egy fiatal félvér fegyőr maroknyi kavicsot ragadott fel azzal próbálván elijeszteni, de a kutya kitért a dobás elől, s azután ismét a nyomunkban termett. Csaholása hangosan visszhangzott a börtön falairól. Őrei közül a fogoly fásultan nézte, mintha ez is az akasztási ceremónia része lenne. Jó néhány percbe telt, mire sikerült végre valakinek elcsípnie a kutyát. Zsebkendőmet nyakörvként rákötöttük s elindultunk újra. A kutya tovább szűkölt és nyüszített.

Úgy ötven méterre lehettünk az akasztófától. Az előttem haladó rab csupasz barna hátát figyeltem. Lekötött karjai miatt egy kissé esetlenül, de állhatatosan lépdelt a térdüket soha ki nem feszítő indiaiak puha járásával. Izmai minden lépésnél finoman elrendeződtek, fejbőrén a hajtincs fel-le csapódott, talpa nyomot hagyott a nedves fövenyen. És bár mindkét könyökét keményen markolták, egyszercsak félrelépett, hogy kikerüljön egy pocsolyát.

Különös, de addig a pillanatig egyszer sem fogtam fel, mit jelent egy ép, értelmes ember elpusztítása. Most, mikor láttam e foglyot félrelépni, hogy elkerüljön egy tócsát, hirtelen átláttam, milyen elmondhatatlan vétek egy teljében lévő élet megsemmisítése. Ez az ember nem haldokolt, éppoly eleven volt, mint mi. Testének minden szerve működött - belei emésztettek, bőre új sejteket termelt, körme növekedett, szövetei alakultak; mindene munkálkodott valami magasztos hiábavalóság jegyében. Körme akkor is nőni fog, mikor a vesztőhelyre fellép, amikor egy pillanat tört része alatt a semmibe zuhanva életének vége szakad. Szeme látja a sárga homokot, a szürkés falakat, agya emlékszik, előre gondol, mérlegel - akár egy pocsolyát. Ő és mi még egy emberi közösségbe tartozunk, egyazon világban együtt járunk, látunk, hallunk, érzünk és értünk; ám két perc múlva egy hirtelen mozdulattal valaki örökre eltávozik közülünk - s egy tudattal, egy világgal kevesebb lesz...

A vesztőhely egy tövises gazzal felvert, elkülönített kis udvaron állt. Háromoldalú, tetején deszkázott faemelvény volt, odafönn két tartóoszloppal s a keresztgerendával, amelyről a kötél csüngött alá. A hóhér őszhajú fegyenc, a fogház fehér egyenruhájában, már mellette várakozott. Amikor az udvarba léptünk, alázatos meghajlással tisztelgett nekünk. Francis egy szavára a két kísérő szorosan megragadta az elítéltet, és vezetve-tuszkolva felsegítette a bitó létráján. Aztán a hóhér is felmászott, s a hurkot az elítélt nyakára tette.

Álltunk és vártunk - nyolc-tíz méterrel odébb. Az őrök egyenetlen kört formáltak a bitófa köré. Amikor a hurkot rögzítették, az elítélt fohászkodni kezdett Istenéhez: Ram! Ram! Ram! Ram! Az éles, ismétlődő kiáltozásban nem volt félelem vagy sürgetés, mint amikor valaki segítségért kiált vagy imádkozik; inkább állhatatos, harangzúgásszerű ritmus. E hangra felnyüszített a kutya is. Odafönn a hóhér egy liszteszsákra emlékeztető kis gyapotzacskót vett elő s ráhúzta a fogoly fejére. A hang azonban tompán és kitartóan áthatolt a szöveten: Ram! Ram! Ram! Ram! Ram!

A hóhér lemászott, parancsot várva megállt, kezét az emelőre helyezte. Talán percek teltek el így. A rab tompa, állhatatos kiáltozása egy pillanatra sem szakadt meg: Ram! Ram! Ram! A főfelügyelő állát a mellére ejtve botjával lomhán a földet rovátkázta - mintha csak a kiáltásokat számlálta volna: egy előre megszabott mennyiséget engedve az elítéltnek - ötvenet vajon vagy százat... Elsápadtunk. Az indiaiak arca mint a rossz kávé, elszürkült, némelyik szurony remegni kezdett. Néztük a lekötözött csuklyás embert odafönt a vesztőn, hallgattuk kiáltásait, mindegyik az élet másodpercnyi meghosszabbítását jelezte -és egyre gondoltunk mind: megölni mielőbb, essünk túl rajta, hallgasson el ez az elviselhetetlen zaj!

A főfelügyelő hirtelen elszánta magát. Fejét felvetve, pálcájával egy gyors mozdulatot tett, szinte nekivadultan kiáltotta oda: "Chale!"

Tompa reccsenés hallatszott. Aztán halálos csend lett. A fogoly eltűnt, a kötél összecsavarodott. Elengedtem a kutyát s az menten az akasztófa mögé rohant, de odaérve hirtelen megtorpant, felugatott, majd visszahátrált az udvar egy sarkába. A gyomok fedezékéből ijedten lesett felénk. Megkerültük az állványt,

hogy szemügyre vegyük a kivégzettet. Ott függött; a lábujjak egyenesen a föld felé mutattak, alig érzékelhető lassúsággal forgott. Halott volt, akár a kő.

A főfelügyelő kinyújtotta pálcáját és megbökte vele a csupasz barna testet, mely kissé ingani kezdett. - Rendben van - mondta nagyot sóhajtva és kihátrált a bitófa alól. A mogorva kifejezés menten eloszlott arcáról. Karórájára nézett: - Nyolc óra nyolc. Hála Istennek, ezzel végeztünk mára.

Az őrök lecsatolták szuronyaikat és elvonultak. A kutya mintha megjámborodott s rájött volna, hogy rossz fát tett a tűzre, szintén utánuk somfordált. Kimentünk mi is a vesztőhely udvaráról, elhaladtunk a celláikban várakozó elítéltek előtt. Átvonultunk a fegyház nagy, központi udvarára. A rabok, szöges bambuszbotokkal fegyverzett őreik felügyeletében, a reggelire vártak. Hosszú sorokban kuporogtak. Mindegyik egy bádog-szilkét tartott maga elé. Két őr járt körbe s rizst mért edényeikbe. Az akasztás után e látvány már-már kedélyesnek és otthonosnak tűnt. Dolgunk végeztével hatalmas megkönnyebbülést éreztünk valahányan. Futni, nevetni, énekelni szerettünk volna. Egyszerre mindenki kedélyes társalgásba elegyedett.

A félvér fiú, ki mellettem lépdelt, maga mögé bökött ahonnét jöttünk s mindentudó mosollyal így szólt: - Tudja, uram, hogy a barátunk /a halottra értette/ mit csinált mikor megmondták neki, hogy a kegyelmi kérvényét elutasították? A cella padlójára vizelt! A félelemtől- Uram, parancsoljon egy cigarettát- Nézze csak, milyen remek ezüsttárcám van! Egy fehér kereskedőtől szereztem két rúpia s nyolc anna ellenében. Elsőosztályú európai stílus!

Néhányan nevetgéltek - hogy min, azt aligha tudta egy is közülük.
Francis a főfelügyelő mellett ment és megállíthatatlanul locsogott.
- Szóval, uram, minden a legnagyobb rendben zajlott le. Bumm! Úgy ment, mint a karikacsapás. Sajnos, nem mindig ilyen, de nem ám! Tudok rá esetet, hogy az orvos oda kellett menjen meghúzgálni a lábát, hogy a halál beállását biztosítsa. Micsoda bosszantó dolog!
- Ficánkolt, mi? A nemjóját! - mondta a főfelügyelő.
- Hajaj, uram; hát még, mikor némelyik megmakacsolja magát! Emlékszek egyre, bele kapaszkodott a rácsba, hogy elő akartuk vezetni. Aligha fog hinni nekem, uram: mind a két lábát hárman húztuk. Hatan kínlódtunk vele. Veszekedtünk, "engedd magad, cimbora - mondtuk - gondolj arra, mennyi fájdalmat és gondot okozol nekünk." Az meg rá se hederített a jó szóra; bajos egy alak volt!
Azon kaptam magam, hogy hangosan nevetek. Mindenki nevetett - még a főfelügyelő is vigyorgott elnézően.
- Legjobb, ha most kijönnek velem egy kortyra. Van egy üveg whisky a kocsimban.
Fenekére nézünk.
Átmentünk a börtön kettős kapuján. Kiértünk az utcára.
- A lábánál fogva! - kiáltott fel váratlanul egy burmai elöljáró s azzal hangos hahotára fakadt. Nevettünk mi is újra. E percben Francis anekdotája elképesztően mulatságosnak tetszett. Ittunk mindannyian: bennszülöttek és európaiak együtt, már-már barátságban. A halott száz méternyire mögöttük maradt.

Marrakech

Amint elhaladtak a holttesttel, a legyek rajokban szálltak fel az éttermi asztalról, hogy utána eredjenek, de pár perc múltán visszatértek.

A gyászolók kis csapata - mind férfiak és fiúk, nő egy sem volt közöttük - átvonult a piactéren a gránátalma-oszlopok, taxik és tevék között egy rövid siratót jajgatva újra meg újra. Ami a legyeknek igazán tetszik az az, hogy errefelé nem ismerik a koporsót. A hullát csupán egy vászondarabba tekerik és négy barát egy durva fatákolmányon a vállára veszi. Mikor a barátok a temetőhelyre érnek, egy fél méter mélységű téglalap alakú gödröt vájnak a földbe, belelökik a holttestet, majd néhány száraz göröngyöt hánynak a tetejére, melyek olyanok, akár a tégladarabok. Se sírkő, se név, se bármilyen azonosító

jel. A temető hasonlatos valami gazdátlanul maradt építkezési területhez. Hatalmas, kopár, hepehupás földdarab az egész. Egy-két hónap múlva senki nem tudja biztosan, hová temették hozzátartozóját.

Amikor keresztülmegyünk egy ilyen kétszázezres városon, melynek lakói közül legalább húszezren a szó szoros értelmében nem birtokolnak mást, mint a rongyokat, melyben nap nap után fekszenek és kelnek, mikor elnézzük, hogyan élnek és ami még könnyebb errefelé, hogyan pusztulnak, nehéz elhinnünk, hogy emberi lények között járunk. Valójában minden gyarmatbirodalom ezen a tényen alapul. Csupa barna arc, de mennyi! Vajon ugyanabból a húsból-vérből teremtették őket is, mint minket? Van-e egyáltalán nevük? Vagy csupán megkülönböztethetetlen barna massza az egész? Létük egyedisége vajon több-e, mint egy méhé vagy egy korallbogáré? Kikelnek a földből, izzadnak, éheznek egy néhány évig, aztán lesüllyednek a temető névtelen halmai alá, és senki nem veszi észre, hogy eltűntek a föld színéről. És még sírjaik is hamarosan egybeolvadnak a talajjal. Ha az ember sétálni megy és utat tör a fügekaktuszcserjék között, olykor feltűnik, hogy buckás a talaj a lába alatt, de csak a szabályos ismétlődések árulják el, hogy voltaképpen csontvázak fölött járkál.

Egy gazellát etettem egy közkertben.
A gazella úgyszólván az egyetlen állat, mely még elevenen felkelti az ember étvágyát. Tényleg, hátsó fertályukat ösztönösen úgy látjuk, mintha máris benne úszna a mentaszószban. Az én gazellám mintha tudta volna mi forog a fejemben. Bár elvette a kezemben levő darab kenyeret, egyértelmű volt, hogy nem kedvel. Gyorsan a kenyér után kapott, fejét leszegte s öklelni próbált, aztán elvett egy újabb falatot, s támadt volna megint. Talán azt hitte, ha engem sikerülne elűznie, a kenyér valamiképp még mindig ott maradna a levegőben.

A közeli ösvényen egy arab kubikos dolgozott. Nehéz kapáját leeresztette és lassan hozzánk csoszogott. Csendes álmélkodással a gazelláról a kenyérre, a kenyérről a gazellára nézett, mintha effélét még nem látott volna. Végül is szégyenlősen megszólalt franciául.
- Én is ennék abból a kenyérből.
Törtem egy darabot neki, ő pedig hálásan rejtette el rongyai közé. Ez az ember a polgármesteri hivatal alkalmazottja.

Ha átmegyünk a zsidó negyeden elképzelhetjük, milyenek lehettek a középkori gettók. A mór uralom alatt a zsidók csak bizonyos korlátozott területeken belül vásárolhattak földet. Az ilyen tengődés századai múltán egészen beletörődtek abba, hogy összezsúfoltan élnek. Sok utca két méternél is jóval keskenyebb. Házaik teljesen ablaktalanok, gyulladt szemű gyerekek elképesztő sokaságban rajzanak, akár a legyek. Az utca közepén rendesen egy kis vizeletpatak csörgedez.

A bazárban fekete kaftános, fekete fejfedős, megszámlálhatatlanul népes zsidó családok dolgoznak sötét, legyektől ellepett benyílókban, mint megannyi szűk barlangban. Egy történelem előtti faesztergánál keresztbetett lábbal ül a mester és villámgyorsan széklábakat gyárt. Előre hajolva jobb kezével fogja az esztergát, a kést pedig bal lábával irányítja. Évtizedeket töltött ebben a testhelyzetben - bal lába helyrehozhatatlanul, véglegesen meggörbült. Mellette ül hatéves unokája, és már tanulja a munka egyszerűbb elemeit.

A rézművesek bódéi mellett haladtam el éppen, amikor valaki meglátta, hogy rágyújtok. Abban a minutumban körös-körül minden egyes fekete lyukból egy-egy zsidó tűnt fel őrült rohanásba kezdve, hogy cigarettát szerezzen. Sokan közülük lobogó ősz szakállú öregapók voltak már. Még egy vak is előbotorkált a levegőben hadonászva. Az egyik üreg mélyében hallhatott valamit a cigarettákról. Alig egy perc múlva kiürült a doboz. Feltételezem, hogy ezek közül az emberek közül senki nem dolgozik tizenkét óránál kevesebbet, a cigaretta mégis mindegyikük számára elérhetetlen luxuscikknek számít.

Mivel a zsidók önellátó közösségekben élnek, mindazokat a mesterségeket űzik, amit az arabok, a mezőgazdaság kivételével. Bármerre nézünk, csak zsidót látni: gyümölcsárust, ezüstművest, fazekast, kovácsot, hentest, bőrművest, szabót,

vízhordót, koldust, hordárt. Valójában tizenháromezren élnek itt alig néhány hektárnyi területen. Még jó, hogy Hitler nem tévedt erre. Bár meglehet, hogy - útban volt. Az arabok, de még a szegényebb európaiak is ugyanazt a tudatlan híresztelést terjesztik a zsidókról.

- Hát persze, mon vieux /öregem/, elvették az állásomat és egy zsidónak adták. A zsidók, az ám! Ők az igazi urai ennek az országnak, hidd el. Náluk a pénz. Övék a bank, minden.
- De hát - mondtam erre -, nem igaz az, hogy az átlagzsidó kétkezi munkás, aki óránként egy pennyt keres?
- Az csak a látszat! Valójában egytől-egyig uzsorások. Ravaszak ezek a zsidók.

Néhány évszázaddal ezelőtt ugyanígy tettek "máglyára" a szegény öregasszonyokat boszorkányság vádjával, pedig egy kiadós vacsorára valót sem tudtak varázsolni maguknak.

Errefelé a kétkezi munkások csaknem láthatatlanok. Minél fontosabb a munka, amit végeznek, annál nehezebben, akadhatsz rájuk. A fehér bőrű általában feltűnő. Észak-Európában, ha egy embert szántani látunk, valószínűleg visszafordulunk, hogy jobban szemügyre vegyük. Melegebb égöv alatt, Gibraltártól délre vagy Szueztől keletre többnyire meg se látjuk az ilyesmit. Számtalanszor tapasztaltam ezt. Trópusi tájakon, az embert kivéve, mindent észreveszünk: kiszáradt földeket, fügekaktuszt, pálmafákat; távoli hegyeket, - de a földecskéjét kapáló parasztot nem. Beleolvad a föld színébe, és látványa még a puszta földnél is érdektelenebb.

Mindennek oka pedig nem más, mint hogy Ázsia és Afrika éhező országait turista-csemegének fogadtuk el. Katasztrófa sújtotta területekre senki nem tervez olcsó utakat. Pedig ahol az emberi bőr színe barna, a szegénység teljesen észrevétlen. Mi Marokkó egy franciának? És egy angolnak? Tevék, kastélyok, pálmafák, idegenlégiósok, réztálcák és banditák. Évekig is elélhetünk itt anélkül, hogy észrevennénk, hogy az itt lakók kilenctizedének léte egyenlő azzal a vég nélküli, testnyomorító küzdelemmel, amivel a letarolt földből életet csikarnak ki.

Marokkó legnagyobb része annyira sivatagos hogy nyúlnál nagyobb vad nem él meg rajta. Azok a nagy területek, amelyeket egykor erdő borított, kopár pusztasággá váltak. Itt a talaj pontosan olyan, mint a szétporló tégla. Ennek ellenére a föld jó részét megművelik, emberfeletti erőfeszítéssel. Mindent kézzel végeznek. Nők hosszú sora dolgozik a földeken. Látni őket, amint hétrét görnyedve a szúrós gazt húzgálják ki puszta kézzel. A parasztok pedig kaszálás helyett szálanként takarítják be a lucernát, hogy tövenként egy-két centivel többet nyerjenek.

Az eke fából készült nyomorúságos eszköz, alul ekevassal ellátva, mely alig tíz centi mélyen túrja fel a talajt. Oly könnyű, hogy bárki vállra veheti. Ez az, ami arányos az állatok teherbírásával. Általában egy járomba fogott tehénnel és szamárral szántanak. Két szamár nem lenne elég erő, két tehén etetése pedig sokba kerülne. A parasztoknak nincs boronájuk, így aztán hosszába-keresztbe többször is megszántják a földet, s az ily módon durván barázdált táblát árok-rendszerrel kicsiny, téglalap alakú parcellákká osztják. A ritka felhőszakadásokat követő néhány napot leszámítva sosincs elég víz. A szántóföldek szélén kilenc-tíz méter mély csatornákat ásnak, hogy a talaj alatti vékony ereket elérjék.

Minden délután tüzelőt cipelő öregasszonyok vonulnak el házam előtt libasorban. A vénség s a nap valamennyiüket kiszikkasztotta. Úgy tűnik, a primitív közösségekben általános jelenség, hogy az asszonyok egy bizonyos kor után gyerek-méretűre töppednek. Egyik nap egy szegény idős asszony, nem lehetett magasabb százharminc centinél, csoszogott el mellettem, vállán hatalmas. farakománnyal. Megállítottam és egy öt sou-s pénzdarabot /alig több mint -1/4 penny/ nyomtam a kezébe. Hangosan felnyögött, majdhogynem sikoltott - részben hálája jeleként, ám méginkább a meglepetéstől. Azt hiszem, számára én, azzal, hogy egyáltalán észrevettem, a természet törvényét látszottam megsérteni. Teljesen beletörődött már abba, hogy öregasszony, tehát nem más, mint teherhordó

állat. Ha utazik a család, gyakori látvány az apa és felnőtt fia, amint szamáron ülnek és az öregasszony, aki gyalog megy utánuk a csomagokat cipelve.

Ami ezekben az emberekben csakugyan furcsa, az az észrevétlenség. Heteken át, mindig ugyanabban az időben tüzelőt cipelő öregasszonyok sora döcögött el a házam előtt. Szemem érzékelte a látványt, igazából mégsem mondhatom, hogy láttam őket. A tűzifa vonult ott végig - legalábbis így láttam. Csak egy nap, amint éppen mögöttük sétáltam, a farakás különös fel-le mozgása felhívta figyelmemet az alatta levő emberi lényekre. Akkor először vettem észre a szegény, öreg, földszínű testeket; testeket, amik csont-bőrre aszódtak, hétrét görnyedve a súlyos tehertől. Ezzel szemben pár perccel azután, hogy marokkói földre léptem, máris feltűnt, milyen túlterheltek a szamarak, s ez mélyen felháborított. Kétségtelen, hogy a szamarakkal gyalázatosan bánnak. Egy marokkói szamár alig nagyobb, mint egy bernáthegyi kutya, mégis akkora málhát cipel, ami a brit hadsereg jól megtermett öszvéreinek is túlzott teher volna; igen gyakran hétszámra nem kerül le a nyereg a hátukról. De ami különösen szánalomra méltó, hogy épp a szamár a föld legjámborabb teremtménye; hűen követi gazdáját, akinek nincs szüksége se gyeplőre, se kötőfékre. Tízegynéhány év odaadó szolgálat után váratlanul kimúlik, a gazdája aztán az árokba veti, hol a falubeli kutyák felkoncolják, még mielőtt a teteme kihűlne.

Az efféle dolog vérlázítóan hat, míg ha emberrel történik, többnyire fel se vesszük. Ez nem valamiféle kommentár: csupán egy tényre hívom fel a figyelmet. A barna bőrű emberek a láthatatlanság határán állnak. Egy feltört hátú szamarat bárki megszán, ám ha egy öregasszonyt felfedezünk egy farakomány alatt, az rendszerint a véletlennek köszönhető.

Mialatt a gólyák észak felé repültek, a négerek dél felé meneteltek: hosszú, porlepte oszlopban, gyalogság, tüzérütegek, azután ismét gyalogság, négy-ötezer ember együtt a kanyargós úton, nehéz csizmadübörgéssel, vaskerekek zajával.

Szenegáliak voltak, Afrika legfeketébb négerei, oly feketék, hogy néha még azt is nehéz megállapítani, hol kezdődik nyakszirtjükön a haj. Fénylő testüket elhasznált terepszínű egyenruha takarta, lábukat fatuskószerű bakancs szorította s a páncélsisak valamennyiük fején mintha egy-két számmal kisebb lett volna. Nagy volt a forróság és ezek az emberek már régóta meneteltek. Felszerelésük súlya alatt roskadoztak; furcsa érzékenységtől villódzó fekete arcukon izzadság fénylett.

Ahogy elmentek mellettem, egy magas, egészen fiatal néger felém fordult és elkapta a tekintetem. De pillantása, mit felém vetett, a legkevésbé sem az volt, amit várni lehetett volna. Nem volt ellenséges, megvető, mogorva, még csak nem is érdeklődő. Az a fajta tág és szemérmes néger tekintet ez, mely a tökéletes tisztelet kifejeződése. Megértettem. Ez a szerencsétlen fiú, kit francia állampolgár lévén kiszakítottak a vadonból, hogy padlót sikáljon és szifiliszt kapjon egy helyőrségi garnizonban, most tiszteletet érez egy fehérbőrű iránt, úgy tanulta, hogy a fehér a gazdája s ő még hisz ebben.

De van egy gondolat, amely minden fehér emberben felötlik egy menetelő néger hadsereg láttán -se tekintetben mit se számít, ha az illető szocialistának vallja magát: "Még meddig bolondíthatjuk ezeket az embereket? Mikor fogják puskáikat a másik irányba fordítani?"

Csakugyan furcsa volt. Valahol minden fehér ember fejébe befészkelte magát ez a gondolat. Az enyémbe, a többi szemlélőjébe éppúgy, mint a tisztekébe, kik izzadó lovakon zötykölődtek, a fehér altisztekébe, akik a feketék közt masíroztak. Titok volt, melyet mindannyian tudtunk, de okosabbak voltunk annál, hogy kimondjuk. Csak a négerek nem tudták. Vonultak két vagy három kilométer hosszú oszlopban, fegyverekkel megrakodva; - mintha marhacsordát bámultam volna, amint békésen továbbhömpölyög az úton, amíg felette a nagy, fehér madarak csillámló papírlapokként az ellenkező irányba úsznak az égen.
1939

Wells, Hitler és a Világállam

"Márciusban vagy áprilisban, mondják a nagyokosok, Angliát hatalmas, megsemmisítő csapás fogja érni... Hogy ehhez mi köze van Hitlernek, el nem tudom képzelni. Fogytán lévő és szétszórt katonai tartalékai mára valószínűleg nem sokkal nagyobbak, mint az olaszokéi voltak, mielőtt Görögországban és Afrikában kipróbálták őket."

"A német légierő nagyjából kimerült. Gépei elavultak, a legkiválóbb katonák többsége meghalt, elkedvetlenedett vagy kifáradt."

"1914-ben a Hohenzollern-hadsereg volt a legjobb a világon. A mögött a visító kis berlini elmebeteg mögött semmi ilyesmi nem áll." "Katonai "szakértőink" mégis ugrásra kész fantomról beszélnek. Képzeletükben tökéletesen felszerelt és legyőzhetetlenül fegyelmezett hadsereg él. Néha azt várják, hogy Spanyolországon, Észak-Afrikán stb. át fog döntő "csapást" mérni, vagy hogy bevonul a Balkánra, a Dunától Ankaráig, Perzsiáig, Indiáig nyomul, vagy "lehengerli Oroszországot", vagy a Brenneren keresztül Olaszországba "özönlik". Múlnak a hetek és a fantom egyiket sem teszi a felsoroltak közül, egyetlen nagyszerű okból kifolyólag: akkora méretben nem is létezik. Azoknak a tökéletlen lőfegyvereknek és hadianyagoknak a nagy részét, amelyekkel bírt, Hitler valószínűleg elveszítette és elpocsékolta Anglia elleni ostoba látszattámadásainál. Nyersen összetákolt fegyelme pedig inog az elharapózó felismerés hatására, hogy a Blitzkrieg /villámháború/ a végét járja, és hogy a háború vissza fog térni Németország területére, hogy elpusztítsa azt."

Ezek az idézetek nem a Cavalry Quarterly-ből /Lovassági Szemle/ valók, hanem H.G. Wells úr újságcikkeinek egy sorozatából, amelyeket ez év elején írt, s amelyeket most könyv alakban is kiadtak Guide to the New World (1) címmel. Azóta a német hadsereg lerohanta a Balkánt és visszafoglalta Cyrenaicát, akkor vonul be Törökországba vagy Spanyolországba, amikor neki tetszik, és elkezdte Oroszország megszállását. Hogy mi lesz ennek a hadjáratnak a vége azt nem tudom, de érdemes megjegyezni, hogy a német vezérkar, amelynek véleménye valószínűleg ér valamit, nem kezdett volna bele, ha nem érezte volna eléggé biztosnak magát abban, hogy három hónap alatt befejezi. Ennyit arról az elképzelésről, hogy a német hadsereg egy mumus, hogy felszerelése elégtelen, hogy fegyelme felbomlóban van stb., stb.

Mit tud Wells "a visító kis berlini elmebeteg" ellen szegezni? A Világállamról szóló szokásos zagyvaságot meg a Sankey Nyilatkozatot, mely az alapvető emberi jogok vagy az antitotalitárius út meghatározására tesz kísérletet. Attól eltekintve, hogy most különösen a légierő világszövetségi ellenőrzés alá vonása foglalkoztatja, ugyanazt a nótát fújja, mint amit az elmúlt negyven éven keresztül szinte megszakítás nélkül fújt, mindig egyfajta ingerült csodálkozással szemlélve azokat az embereket, akik nem képesek arra, hogy egy ilyen nyilvánvaló dolgot megértsenek.

Mi haszna van azt mondani, hogy a levegő világszövetségi ellenőrzésére van szükség? Az a kérdés, hogy ez hogyan valósuljon meg. Mi haszna van kijelenteni, hogy kívánatos egy Világállam létrejötte? Az a döntő, hogy az öt katonai nagyhatalom közül egyik sem akarná magát ilyesminek alárendelni. Az elmúlt évtizedekben minden értelmes ember lényegében egyetértett azzal, amit Wells úr mond, de az értelmes emberek kezében nincs hatalom, és igen sokszor arra sem hajlandók, hogy feláldozzák magukat. Hitler bűnöző, tébolyult, de Hitlernek többmilliós hadsereg, repülőgépek ezrei és tankok tízezrei állnak rendelkezésére. Egy nagy nemzet az ő kedvéért hajlandó volt hat évig túlhajszolni magát, majd még két évig harcolni, ellenben alig akad olyan emberi teremtmény, aki azért a józan, lényegében hedonista világnézetért, amelyet Wells úr hirdet, akár egy csepp vért áldozna. Mielőtt egyáltalán beszélhetnénk a világ újjáalakításáról vagy egyáltalán a békéről, meg kell említenünk Hitlert, s ez olyan energia elszabadítását jelenti, amely bár nem feltétlenül egyezik a nácikéval, de valószínűleg teljesen elfogadhatatlan a "felvilágosult" és hedonista emberek számára. Mi tartotta meg Angliát a lábán az elmúlt évben?

Részben kétségtelenül valami homályos elképzelés egy jobb jövőről, de főként a patriotizmus atavisztikus érzelme, az angol nyelvű népeknek az a mélyen gyökerező érzése, hogy ők magasabbrendűek, mint az idegenek. Az elmúlt húsz évben az angol baloldali értelmiség fő törekvése az volt, hogy letörje ezt az érzést, és ha sikerrel jártak volna lehet, hogy ebben a percben London utcáin járőröző SS-legényeket figyelnénk. Hasonlóan, miért harcolnak az oroszok tigris módjára a német megszállás ellen? Részben talán az utópista szocializmus valamely félig elfelejtett eszményéért, de főként Szent Oroszország védelmében /a "megszentelt anyaföldért" stb., stb./, amelyet Sztálin csupán kissé megváltoztatott formában élesztett újjá. A világot ténylegesen alakító energia olyan érzelmekből táplálkozik - faji gőgből, vezérkultuszból, vallási hitből, a háború szeretetéből -, amelyeket a liberális értelmiség gondolkodás nélkül visszautasít mint anakronizmust, és amelyeket rendszerint olyan tökéletesen kiirtanak magukból, hogy minden cselekvőképességüket elveszítik.

Akik azt mondják, hogy Hitler az Antikrisztus, vagy ellenkezőleg, a Szentlélek, közelebb állnak az igazság egyfajta megértéséhez, mint azok az értelmiségiek, akik tíz rémes éve azt hajtogatják, hogy ő csupán egy vígoperai figura, akit nem érdemes komolyan venni. Ez az elképzelés valójában nem mást tükröz mint azt, hogy mennyire nyugodtak az angolok életkörülményei. A Left Book Clubot alapjában véve a Scotland Yard hozta létre legalább annyira, amennyire a Peace Pledge Uniont a Flotta. Az utóbbi tíz év egyik fejleménye a "politikai könyv" fontos irodalmi műfajként való megjelenése volt. Ez egyfajta kibővített pamflet, amely a történelmet politikai kritikával vegyíti. A műfaj legjobb művelői közül azonban - Trockij, Rauschning, Rosenberg, Silone, Borkenau, Koestler és mások - egyik sem volt angol, és majdnem mindegyikük valamely szélsőséges pártból vált ki, ahol a totalitarizmust egészen közelről látták s megismerték a száműzetést, az üldöztetést. Csak az angol nyelvű országokban volt divatban egészen a háború kitöréséig az a hiedelem, hogy Hitler jelentéktelen bolond, és hogy a német tankok kartonpapírból vannak. Wells úr az általam fentebb megadott idézetekből láthatóan még mindig ilyesmiben hisz. Nem gondolom, hogy akár a bombázások, akár a görögországi német hadjárat hatására megváltozott volna a véleménye. Egy életen át megrögzött gondolkodási szokásai akadályozzák abban, hogy megértse Hitler hatalmának természetét.

Wells úr, Dickenshez hasonlóan, a békeszerető középosztályhoz tartozik. Nem csinál titkot belőle, hogy hidegen hagyja a puskák ropogása, a sarkantyúk pengése, és a torka sem szorul el, amikor a régi zászló elhalad előtte. Legyűrhetetlenül utálkozik az élet harcos, vadász, hencegő oldalától; ezt minden korai könyvében a lovak elleni heves kirohanások szimbolizálják. Az általa írt "Outline of History" (2) -ban a legnagyobb gazember a katonai kalandor, Napóleon. Szinte bármely könyvét futom is át azok közül, amelyeket az elmúlt negyven évben írt, mindig ugyanazt az elképzelést látom fel-felbukkanni: a tudomány embere és a maradi között feltételezett ellentétet, mivel az előbbi egy megtervezett Világállamért munkálkodik, az utóbbi pedig a zavaros múltat próbálja helyreállítani. Regényekben, utópiákban, esszékben, filmekben, pamfletekben az ellentét többé-kevésbé ugyanúgy mindig felüti a fejét. Az egyik oldalon tudomány, rend, haladás, internacionalizmus, repülőgépek, acél, beton, higiénia, a másik oldalon háború, nacionalizmus, vallás, monarchia, parasztok, görög professzorok, költők, lovak. A történelem, ahogy ő látja, a tudomány embere által a romantikus ember felett aratott győzelmek sorozata. Nos, valószínűleg igaza van abban, hogy egy "észszerű", megtervezett társadalmi forma fog előbb-utóbb diadalmaskodni, inkább tudósok, mit boszorkánymesterek vezetésével, de más dolog azt is feltételezni, hogy ez csak úgy ripsz-ropsz végbemegy. Valahol fennmaradt egy érdekes vitának a szövege, amely Wells és Churchill között folyt az orosz forradalom idején. Wells azzal vádolja Churchillt, hogy maga sem hiszi komolyan, amit saját propagandájában mond a bolsevikokról, hogy azok vértől csöpögő szörnyetegek stb., hanem pusztán attól fél, hogy a józan ész és a tudományos ellenőrzés világát fogják bevezetni, ahol az olyan zászlólengetőknek, mint amilyen maga Churchill is, nem lesz helye. Churchill feltételezései a bolsevikokról azonban közelebb jártak az igazsághoz, mint Wellséi. A bolsevikok az elején lehettek angyalok vagy ördögök, a szemlélő nézőpontjának megfelelően, de bárhogy nézzük is, nem voltak józan emberek. Nem a wellsi utópiát vezették be, hanem a szentek uralmát, amely az angliai szentek

uralmához hasonlóan boszorkányperekkel élénkített katonai diktatúra volt. Ugyanez a téveszme tér vissza fordított értelemben Wellsnek a nácikkal kapcsolatos nézeteiben. Hitler a történelem összes haduraiból és boszorkánymestereiből van összegyúrva. Tehát, mondja Wells, lénye abszurditás, múltból való kísértet, s szinte azonnal el fog tűnni. Sajnálatos módon azonban, a tudomány egyenlősége a józan ésszel nem igazán érvényes. Ezt szimbolizálja a repülőgép, amelynek úgy néztek elébe, mint civilizációs jótéteménynek, de a gyakorlatban addig alig használták másra, mint bombák ledobására. A modern Németország sokkal tudományosabb, mint Anglia, és sokkal barbárabb. Annak amit Wells elképzelt, amiért munkálkodott, nagy része megvan a náci Németországban. A rend, a tervezés, a tudomány állam általi támogatása, az acél, a beton, a repülőgépek mind megvannak, ám olyan eszmék szolgálatában, amelyek a kőkorszakéinak felelnek meg. A tudomány a babona oldalán küzd. Nyilvánvaló azonban, hogy Wellsnek lehetetlen ezt belátnia. Ez ellentmondana annak a világnézetnek, amely saját műveinek az alapja. A haduraknak és a boszorkánymestereknek el kell bukniuk, a józan Világállamnak -ama XIX. századbeli liberális elképzelése szerint, akinek a szíve nem dobban meg a kürtök szavára - győznie kell. Árulástól és kishitűségtől eltekintve, Hitler nem lehet veszélyes. Hogy végül ő győzzön, az a történelemnek olyan lehetetlen visszafordítása lenne, mint egy Stuart-párti restauráció.

De nem egyfajta apagyilkosság-e egy korombelitől /harmincnyolc éves vagyok/ H.G. Wellst hibáztatni? Azok a gondolkodó emberek, akik e század kezdete táján születtek, bizonyos értelemben Wells saját teremtményei. Hogy mekkora egyetlen író hatása, különösen egy "népszerű" íróé, akinek a művei gyorsan hatnak, kérdéses, de kétlem, hogy akad-e az 1900 és 1920 között bármilyen szintéi angol nyelvű könyvet írók közül valaki, aki akkora hatást gyakorolt volna az ifjúságra, mint ő. Mindannyiunk tudata, és ebből következően a tárgyi világ is érzékelhetően más lenne, ha Wells sohasem létezett volna. Egy egészet alkotó gondolkodásmódja, egyoldalú képzeletvilága teszi sekélyessé, elégtelenné gondolatait korunkban, vagyis ugyanazok a tulajdonságok, melyek Edward uralkodása idején ihletett prófétává emelték. Amikor Wells fiatal volt, a tudomány és a maradiság közötti ellentét nem volt hamis. A társadalmat szűk látókörű, mélységesen közönyös emberek, pénzéhes üzletemberek, ostoba földbirtokosok, püspökök, politikusok uralták, akik Horatiust idézték, de sose hallottak algebráról. A tudomány kissé rosszhírű volt, a vallásos hit pedig kötelező. Úgy tűnt, hogy a hagyományokhoz való kötődés, az ostobaság, a kivagyiság, a patriotizmus, a babona és a harciasság mind ugyanazt az ügyet szolgálják, szükség volt hát valakire, aki az ellenkező véleményt képviseli. Az ezerkilencszázas évek elején egy fiúgyermeknek nagyszerű élmény volt H.G. Wellst felfedeznie. Ott álltál a vaskalaposok, papok és golf játékosok világában, ahol leendő munkaadóid arra biztattak, hogy "juss előre, vagy szállj ki", ahol szüleid módszeresen rombolták nemi életedet, üres fejű tanítóid pedig latinból vett közhelyeiken vihorásztak. És egyszer csak feltűnt ez a csodálatos ember, aki a bolygók és a tengerfenék lakóiról mesélt neked, és aki tudta, hogy a jövő nem olyan lesz, mint ahogy azt a tekintélyes emberek elképzelik. Körülbelül egy évtizeddel azelőtt, hogy a repülőgép technikailag megvalósíthatóvá vált, Wells már tudta, csak kis idő kérdése, hogy az ember repülni tudjon. Azért tudta, mert ő maga képes akart lenni a repülésre, és így biztos volt benne, hogy a kutatások ebben az irányban folynak. Másrészt viszont, még akkor is, amikor én kisfiú voltam, abban az időben, amikor a Wright-testvérek ötvenkilenc másodpercre ténylegesen a föld fölé tudták emelni gépüket, az általánosan elfogadott vélemény az volt, hogy ha Isten azt akarta volna, hogy repüljünk, akkor szárnyakat adott volna nekünk. 1914-ig Wells lényegében igazi próféta volt. Tárgyi részleteiben az új világról alkotott elképzelése meglepő mértékben valóra vált.

Mivel azonban ő a tizenkilencedik század gyermeke volt, azonkívül egy békeszerető nemzeté és osztályé, nem érthette meg annak a régi világnak a hatalmas erejét, amelyet képzeletében a rókára vadászó Tory képviselt. Teljesen képtelen volt és képtelen mind a mai napig felfogni, hogy a nacionalizmus, a vallásos elvakultság és a feudális lojalitás sokkal hatalmasabb erők annál, mint amekkorát ő maga a józanságnak tulajdonít. A sötét középkorból származó lények masíroztak be a jelenbe, és ha ezek kísértetek, akkor mindenesetre olyanok, hogy

előzésükhöz erős varázslat szükséges. Azok tudják legjobban megérteni a fasizmus lényegét, akik vagy szenvedtek már tőle, vagy magukban hordanak belőle valamennyit. Egy olyan durva könyv, mint a "/The/ Iron Heel", (3) amelyet csaknem harminc évvel ezelőtt írtak, igazabb jóslat a jövőről, mint akár a "Brave New World", (4) akár a "The Shape of Things to Come" (5). Ha Wells saját kortársai közül kellene olyan írót választani, aki helyesbíthetné az ő hibáit, akkor Kiplinget választhatnánk, aki nem volt süket meghallani a hatalom és a katonai "dicsőség" bűnös hangjait. Kipling megértette volna Hitler vonzerejét, ugyanúgy Sztálinét is, bármi lett volna róluk a véleménye. Wells túl józan ahhoz, hogy megértse a modern világot. Legjelentősebb műveinek, az alsó középosztályról szóló regényeinek sorozata hirtelen - megszakadt az előző háború idején, és soha nem kezdődött azóta igazán újra. 1920 óta tehetségét papírsárkányok leöldösésére pazarolja el. De végeredményben az is nagy szó, hogy van tehetsége, amit elpazarolhat.

1941

JEGYZETEK

1. "Kalauz az új világhoz" = 1941 elején írt cikkek.
2. "A történelem vázlata"
3. "A vaspata"
4. "Szép új világ"
5. "Az eljövendő dolgok alakja"

Visszatekintés a spanyol háborúra

1

Először is a fizikai emlékek, hangok, szagok és a dolgok látványa.

Furcsa, hogy a spanyol háborúból a később történteknél élénkebben emlékszem arra az egy hétre, amikor a front előtti kiképzésben volt részünk. A hatalmas lovassági laktanya Barcelonában a huzatos istállókkal és macskaköves udvarokkal, a mosdóhelyül szolgáló kutak jeges hidege, a tűzifát aprító, nadrágos milicistanők és a hajnali névsorolvasás, ahol prózai angol nevem komikusan hatott az oly hangzatos spanyol nevek között, mint Manuel Gonzalez, Pedro Aguilar, Ramon Fenelossa, Roque Ballaster, Jaime Domenech, Sebastian Viltron, Ramon Nuvo Bosch. Azért neveztem meg éppen őket, mert emlékszem arcukra. Kettőjük kivételével, akik rongyemberek voltak és mostanára már bizonyára jó falangista lett belőlük, valószínűleg mind halottak. Kettejükről tudom, hogy meghaltak. Az idősebb huszonöt éves lehetett, a fiatalabb tizenhat.

A háború alapvető tapasztalata, melytől sosem tudok megszabadulni, az emberi eredetű, undorító bűz. A háborús irodalom túl sokat foglalkozott már a latrinákkal és nem is tennék említést róluk, ha a laktanyánkban lévő példányok nem járultak volna hozzá a spanyol polgárháborúval kapcsolatos illúzióim elapadásához. A latin típusú latrina, melyen guggolni kell, önmagában is elég rossz, de ezek olyan csúszós kövekből készültek, hogy az ember alig tudott lábon maradni. Sok undorító dolog él az emlékezetemben, de azt hiszem, ezernek a latrináknak a képe merül fel bennem először, ahányszor csak eszembe jut: "Mi egy forradalmi hadsereg katonái vagyunk, akik a demokráciát védelmezik a fasizmussal szemben, akik háborút vívnak valamiért és életünk részletei olyan mocskosak és megalázók, mintha csak a börtönben vagy legalábbis egy burzsoá hadseregben lennénk." Sok minden erősítette bennem ezt a benyomást, így például a lövészárokbeli élet unalma és az embertelen éhség, a nyomorúságos marakodás az ételdarabokon, a kialvatlan emberek közötti ingerült viták.

A hadseregbeli élet alapvető borzalmát /aki volt katona tudja, hogy mit értek a

hadseregbeli élet alapvető borzalmai alatt/ csak ritkán befolyásolja annak a háborúnak a természete, amelyben történetesen épp részt vesz az ember. Így például a fegyelem minden hadseregben ugyanolyan. A parancsokat végre kell hajtani, és ha kell, azt büntetéssel kényszerítik ki, a tisztek és a közlegények közötti viszony felettes és alárendelt kapcsolata. Az olyan könyvek, mint a "Nyugaton a helyzet változatlan", igaz képet festenek a háborúról. Golyók sivítanak, holttestek bűzlenek, a tűz alá kerülő emberek gyakran annyira rettegnek, hogy a nadrágjukba csinálnak. Persze a társadalmi háttér, amelyből egy hadsereg születik, színezi a kiképzést, a taktikát és általában a hatékonyságot is, és az emberek igazságba vetett hite erősíti a morált, de ez elsősorban a polgári lakosságot és nem a csapatokat befolyásolja. /Az emberek megfeledkeznek arról, hogy egy katona a frontvonal közelében túlságosan éhes vagy túlságosan fél, vagy túlságosan fázik, és mindenekelőtt túlságosan fáradt ahhoz, hogy a háború politikai okain elmélkedjen./ A természet törvényeinek egy "vörös" hadsereg nem kevésbé kiszolgáltatott, mint egy "fehér". A tető az tető, a bomba az bomba, akkor is, ha az ügy, amiért harcol a katona, igazságos.

Érdemes az ilyen nyilvánvaló dolgokat felemlegetni? Igen, mert az angolszász értelmiségiek egyáltalán nem tudták és ma sem értik mindezt. Mostanában rövid az emlékezetünk. De ássunk elő és vessünk egy pillantást a New Masses (vagy a Daily Worker számaiba, és máris előttünk áll az a romantikus, háborúra uszító mocsok, melyet a baloldal tálalt fel akkoriban. Mennyi ásatag frázis! És leírhatatlan érzéketlenség! Milyen hidegvérrel szemlélte London Madrid bombázását! Nem a jobboldali ellen-propagandisták, a Lunnok, Garvinok és társaik miatt bosszankodom; ne beszéljünk róluk. De azok az emberek, akik húsz éven keresztül a "dicsőséges" háború, az atrocitások, a patriotizmus, sőt a fizikai bátorság hallatán csak háborogtak és gúnyolódtak, most pedig olyan zagyvaságokat hordanak össze, hogy más aláírással tökéletesen beleillenének a Daily Mail 1918-as évfolyamába! Ha volt egyáltalán valami, ami mellett az angol értelmiség elkötelezte magát, akkor az a háború illúziómentes szemlélete; az a felfogás, hogy a háború halottakból és latrinákból áll, és sosem vezet jóra. Igen, és ugyanazok az emberek, akik 1933-ban szánakozva kacarásztak, ha valaki azt mondta, hogy bizonyos körülmények között harcolni kell a hazáért, 1937-ben trockista-fasisztának bélyegezték, aki arról beszélt, hogy a New Masses történetei a frissen sebesültekről, akik követelik, hogy engedjék vissza őket a tűzvonalba, túlzóak lehetnek. És ha a baloldali értelmiség "pokoli háború" helyett "dicsőséges háborúról" kezdett beszélni, nem érezte a két felfogás összeegyeztethetetlenségét. Később nagy részük ugyanilyen hirtelen átváltozáson ment keresztül. Sokan, az értelmiség javához tartozók 1935-ben örömmel fogadták a "Király és ország" deklarációt, 1937-ben "szilárd arcvonalat" követeltek "Németország ellen", 1940-ben támogatták a Népszövetséget, ma pedig egy második front megnyitását sürgetik.

Az hogy a tömegek merre hajlanak, a vélemények mára jellemző gyors változása és a pillanatonként váltó érzelmek a sajtó és a rádió keltette hipnózis eredményei. Az értelmiségnél pedig szerintem a pénzről és a puszta fizikai biztonságról van szó. Egy adott pillanatban lehetnek "háborúpártiak" vagy "háborúellenesek", de akár így, akár úgy vélekednek, egyáltalán nincs reális képük a háborúról. Amikor a spanyol háborúért lelkesedtek, természetesen tudták, hogy ott embereket ölnek meg, és hogy leölettetni kellemetlen dolog, de úgy érezték, hogy a spanyol köztársasági hadseregben harcoló katona számára a háború nem lealázó. Valahogyan a latrinák kevésbé bűzlenek, a fegyelem kevésbé elviselhetetlen. Csak egy pillantás a New Statesman-be, hogy lássuk, valóban ezt hitték; ugyanaz az üres locsogás, mint ma a Vörös Hadseregről. Túlontúl civilizálttá váltunk felfogni a nyilvánvalót. Pedig az igazság, az nagyon egyszerű. A túlélésért gyakran harcolni kell és a harc során bemocskolja magát az ember. A háború rossz és gyakran a kisebbik rossz. Aki kardot ragad, az kard által vész el, aki nem ragad kardot, az pedig valamilyen orrfacsaró betegség által vész el.

2

Az elmondottakhoz még egy lábjegyzet az atrocitásokról .

Nagyon kevés közvetlen bizonyítékkal rendelkezem a spanyol polgárháború atrocitásairól. Tudom, hogy sokat követtek el a köztársaságiak, és tudom, hogy még többet követtek /és követnek/ el a fasiszták. De figyelemreméltó - és mindig az marad -, hogy az atrocitásokat kizárólag a politikai elfogultságuk alapján hiszik vagy nem hiszik el. Hisznek abban, hogy az ellenség atrocitásokat követ el, és nem hiszik, hogy ilyesmi az ő oldalukon is történhetne; anélkül persze, hogy valaha is bizonyítékok vizsgálatával terhelnék önmagukat. Mindmáig listát vezetek az 1918-cal kezdődő időszakban elkövetett atrocitásokról; nem volt olyan év, hogy itt vagy ott ne került volna ilyesmire sor, és nehéz volna olyan esetet találni, amikor a bal- és jobboldal egyszerre hitt volna ugyanabban a történetben. Ami még meghökkentőbb, a helyzet bármelyik pillanatban változhat. A tegnap tökéletesen bizonyított atrocitás mára nevetséges hazugsággá válhat pusztán azért, mert a politikai színtér változik.

A jelenlegi háborúban furcsa helyzetbe kerültünk. A mi "atrocitás-kampányunk" jórészt a háború kirobbanása előtt lefutott, és többnyire olyan baloldaliak indították, akik normális körülmények között arra büszkék, hogy mindenben kételkednek. Ezalatt a jobboldaliak, az 1914-1918 közötti években elkövetett atrocitásokról szóló történetek terjesztői, kíváncsian szemlélték a náci Németországot és a leghatározottabban visszautasították, hogy bármi rosszat fedezzenek fel benne. Amikor a háború kitört, a tegnapi nácibarátok voltak azok, akik a rémtörténeteket ismételgették, és a náciellenesek hirtelen még a Gestapo létében is kételkedni kezdtek. Ez nemcsak az orosz-német paktum következménye volt. A háború előtt tévesen úgy gondolta a baloldal, hogy Britannia és Németország sosem fog egymás ellen háborúzni, és ezért egyszerre lehet német és brit-ellenes; belejátszott ebbe az a hivatalos háborús propaganda, amely undorító álszenteskedése és önigazolása miatt mindig az ellenség iránt ébreszt rokonszenvet az emberekben. Az 1914-1917 közötti évek szisztematikus hazudozásáért fizetett ár volt a feltámadt németbarátság hulláma. Az 1918 és 1933 közötti időszakban baloldali körökben kifütyülték azt az embert, aki azt állította, hogy Németország akár részben is, felelős a háborúért. A Versailles elleni kirohanások idején egyetlen egyszer sem hallottam a kérdést: "Mi történt volna, ha a németek győznek?" Nem tették fel ezt a kérdést, és nem gondolkodtak rajta. Így van ez az atrocitásokkal is. Az igazságból hazugság lesz, ha az ellenség mondja ki. Itt mondom el, hogy azok az emberek, akik elhitték a japánok által Nankingban elkövetett szörnyűségekről szóló történeteket, nem hiszik el, hogy ugyanezek a dolgok megtörténtek Hong Kong-ban 1942-ben. A nankingi atrocitások is megkérdőjeleződhetnek pusztán azért, mert a brit kormány most figyelmet fordít rájuk.

De az atrocitások nem csak koholmányok és nem csak propaganda célokból találják ki őket. Az igazság kiábrándítóbb. Az igazság azt hogy megtörténnek. Ugyanazok a rémtörténetek kerülnek napvilágra minden egyes háborúban, és ez szkepticizmusra adhatna alapot. Csakhogy ez a körülmény még valószínűbbé teszi, hogy igazak a történetek! Ezek közismert és elterjedt elmeszülemények és a háború lehetőséget teremt arra, hogy átültessék őket a gyakorlatba. Nem ildomos dolog kimondani, de joggal állítható, hogy a "fehérek" sokkal több és sokkal borzalmasabb kegyetlenkedésért felelősek, mint a "vörösök". Így például nem férhet kétség ahhoz, hogy a japánok kegyetlenkedtek Kínában. Nem kételkedhetünk azoknak a történeteknek igazságában sem, amelyek a fasiszták európai rémtetteiről szólnak az utóbbi tíz évben. A bizonyítékok óriási és tekintélyes része magából a német sajtóból és rádióból származik. Ezek a dolgok valóban megtörténtek és ezt mindenkinek szem előtt kell tartania! Még akkor is megtörténtek, ha Lord Halifax mondja, hogy megtörténtek. Az erőszakoskodások és gyilkosságok a kínai városokban, a kínzások a Gestapo pincéiben, idős zsidó professzorok pöcegödörbe lökése, a menekülők legéppuskázása a spanyol utak mentén - mindez megtörtént és nem kell kevésbé megtörténtnek tekinteni őket attól, hogy a Daily Telegraph hirtelen felfedezi őket.

Két emlékkép. Az első nem bizonyít különösebben semmit, a második, úgy gondolom, bepillantást ad egy forradalmi korszak légkörébe.

Egy kora reggelen másodmagammal elindultunk a Huesca előtti lövészárokból, hogy lesből fasisztákra vadásszunk. Vonalaink háromszáz méter távolságra voltak egymástól, és ilyen messzire a mi öreg puskáinkkal nem lehetett pontosan célozni, de ha szerencséje volt, a fasiszta lövészároktól száz méterre kúszva, az ember a mellvéden lévő résen keresztül lelőhetett valakit. Sajnos, a lövészárkunk és a kérdéses hely közötti terep sima répaföld volt, ahol csak néhány árok kínálkozott fedezékül. Azért még sötétben kellett kimenni, és pirkadat után nem sokkal visszatérni, amikor a hajnali derengés még nem túlságosan erős. Egyetlen fasiszta sem mutatkozott, és mi túl sokáig maradtunk, így ott ért a hajnal.

Egy árokban feküdtünk, mögöttünk a kétszáz méternyi sima terep, ahol még egy üregi nyúl is nehezen tudott volna bevackolódni. Gyűjtöttük a bátorságot, hogy visszarohanjunk, amikor üvöltés és füttyszó hallatszott a fasiszta lövészárokból. Jöttek a repülőgépeink. Ebben a pillanatban egy ember, aki feltehetően valamelyik tisztnek vitt üzenetet, ugrott fel a lövészárokból, és teljes életnagyságban felegyenesedve rohant a mellvéd tetején. Félmeztelen volt, és futás közben a két kezével tartotta nadrágját. Nem lőttem rá. Igaz, hogy rossz lövész vagyok és el is hibáznék egy száz méternyire futó alakot, és az is igaz, hogy elsősorban az járt az eszemben: addig kell visszajutnunk saját lövészárkunkba, amíg a fasiszták figyelmét a repülőgépek kötik le. Mégis, a nadrág miatt sem lőttem. Azért jöttem ide, hogy "fasisztákra" lőjek, de egy nadrágját tartó ember nem "fasiszta", hanem láthatóan egy hozzám hasonló emberi lény.

Mit akarok ezzel mondani? Semmi különöset mert az ilyenfajta dolgok mindig és minden háborúban megesnek. A másik emlékem más természetű. Nem gondolom, hogy történetemmel meghatom az olvasót, de kérem higgye el, hogy számomra megindító. Az esemény egy sajátos időszak erkölcsi légkörére jellemző.

Amikor a laktanyában voltam, közénk került egy újonc. Barcelona mellékutcáiból származó, vad külsejű fiú volt. Rongyos és mezítlábas! Bőre sötét /azt hiszem, arab származású lehetett/, és olyan gesztusai voltak, amilyeneket európaiaktól ritkán látni; az egyik - kitárt kar, függőlegesen tartott tenyerek - jellegzetes indián gesztus volt. Egy nap hálóhelyemről elloptak egy doboz szivart, amit akkoriban még lehetett kapni, de méregdrága volt. Meglehetősen ostoba módon jelentettem ezt a tisztnek, mire a mindenütt fellelhető semmirekellők egyike azonnal előrelépett és teljesen alaptalanul azt állította, hogy az ő hálóhelyéről huszonöt pezetát loptak el. Különféle okokból a tiszt azonnal eldöntötte magában, hogy a barna arcú fiú a tolvaj. A milíciában nagyon gyakoriak voltak a lopások, elvileg ilyesmiért bárkit agyon lehetett lőni. A rongyos fiú hagyta, hogy az őrszobára kísérjék. A legjobban az döbbentett meg, hogy meg sem kísérelte az ártatlanságát bizonygatni-Fatalizmusa jól mutatja, hogy milyen reménytelen nyomorban élt. A tiszt megparancsolta neki. hogy vegye le a ruháját. Számomra borzasztóan megalázó módon meztelenre vetkőzött, és átkutatták a holmiját. Természetesen sem a szivarok, sem a pénz nem volt nála. Valójában semmit sem lopott el. A legfájóbb az volt számomra, hogy ártatlanságának igazolása után is szégyellte magát. Aznap este elvittem moziba, meghívtam konyakra, és csokoládét ajándékoztam neki. De ez is borzasztó volt - megpróbáltam pénzzel jóvátenni egy sértést. Néhány percig félig-meddig elhittem, hogy tolvaj, és ezt nem lehet meg nem történtté tenni.

Néhány héttel később a fronton összevesztem egységem egyik tagjával. Akkoriban "cabo" vagyis káplár voltam, tizenkét embernek parancsoltam. Állóháború folyt. Rettenetesen hideg volt, és a legnehezebb feladat az volt, hogy az őrszemek ébren maradjanak. Egy nap az egyik emberem megtagadta, hogy kimenjen egy bizonyos őrhelyre, amely szerinte veszélyesebb volt, mint a többi. Gyenge alkatú ember volt, megragadtam, és elkezdtem vonszolni az őrhelye felé. Ez ellenem hangolta a többieket, mivel a spanyolok, gondolom, nálunk is kevésbé tűrik, hogy hozzájuk érjen valaki. Azonnal ordítozó emberek vettek körül: "Fasiszta! Fasiszta! Hagyd azt az embert! Ez nem burzsuj hadsereg! Fasiszta!" stb.

Amennyire rossz spanyolságomtól tellett, visszakiáltottam, hogy a parancsokat végre kell hajtani, és a ricsaj azon nagy viták egyikébe torkollott, melyek nyomán a forradalmi hadseregekben fokozatosan kialakul a fegyelem. Egyesek azt mondták, hogy igazam van, mások állították, hogy nincs igazam. De az érdekes az volt, hogy leghatározottabban a barna arcú fiú állt mellém. Amint észrevette, hogy mi folyik, betört a körbe és szenvedélyesen védelmezni kezdett. Furcsa, vad, indián gesztusaival tiltakozott: "Ő a legjobb káplár, akit kaptunk!" /No hay cabo como el./. Később azt kérte, hogy engedjék át egységembe.

Miért indít meg ez az eset? Azért, mert normális körülmények között nem keletkezhetett volna érzelmi kapcsolat a fiú és köztem. A lopás vádja okozta sértést valószínűleg nem enyhítette, hanem súlyosbította az, hogy megpróbáltam jóvátenni. A biztonságos és civilizált élethez hozzátartozik a mérhetetlen érzéketlenség, mely visszariad minden őszinte érzéstől. A nagylelkűség éppoly fájdalmas, mint az aljasság, a hála éppoly gyűlöletes, mint a háládatlanság. De Spanyolországban 1936-ban nem normális időket éltünk.

Olyan idő volt ez, amikor a nagylelkűség érzése és gesztusai szabadon áradhattak. Tucatnyi hasonló esetet tudnék említeni, de mindez nem továbbadható. Mégis, bennem elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a korszak sajátos légkörével, a kopott ruhákkal és az élénk színű forradalmi plakátokkal, az "elvtárs" szó általános használatával, a hitvány papírra nyomtatott és fillérekért árusított antifasiszta balladákkal, és az olyan frázisokkal, mint a "nemzetközi proletár-szolidaritás", melyeket a tudatlan emberek átszellemülten ismételgettek, és hittek benne: jelentenek valamit. Vajon táplálhat-e ember baráti érzelmeket olyan valaki iránt, pártját foghatja-e egy vitában ha az illető jelenlétében aljas módon átkutatták és lopással gyanúsították? Nem, ez nem fordulhat elő vagy talán csak akkor, ha mindketten felszabadító érzelmi tapasztalatokon estek át. Ez a forradalom egyik melléktermékе, bár ebben az esetben csak a nyilvánvalóan eleve bukásra ítélt forradalom kezdeteiről van szó.

4

A spanyol köztársasági pártok közötti hatalmi harc szerencsétlen és távoli dolog, nem akarom felidézni. Csak azért említem meg, hogy elmondhassam: semmit vagy szinte semmit -szinte semmit nem szabad elhinni abból, amit a kormány oldalán állók belső ügyeiről olvashatunk. Minden, függetlenül attól, hogy milyen forrásból származik, pártpropaganda - vagyis hazugság. Az igazság ebben a háborúban elég egyszerű. A spanyol burzsoázia le akart számolni a munkásmozgalommal, és le is számolt vele, a nácik és a világ összes reakciós erőinek segítségével. Kétséges. hogy valaha ennél többet sikerül majd megállapítani.

Emlékszem, egyszer azt mondtam Arthur Koestlernek: A történelem megállt 1936-ban" amire egyetértőleg bólintott. Mindketten a totalitarizmusra és a spanyol polgárháborúra gondoltunk.

Fiatal koromban rájöttem,, hogy az újságok egyetlen eseményről sem számolnak be a valósághoz híven, de először Spanyolországban láttam olyan újságcikkeket, melyeknek semmi köze nem volt a tényekhez, még annyi sem, amennyi egy normális hazugságban felfedezhető. Láttam beszámolókat arról, hogy nagy csata dúl ott, ahol nem is harcoltak, és láttam, hogy egy szót sem ejtenek olyan harcokról, melyek során emberek százait ölték meg. Láttam csapatokat, amelyek bátran harcoltak, de árulóknak és gyáváknak bélyegezték őket; és láttam csapatokat, amelyek nem is szagoltak puskaport, mégis képzeletbeli győzelmek hőseiként ünnepeltettek; láttam újságokat Londonban, amelyek elpletykálták ezeket a hazugságokat és láttam lelkes értelmiségieket, akik sosemvolt eseményekre alapozták érzelmeiket. Olyan történelmet láttam, melyet nem a megtörtént események alapján írtak, hanem annak alapján, aminek a különböző "pártvonalak" szerint történnie kellett volna. Mégis, bármilyen szörnyű, nincs perdöntő jelentősége. A Kominternen belüli és a spanyol baloldali pártok közötti harcok; az orosz kormány erőfeszítései a spanyolországi forradalom megakadályozására

másodrangú kérdések. A háború alapképlete, amit a spanyol kormány a világ elé tárt, nem hamis. A fő kérdésekben igazat mondott. Vajon a fasiszták és támogatóik mennyire mondtak igazat? Bevallhatták vajon, mi a valódi céljuk? A háborúról szóló fasiszta változat tiszta fantazmagória, s az adott körülmények között ez nem is lehetett másképp.

Propagandájukban a nácik és a fasiszták úgy mutatkoztak be, mint Spanyolországot az orosz diktatúrától megmentő keresztény patrióták. Szerintük a kormány Spanyolországában az élet vég nélküli mészárlás volt /a Catholic Herald vagy a Daily Mail szerint is, de ez kismiska a kontinens fasiszta sajtójában írottakhoz képest/. Rendkívüli módon eltúlozták az orosz beavatkozás méreteit. A világ katolikus és reakciós sajtójáig hatalmas hazugságpiramisából csak egyetlen elemet ragadnék ki: az orosz hadsereg spanyolországi jelenlétét. Franco ájtatos támogatói valamennyien hittek ebben; szerintük létszáma meghaladta a félmilliót. Nos, Spanyolországban egyáltalán nem volt orosz hadsereg. Maroknyi, talán néhányszáz pilóta és műszaki szakember lehetett ott, de hadsereg nem. Tanúsíthatják ezt a Spanyolországban harcoló külföldiek ezrei, a spanyolok millióiról nem is beszélve. Igaz, tanúskodásuk nem befolyásolta Franco propagandistáit, akik közül egy sem tette be a lábát Spanyolország köztársasági részébe. Viszont ezek az emberek nem ismerték el a német és olasz beavatkozás tényét, miközben a német és az olasz sajtó nyíltan dicsekedett "légionáriusainak" hőstetteivel. Csak egyetlen dolgot említettem, de az egész háborúval kapcsolatos propaganda ezen a szinten mozgott.

Megrémítenek az ilyen dolgok, mert gyakran úgy érzem, Hogy az objektív igazság fogalma érvényét veszti a világban. Mindenekelőtt fennáll a lehetőség, hogy ezek és az ehhez hasonló hazugságok bevonulnak a történelembe. Hogyan fogják megírni a spanyol háború történetét? Ha Franco hatalmon marad, akkor az ő káderei írják majd a történelemkönyveket, és /az említett dolognál maradva/ a sosem létezett orosz hadsereg történelmi ténnyé válik, az iskolásgyerekek generációkon át ezt fogják tanulni. De tételezzük fel, hogy a fasizmus végül vereséget szenved, és Spanyolországnak demokratikus kormánya lesz a közeli jövőben! Vajon akkor hogyan fogják megírni a háború történetét? Franco milyen dokumentumokat hagy majd maga után? Feltételezve, hogy a köztársasági kormány dokumentumai hozzáférhetőek lesznek - hogyan írják majd meg a háború igaz történetét? Ugyanis amint korábban már rámutattam, kormány is hazugságok hosszú sorába bonyolódott. Antifasiszta szemszögből meg lehet persze írni nagyjából, de ez pártos történetírás lesz, melyben a részletek teljességgel megbízhatatlanok. Mégis, végső soron születik majd valamiféle leírás, és ha a háború tanúi és részvevői meghalnak, akkor ez a verzió általánosan elfogadottá válik. Így azután a hazugság gyakorlati célokat szolgálva igazsággá lényegül.

Tudom, divat arról beszélni, hogy az írott történelem legnagyobb része valamiképp hazug. Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy a történetírás legnagyobb része pontatlan és részrehajló, de csak a mi korunk vonja kétségbe, hogy egyáltalán lehetséges a valóságnak megfelelő történetírás. A múltban az emberek szándékosan hazudtak, vagy öntudatlanul kiszínezték azt amit írtak, esetleg harcoltak az igazság ellen, jól tudva, hogy sok mindent kell meghamisítaniuk. De minden esetben hittek abban, hogy a "tények" léteznek és többé-kevésbé felderíthetőek. A gyakorlatban pedig nagyon sok tény volt, melyekkel kapcsolatban szinte mindenki egyetértett. Ha az ember végigolvasna például az elmúlt háború történetéről az Encyclopaedia Britannica-ban írottakat láthatja, hogy az anyag igen tekintélyes részét németből vették át. Egy brit és egy germán történész biztosan nem értene egyet egy sor kérdésben, közöttük alapvető fontosságúakban sem, de még mindig maradna tekintélyes mennyiségű semleges tény, melyet egyikük sem vitatna. Az egyetértésnek éppen ezt a minimumát pusztítja el a totalitarizmus azzal a tétellel együtt, hogy az emberi lények egyazon faj tagjai. A náci elmélet kifejezetten tagadja, hogy létezik olyasmi, mint "igazság". "Tudomány" sincs. Csak "német tudomány", "zsidó tudomány" stb. van. A cél tehát egy olyan lidérces világ, ahol a Vezér vagy egy uralkodó klikk nemcsak a jövőt, hanem a múltat is ellenőrzi. Ha a Vezér azt mondja, hogy ez és ez az esemény nem történt meg" - akkor kettő meg kettő az öt. Ez a perspektíva a bombáknál is nagyobb rémületet kelt bennem - és az utolsó évek tapasztalatai alapján ez nem is könnyelmű feltételezés.

De vajon nem gyerekes vagy éppen beteges dolog-e a totalitárius jövő vízióival rémisztgetni magunkat? Mielőtt azt mondanánk, hogy a totalitárius világ nem megvalósítható rémkép, emlékeztetni kell arra, hogy 1925-ben a mai világot is soha meg nem valósuló rémképnek gondoltuk volna. Egy olyan fantáziaszüleménnyel szemben, amelyben holnap a fekete fehérré változhat, és ahol a tegnapi időjárást határozati úton meg lehet változtatni, csak két fegyverünk van. Az egyik az, hogy az igazság akkor is létezik, ha tagadják, ha nem vesznek róla tudomást. Következésképpen ha erőszakot követnek el rajta, az biztosan csökkenti a harci képességet. A másik az, hogy amíg lesznek a földnek le nem igázott részei, addig életben lehet tartani a liberális tradíciókat. Ha engedjük, hogy a fasizmus vagy a különféle fasizmusok meghódítsák az egész világot, akkor ez a két lehetőség megszűnik létezni. Mi itt Angliában lebecsüljük ezt a veszélyt, mert tradícióink és múltbeli biztonságunk szentimentális hitet alakítottak ki bennünk; végül minden rendbe jön és amitől a legjobban félünk, sohasem következik be. Évszázadokon keresztül olyan irodalmat szívtunk magunkba, amelyben a Jó az utolsó fejezetben mindig győz, és így félig ösztönösen hiszünk abban, hogy a rossz hosszú von mindig vereséget szenved. A pacifizmusnak jórészt ez a hit az alapja. Ne állj ellent a gonosznak, és az valahogyan megsemmisíti önmagát. De miért kellene így lennie? Mi bizonyítja ezt? Tudunk-e példát arra, hogy egy modern, iparosodott állam külső katonai erő beavatkozása nélkül összeomlott volna?

Vegyük például a rabszolgaság intézményének felélesztését! Ki gondolta volna húsz évvel előtt, hogy rabszolgaság lesz Európában? Igen, a rabszolgaságot szemünk láttára állították vissza. Az egész Európában és Észak-Afrikában felállított kényszermunkatáborok, ahol lengyelek, oroszok, zsidók és s legkülönfélébb nemzetekhez tartozó politikai foglyok dolgoznak útépítéseken vagy mocsárlecsapolásokon szűkös fejadagjukért, a rabszolgaság új bölcsői. Talán az egyes emberek adásvétele még nem megengedett. Egyébként -hiszen az embereket elszakítják családjuktól - a körülmények valószínűleg rosszabbak, mint amilyenek az amerikai gyapotültetvényeken voltak. Semmi okunk azt gondolni, hogy a dolgok megváltozhatnak, amíg a totalitárius uralom fennmarad. Nem is vagyunk képesek ezek összes következményét átlátni, mert a magunk misztikus módján úgy érezzük, hogy a rabszolgaságon alapuló rendszernek meg kell buknia. De érdemes összehasonlítani az ókor rabszolgatartó államait és akármelyik modern államot. A rabszolgaságon alapuló civilizációk négyezer éven át fennmaradtak. Amikor az ókoron töprengek, az az apróság borzaszt el leginkább, hogy a rabszolgák százmillióiról, akiknek a vállán a civilizáció generációkon keresztül nyugodott, semmiféle feljegyzés nem maradt ránk. Még a nevüket sem tudjuk. A görög és a római történelemből hány rabszolga-név maradt fenn? Kettőre vagy talán háromra emlékszem. Az egyik Spartacusé, a másik Epictetusé. A British Museum római termében pedig látható egy üvegkorsó, melynek talpára készítője rávéste a nevét: "Felix fecit". Kialakult bennem egy kép a szegény Felixről /vöröshajú gall, nyakán vaspánttal/, de talán ő nem volt rabszolga; így mindössze két olyan rabszolga van, akinek biztosan ismerem a nevét és valószínűleg kevesen emlékeznek többre. Eltűntek a névtelenség süllyesztőjében.

5

A Francóval szembeni ellenállás gerincét a spanyol munkásosztály, mindenekelőtt pedig a városi, szervezett munkások alkották. Hosszú távon és fontos emlékeztetni arra, hogy csak hosszú távon - a munkásosztály marad a fasizmus legmegbízhatóbb ellensége, egész egyszerűen azért, mert a munkásosztálynak származhat a legnagyobb haszna egy tisztességes társadalom újjáteremtéséből. A többi osztálytól vagy rétegtől eltérően, nem lehet megvesztegetni.

Ezzel nem akarom idealizálni a munkásosztályt. Az orosz forradalmat követő hosszú harc során a fizikai munkások vereséget szenvedtek és lehetetlen nem érezni, saját hibájuk következtében. A szervezett munkásmozgalmat időről időre és országról országra úgy zúzták szét nyílt, törvénysértő erőszak alkalmazásával, hogy a velük elméletileg szolidáris külföldi elvtársaik csak

szemlélődtek és nem tehettek semmit; és mindezek mögött, oly sok árulás rejtett okaként ott a tény, hogy a fehér és a színesbőrű munkások között még a szolidaritás látszata sem létezik. Kicsoda hihet még az osztályöntudatos nemzetközi proletariátusban az utolsó tíz év eseményei után? A brit munkásosztály számára elvtársaink bécsi, berlini, madridi lemészárlása kevésbé érdekes és fontos dolog, mint a tegnapi futballmérkőzés. Mégis, mindez nem változtat azon a tényen, hogy a munkásosztály azután is folytatni fogja a harcot fasizmus ellen, hogy a többiek megadták magukat. Franciaország náci meghódításának egyik kísérő jelensége az értelmiség körében tapasztalt megdöbbentő hűtlenség, beleértve baloldali értelmiséget is. Az értelmiség ágált leghangosabban a fasizmus ellen, és mégis tekintélyes része defetizmusba süllyedt, amint a helyzet kényelmetlenné vált. Elég jól látták, hogy mivel állnak szemben, és mégis megvesztegethetőek voltak. A nácik pedig úgy gondolták, érdemes megvesztegetni az értelmiségieket. A munkásosztállyal egészen más a helyzet. Túlságosan tudatlan ahhoz, hogy átlásson a szeme előtt folyó bűvészmutatványokon, túl könnyen elcsábítják a fasizmus ígéretei, és mégis, előbb vagy utóbb harcba száll ellene. Így kell tennie, mert saját bőrén tapasztalhatja, hogy a fasizmus nem váltja be ígéreteit. Ahhoz, hogy maradandó győzelmet arassanak a munkásosztályon, a fasisztáknak emelniük kellene az általános életszínvonalat, de erre képtelenek, valószínűleg nem is áll szándékukban. A munkásosztály harci kedve úgy erősödik, ahogy egy növény növekszik. A növény vak és ostoba, de ahhoz eleget tud, hogy a fény felé forduljon s bármilyen akadály álljon is útjában, mindig erre fog törekedni. Miért harcolnak a munkások? Egyszerűen a jó életért, amiről egyre inkább tudják, hogy technikailag meg is valósítható. Ez a törekvés egyre erősebb és egyre tudatosabb. Spanyolországban az emberek egy ideig tudatosan cselekedtek. Mindenáron el akarták érni céljukat és hittek benne, hogy sikerül. Innen a furcsa benyomás, hogy a köztársasági Spanyolországban az élet a háború első hónapjaiban vidám volt. Az egyszerű emberek minden porcikájukkal azt érezték, hogy a Köztársaság barátjuk és Franco ellenségük. Tudták, hogy igazuk van, mert olyasmiért harcolnak, amit a világ számukra tartogat és amit megkaphatnak.

Emlékezni kell erre, hogy a spanyol háborút valóságos távlataiba helyezve láthassuk. Amikor valaki a háború kegyetlenségére, szennyére és hiábavalóságára gondol - az üldözésekre, a hazugságokra és a félreértésekre - mindig csábító a gondolat: "Az egyik oldal rosszabb mint a másik. Én semleges vagyok". A gyakorlatban azonban senki sem maradhat semleges, és nincs olyan háború, amelyben nem számít, hogy ki győz. Az egyik fél szinte mindig többé-kevésbé a haladás, a márpedig többé-kevésbé a reakció oldalán áll. Az a gyűlölet, amelyet a Spanyol Köztársaság keltett a milliomosokban, hercegekben, kardinálisokban és a playboy-okban, önmagában is megmutatja hogy mi a helyzet. Lényegét tekintve ez osztályháború volt. Ha győzelemmel ért volna véget akkor az egyszerű emberek a világon mindenütt erősebben hinnének saját ügyük igazában. A háború elveszett és a szelvényvagdosók a kezüket dörzsölik. Ez az igazi kérdés; minden más nem egyéb üres locsogásnál.

6

A spanyol háború kimenetele Londonban, Párizsban, Rómában, Berlinben dőlt el - és semmiképp sem Spanyolországban. 1937 nyara után mindenki, akinek volt szeme felismerni, hogy a kormány nem képes megnyerni a háborút, ha a nemzetközi hozzáállásban nem következik be döntő változás. Mégsem változott a Negrin kormány-ellenes politika, többek között azért, mert az 1939-ben valóban kitörő világháborút már 1938-ra várták. Nem a kormány oldalán állók egységének széles körben emlegetett hiánya volt a vereség fő oka. A kormány milíciáit nagysietve állították fel, rosszul voltak felfegyverezve és nem voltak elég katonásak, de ugyanez lett volna a helyzet, ha kezdettől fogva teljes a politikai egyetértés. A háború kitörésekor egy átlagos spanyol munkás nem tudta, hogyan kell puskával lőni /Spanyolországban sosem volt általános hadkötelezettség/ és a baloldal hagyományos pacifizmusa is jelentős hátrányt jelentett. A Spanyolországban szolgáló külföldiek ezrei ragyogó gyalogosok voltak, de nagyon kevés hozzáértő szakember volt közöttük. Ha a forradalmat nem szabotálják el, a háborút meg

lehetett volna nyerni - így szól a trockista tézis, de valószínűleg téves. A gyárak államosítása, a templomok lerombolása és forradalmi kiáltványok kiadása nem tette volna ütőképesebbé a hadsereget. A fasiszták azért győztek, mert erősebbek voltak; nekik voltak modern fegyvereik, a másik oldalnak pedig nem. Nincs olyan politikai stratégia, mely képes lenne ezt ellensúlyozni.

A spanyol háborúban a leginkább zavarbaejtő a nagyhatalmak magatartása. Franco számára a háborút a németek és az olaszok nyerték meg, akiknek az indítékai teljesen nyilvánvalóak. Franciaország és Britannia indítékait nem könnyű megérteni. 1936-ban mindenki számára világos volt, hogy ha Britannia akárcsak néhány millió font értékű fegyverrel is a spanyol kormány segítségére siet, akkor Franco vereséget szenved és Németországnak alapvetően kell megváltoztatnia stratégiáját! Látnoki képességek nélkül is észre lehetett venni, hogy elkerülhetetlen a háború Britannia és Németország között, még azt is előre meg lehetett volna mondani, hogy erre egy vagy két éven belül kerül sor. A brit uralkodó osztályok azonban a leghitványabb, leggyávább, legálszentebb módon átjátszották Franco és a nácik kezére Spanyolországot. Miért? Mert fasisztabarátok voltak - hangzik a kézenfekvő válasz. Kétségkívül azok voltak és 'ha minden kötél szakad', Németország oldalára állnak. Még nagyon homályos, hogy milyen tervet követtek, amikor Franco mellé álltak; lehet, hogy nem is létezett semmiféle világos terv. Hogy a brit uralkodó osztály bűnös vagy csupán ostoba, az korunk egyik nagyon nehéz feladványa, bizonyos pillanatokban nagyon fontos kérdés. Ugyanolyan kifürkészhetetlenek az indítékai a spanyol háborúval kapcsolatban, mint az oroszoké. Vajon azért avatkoztak be Spanyolországba, hogy megvédelmezzék a demokráciát és keresztülhúzzák a nácik terveit, ahogy a "rózsaszínek" gondolták? Akkor miért voltak olyan fukarok és miért hagyták cserben Spanyolországot? Vagy amint a katolikusok állították, azért avatkoztak közbe, hogy bátorítsák a forradalmat? Akkor miért tettek meg mindent a spanyol forradalmi mozgalmak megfékezése, a magántulajdon megvédelmezése érdekében, és miért a középosztály pártjára álltak munkásosztállyal szemben? Vagy a trockistáknak van igazuk: egész egyszerűen azért avatkoztak közbe, hogy megakadályozzák a spanyol forradalmat? Akkor miért nem Francót támogatták? Úgy magyarázhatjuk meg legkönnyebben ténykedésüket, ha feltételezzük, hogy egymásnak ellentmondó indítékok vezérelték őket. Azt hiszem, a jövő bebizonyítja, hogy Sztálin külpolitikája egyáltalán nem olyan ördögien okos, ahogyan állítják, hanem opportunista és ostoba. Mindenesetre a spanyol polgárháború bebizonyította, hogy a nácik pontosan tudják mit akarnak, ellenfeleik pedig nem. A háborút alacsony technikai szinten vívták meg, az alapvető stratégia nagyon egyszerű volt. Az az oldal győz, amelyiknek fegyvere vannak. A nácik és az olaszok ellátták fegyverekkel spanyol fasiszta barátaikat, a nyugati demokráciák és az oroszok pedig nem látták el fegyverekkel azokat, akikkel szemben barátian kelleti volna viselkedniük. Így a Spanyol Köztársaság elpusztult, megnyerve mindazt, amit köztársaság csak veszíthet.

Vajon helyes volt-e bátorítani a spanyolokat, hogy harcoljanak tovább, bár győzni nem lehet, ahogy a külföldi baloldaliak tették? Ez is nehezen megválaszolható kérdés. Én magam is úgy gondolom, hogy helyes volt, mert a túlélés érdekében is jobb harcolni és legyőzetni, mint harc nélkül mindent feladni. Még nem lehet felmérni ennek a hatását az általános fasizmus elleni harc kimenetelére. A köztársaság rongyos, fegyvertelen hadserege két és fél éven át kitartott, ami kétségkívül hosszabb idő, mint amire ellenségei számítottak. Még bizonytalan, hegy vajon mindez időzavart okozott a fasisztáknak, vagy csupán késleltette a nagy háborút, és a nácik háborús gépezetüket még működőképesebbé tehették.

Sosem gondolok úgy a spanyol háborúra, hogy ne jutna eszembe két emlék. Az egyik a leridai kórházi kórteremben a sebesült milicisták kissé panaszos hangja, amint egy dal refrénjét éneklik:
Una resolucion
Luchar hast' al fin!
Igen, mindvégig jól harcoltak. A háború utolsó tizennyolc hónapjában a köztársasági hadseregnek szinte cigaretta nélkül, és pontosan kimért élelmiszeradagokkal beérve kellett harcolnia. Már 1937 nyarán, amikor elhagytam Spanyolországot, kevés volt az élelmiszer, a kenyér, a dohány hiánycikk, a kávé

és a cukor pedig egyszerűen elérhetetlen volt.

A másik emlékem az olasz milicista, aki az őrszobában megrázta kezemet aznap, amikor beléptem a milíciába. A spanyol háborúról szóló könyvem /Hódolat Katalóniának/ elején írtam erről az emberről, nem akarom elismételni, amit ott elmondtam. Amikor visszaemlékszem - és milyen elevenen! - kopott egyenruhájára, markáns, patetikus, ártatlan arcára, a háború bonyolult kérdései a távolba tűnnek és világosan látom: nem kétséges, kinek volt igaza. Hazudjanak bármit a politikai hatalmasok és az újságírók, a háború központi kérdése az volt, hogy a hozzá hasonló emberek megkísérelték kivívni maguknak a jobb életet, mely születésüktől fogva megilletné őket. Nehéz keserűség nélkül arra gondolnom, hogyan végezhette ez az ember. Mivel a Lenin laktanyában találkoztam vele, valószínűleg trockista vagy anarchista volt és különös korunkban az ilyen embereket, ha nem a Gestapo, akkor a GPU öli meg. De mindez nem érinti a hosszú távú kérdéseket. Ennek az embernek a csupán egy vagy két percig látott arca egyfajta vizuális emlékem arról, hogy valójában miért folyt a háború. Az európai munkásosztály színe-virágát szimbolizálja, olyan embereket, akiket minden ország rendőrsége üldöz, olyanokat, akik megtöltik a spanyol harcmezők tömegsírjait és akik most, más milliókkal együtt kényszermunkatáborokban rohadnak.

Amikor az ember azokra gondol akik támogatják vagy támogatták a fasizmust, megdöbben sokféleségükön. Micsoda banda! Micsoda program, amelyik legalábbis egy időre közös táborba sodorta Hitlert, Pétaint, Montagu Normant, Pavelicset, William Randolph Hearst-öt, Streichert, Buchmant, Ezra Poundot, Juan March-ot, Cocteaut, Thyssent, Coughlin atyát, Jeruzsálem muftiját, Arnold Lunnt, Antonescut, Spenglert, Beverly Nicholst, Lady Houstont és Marinettit! Embereket, akik elveszíthetnek valamit, vagy akik túl hosszú ideig éltek hierarchikus társadalomban és megrémíti őket a szabad és egyenlő emberek világának lehetősége. Az "istentelen" Oroszország" és a munkásosztály "materializmusa" körül csapott egész hűhó mögött nagyon egyszerű indítékok húzódnak meg: ragaszkodnak a pénzükhöz és kiváltságaikhoz. Legalábbis részben ugyanez áll azokra, akik a lélek újjászületéséről szónokolnak és ezt kérik számon az új társadalom építőitől. Ó, az ájtatosak aggodalma a pápától a kaliforniai jógikig, akik szakértői a lélek újjászületésének! Pétain Franciaország bukását az egyszerű emberek "kényelemszeretetének" tudja be. Vajon mennyi kényelemben lehetett része a francia parasztoknak vagy a munkásoknak Pétainhez képest. Átkozottul arcátlanok a politikusok, papok, írástudók és az Isten tudja még kik, akik szemrehányást tesznek egy szocialista munkásnak "materializmusa" miatt! A munkások nem követelnek többet, csak azt, amit ezek elemi minimumnak tekintenek, olyasminek, ami nélkül el sem tudjak képzelni az életet. Elegendő ennivaló, szabadulni a munkanélküliség fenyegető rémétől, gyerekeik megfelelő kilátásai az életre, napi egyszeri fürdés, tiszta fehérnemű, tető, amelyik nem ázik be, és rövidebb munkaidő, hogy az embernek maradjon egy kevés energiája munka után is csinálni valamit. A "materializmust" gyalázók közül senki sem gondolja, hogy lehet élni e javak nélkül. És milyen könnyen elérhetőnek tűnik ez a minimum akkor, ha csak húsz évvel előre tekintünk! Az egész emberiség életszínvonalát a brit életszínvonalig emelni nem jelentene nagyobb terhet, mint az a háború, amit ma vívunk. Nem állítom és nem is tudom, hogy a jólét önmagában véve megold-e akármit is. Csupán arról van szó, hogy előbb el kell tűnnie az ínségnek és az embertelen munkának, azután hozzá lehet látni az emberiség igazi problémáinak megoldásához. Korunk legfőbb problémája a személyi sérthetetlenségbe vetett hit megrendülése, de ezzel mindaddig nem lehet foglalkozni, amíg az átlagos emberi lényeket ökrökként hajszolják vagy a titkosrendőrségtől reszketnek. Mennyire igaza van a munkásosztálynak "materializmusában". Milyen jól látja, hogy a has előbbre való, mint a lélek - nem értékrendben, hanem időben. Értsük meg ezt, akkor megértjük azt a rémséget, mely hosszú idő óta rajtunk uralkodik. Sok tény és vélemény kavarog körülöttünk, ami megzavarja tisztánlátásunkat - egy Pétain vagy egy Gandhi szirénhangjai, a tagadhatatlan tény, hogy a harcoló embernek valamit fel kell adnia magából, a demokratikus frázisokat pufogtató, de gyarmatait sanyargató Britannia erkölcsi kétértelműsége, Szovjet-Oroszország baljós fejlődése, a baloldali politikusok ocsmány komédiázása - de mindez jelentőségét veszíti, ha az ember csak a mindinkább ébredő egyszerű emberek harcát látja a tulajdon lovagjai, fizetett hazudozóik és talpnyalóik ellen. A kérdés nagyon egyszerű. Hagyják-e, hogy az olasz milicistához hasonló emberek

olyan kellemes, teljes emberi életet éljenek, amilyen csak technikailag megvalósítható ma vagy sem? Sok tény és vélemény kavarog körülöttünk, ami megzavarja tisztánlátásunkat. Ami engem illet, bizonyára kellő alap nélkül, de hiszek abban, hogy az egyszerű emberek előbb vagy utóbb megnyerik harcukat, ám azt szeretném, ha ez a győzelem előbb és nem később következne be. Valamikor a következő száz évben és nem valamikor a következő tízezer évben a spanyol háború, a most folyó háború és többi, még sorrakerülő háború igazi kérdése.

Sosem láttam többé az olasz milicistát és nevét sem tudtam meg. Biztosra vehetem, hogy meghalt. Két évvel később, amikor a háború már elveszett, ezeket a sorokat írtam emlékére:

Az olasz harcos kézfogása
Őrségben asztal mellett;
Erős marok és gyönge kéz,
Csakis e tenyerekkel

Köszönhettünk puskadörejben,
De ó! mi békét láttam
Bárki asszonynál derűsebb
Viharral vert arcában!

A köpnivaló, szennyes szavak
Szentek az ő fülének,
Születésétől tudta azt,
Mit könyvből lassan értek.

A gyarló puskák mesketéit,
Mindketten értjük ezt,
De arany komám színarany
-Ki tudta volna ezt?

Szerencsés utat, olasz harcos!
De bátrat sors nem óv;
Mit ad vissza a világ abból,
Amit tőled kapott?

Rémek és árnyékok elől,
Fehér és vörös elől,
Golyó és hazugság elől
Hová rejtőzködöl?

Hol lehet Manuel Gonzales,
S hol lehet Pedro Aguilar,
S hol lehet Ramon Fenellosa?
Férgek tudják, ki merre jár.

Nevedet, tetteid felejtik,
Por sem lesz még a test,
S a hazugság, amely megölt,
Új hazugságba vet;

De arcodon, amit megláttam
-Foltot önkény nem ejt,
Soha bomba nem veti szét
A kristály szellemet.

1943
/Fordította; T.P./

Arthur Koestler

A XX. század angol irodalmának egyik megdöbbentő sajátsága a nem angol származású írók túlsúlya /például Conrad, Henry James, Shaw, Joyce, Yeats, Pound és Eliot/. Persze ha a dolgot a nemzeti presztizs szempontjából nézzük, vagy az irodalom különböző ágaiban elért eredményeinké vizsgáljuk, Anglia meglehetősen jó benyomás kelt - addig a pontig, amíg elérkezünk a durva politikai írásműveknek vagy pamfletirodalomnak nevezhető alkotásokhoz. Ezen az irodalom egy speciális válfaját értem, nevezetesen azt, ami a fasizmus előtörése óta az európai politikai küzdelmekből nőtt ki. A címszó alá regények, önéletrajzok, "riportázs"-könyvek, szociológiai tanulmányok és egyszerű pamfletek sorolhatók; mind ezek egy tőről fakadnak s messzemenően azonos érzelmi töltésűek.

Csak hogy néhányat említsünk ennek az irányzatnak a kiemelkedő tagjai közül, ide tartozik Silone, Malraux, Salvemini, Borkenau, Victor Serge és maga Koestler. Akadnak közöttük nagy és csekély képzelőerejű írók, de mindannyian egyeznek abban, hogy kortárs történelmet írnak, még pedig nem-hivatalos történelmet. Olyat, amiről nem vesznek tudomást a kézikönyvek, amit elhazudnak az újságok. Egyek abban is, hogy a kontinentális Európa szülöttei. Talán túlzás, de mindenesetre nem túl nagy túlzás ha azt mondjuk, hogy valahányszor megjelenik ebben az országban egy olyan könyv, ami a totalitarizmus témájáról szól, és a megjelenést követően hat hónappal még érdemes elolvasni, akkor azt a könyvet valamely idegen nyelvről fordították. Az angol írók az elmúlt évtizedben a politikai irodalom valóságos özönét ontották magukból, de ennek alig van esztétikai értéke, és történelmi értéke is csekély.

A "Left Book Club" kiadványai például 1936 óta jelennek meg. E válogatott kötetek közül vajon hánynak emlékszünk legalább a címére? Náci-Német-ország, Szovjet-Oroszország, Abesszínia, Csehszlovákia, Ausztria, mindaz, amit ezekről és más efféle témákról Angliában produkáltak, nem egyéb jólfésült riportkönyvnél vagy, tisztességtelen pamfletnél, amiben a propagandisztikus elemeket hol teljesen a szőnyeg alá söprik, hol újból előkotorják, de alig akad közöttük megbízható ismeretterjesztő mű vagy kézikönyv. Nincs semmi, ami hasonlítható volna például a "Fontamara"-hoz vagy a "Sötétség délben"-hez. Ennek az az oka, hogy szinte nincs olyan angol író, aki a totalitarizmust belülről látta volna. Európában az elmúlt tíz évben vagy még régebb óta olyan dolgok történnek középosztálybeli emberekkel, amik Angliában az alsóbb néprétegekkel sem eshetnek meg. A legtöbb imént említett európai író s még sok hozzájuk hasonló törvényszegésre kényszerült azért, hogy egyáltalán politizálhasson; egyesek közülük bombákat dobáltak és utcai harcokban vettek részt; sokan megjárták a börtönt, a koncentrációs táborokat, vagy álnéven és hamis útlevéllel szöktek át a fronton. Az ember nehezen tudja elképzelni mondjuk Laski professzort efféle tevékenység közben. Angliában hiányzik továbbá az, amit koncentrációstábor-irodalomnak nevezhetnénk. A titkosrendőrség, a véleménycenzúra, a kínzások és a koncepciós perek speciális világa természetesen ismert, és bizonyos mérvű rosszallást ki is váltott, de igen csekély érzelmi megütközést keltett. Ennek egyik következménye, hogy Angliában gyakorlatilag nem létezik a Szovjetuniót leleplező illúzióromboló irodalom. Létezik a tájékozottságot nélkülöző elítélés és létezik kritikátlan csodálat, de alig van valami a kettő között. A moszkvai szabotázsperekről alkotott vélemények például megoszlottak, de főképp abban a kérdésben, hogy a vádlottak bűnösök voltak-e.

Csak igen kevesen voltak képesek megérteni, hogy - akár indokoltak, akár nem - e perek kimondhatatlan szörnyűségek voltak. Az a mód ahogy az angolok a náci rémtetteket elítélték, teljesen irreális volt; mint egy csapot, hol kinyitották, hol elzárták, a politikai célszerűséghez igazítva. Ezeket a dolgokat csak úgy lehet megérteni, ha el tudjuk képzelni magunkat áldozatként. Egy angol részéről a "Sötétség délben" megírása körülbelül olyan valószínűtlen, mint az, hogy egy rabszolgakereskedő megírja a "Tamás bátya kunyhóját".

Koestler műveinek gyújtópontjában valójában a moszkvai perek állnak. Fő témája a forradalomnak a hatalom züllesztő hatása következtében beálló hanyatlása. A sztálini diktatúra sajátos természetének megismerése azonban Koestlert olyan

álláspontig hajtja, amely már nincs messze pesszimista konzervativizmustól. Nem tudom, összesen hány könyvet írt. Koestler magyar. (szerk.: valójában zsidó) Első műveit németül írta, Angliában pedig öt könyve jelent meg: "Spanyol testamentum", "Gladiátorok", "Sötétség délben", "A Föld söpredéke", "Érkezés és elutazás". Témája valamennyinek hasonló, és az olvasó egyiknél sem ússza meg, hogy jó néhány oldalon keresztül ne kelljen igazi rémálom hangulatát átélnie. Az öt könyv közül háromnak a cselekménye teljesen vagy csaknem végig börtönben zajlik.

A spanyol polgárháború első hónapjaiban Koestler a "New Chronicle" spanyolországi tudósítója volt és 1937 elején, amikor a fasiszták elfoglalták Malagát, fogságba került. Csaknem kapásból lelőtték, majd egy erődítményben raboskodott, ahol éjszakánként hallgatta a fegyverropogást, amint a köztársasági fogolyszállítmányokat kivégzik. Maga is hosszú ideig a kivégzés árnyékában élt. Nem afféle véletlenszerűség volt ez, "bármelyikünkkel megeshet". Nagyon is összhangban állt Koestler életstílusával. Egy politikailag közömbös személy nem tartózkodott volna ebben az időpontban Spanyolországban; egy óvatosabb megfigyelő elhagyta volna Malagát a fasiszták érkezése előtt; egy brit vagy amerikai újságíró körültekintőbb bánásmódban részesült volna. Koestler ezekről az eseményekről írott könyve - a "Spanyol testamentum" - figyelemreméltó részleteket tartalmaz, de eltekintve a riportkönyvekre egyébként is gyakran jellemző rendszertelenségtől, bizonyos helyeken kifejezetten hamis. A börtönjelenetekben sikerül Koestlernek megteremtenie azt a lidérces hangulatot, ami hogy úgy mondjuk az ő "védjegye". A könyv többi részét azonban túlságosan áthatja az akkori idők népfrontos ortodoxiája. Egyik-másik részlet egyenesen úgy hat, mintha a Left Book Club /Baloldali Könyvklub/ céljaira hangszerelték volna. Ez idő tájt Koestler még a kommunista párt tagja volt vagy kevéssel azelőtt lépett ki, és a polgárháború összetett politikája egy kommunista számára lehetetlenné tette, hogy őszintén írjon a kormányzat belső harcairól. 1933 óta csaknem valamennyi baloldali író azt az esztelenséget műveli, hogy antifasiszta akar lenni anélkül, hogy anti-totalitarista volna. Koestler 1937-ben már tisztában volt ezzel, de nem érezte úgy, hogy szabadon ki is fejezheti. Sokkal közelebb került ahhoz, hogy kimondja - valójában ki is mondta álarcot öltve - a "Gladiátorok"-ban. A könyv egy évvel a háború kitörése előtt jelent meg, és valamilyen oknál fogva kevés figyelmet keltett.

A "Gladiátorok" néhány szemszögből valóban hiányos könyv. Spartacusról, a trák gladiátorról szól, aki i.e. 65 körül rabszolgalázadást szított Itália-szerte s minden könyvnek, ami hasonló némáról íródott, meg kell küzdenie a kihívással, hogy a "Szalambo"-hoz fogják mérni. Pedig a mi korunkban többé nem lehetséges olyant írni, mint a "Szalambo", még tehetséges írónak sem. A "Szalambo" nagysága végletes könyörtelenségében rejlik s ez fontosabb, mint az egyes konkrét részletek. Flaubert még bele tudta élni magát az antikvitás rideg kegyetlenségébe, mert a XIX. század közepe még békeéveket jelentett az emberi értelem számára. Az ember utazgathatott a múltban. Manapság a jelen és a jövő túlságosan is félelmetes ahhoz, hogy elmenekülhessünk előle, s ha valaki történelmi eseményekkel kezd foglalkozni akkor teszi ezt azért, hogy a mának szóló jelentést felfedezze benne. Koestler Spartacusból allegorikus figurát farag, a proletárdiktátor primitív variációját állítja elénk. Míg Flaubertnek a képzelet erejével sikerült zsoldosait a Krisztus előtti korhoz híven ábrázolnia, addig Spartacus a modern ember kellékeivel van felruházva. Ez azonban nem volna baj, ha Koestler teljesen tudatában volna saját allegóriája jelentésének. A forradalmak mindig elkorcsosulnak - ez a vezérgondolat. Annál a kérdésnél azonban, hogy miért korcsosulnak el, Koestler tétovázik, és bizonytalansága belép a történetbe, a központi figurát talányossá valószerűtlenné téve.

Néhány éven át a lázadó rabszolgák változatlan sikereket aratnak. Számuk százezerre duzzad, lerohanják Dél-Itália nagy területeit, egyik megtorló hadjáratot a másik után verik vissza, szövetségre lépnek a kalózokkal, akik akkortájt a Földközi-tenger urai voltak. Végül munkához látnak, hogy felépítsék saját városukat, a Nap-várost. Ebben a városban az emberek szabadok, egyenlők és mindenekfelett boldogok: nincs szolgaság, nincs éhség, nincs jogtalanság, nincs korbácsolás és kivégzés. Ez éppenséggel annak a társadalomnak a vágyképe, amely - úgy tűnik - oly mélyen gyökeredzik az ember képzeletvilágában, hogy minden

korban újból és újból megjelenik valamilyen formában, akár Mennyei Birodalomnak akár osztály nélküli társadalomnak nevezik, a úgy gondolunk rá, mint az Aranykorra, amely egykoron létezett, és amelyhez képest elfajzottunk.

Mondanunk sem kell, hogy a rabszolgáknak sem sikerül e célt megvalósítaniuk. Alig hogy megszervezik saját társadalmukat kiderül, hogy életük épp oly igaztalan, vesződséges és félelemtől áthatott, mint bármely más társadalomé. Még a keresztet, a rabszolgaság szimbólumát is újból elő kell keríteni a gonosztevők büntetőeszközeként. A fordulópont akkor következik be, amikor Spartacus kénytelen húsz legrégibb és leghűségesebb követőjét keresztre feszíttetni. A Napváros sorsa ezzel megpecsételődik; a rabszolgák szétforgácsolódnak és így legyőzik őket. Az utolsó tizenötezret foglyul ejtik, és valamennyit egyszerre megfeszítik.

A történetben az a leggyengébb, hogy Spartacus indítékai sohasem tisztázódnak. Fulvius, a római törvénytudó, aki csatlakozik a felkelőkhöz és krónikásukként vesz részt az eseményekben, rámutat a célok és eszközök ismert dilemmájára. Semmit sem lehet elérni számítás és erőszak alkalmazása nélkül, ezek viszont tönkreteszik az eredeti célokat. Mindazonáltal Spartacus sem nem hatalomra törő, sem nem fantaszta. Valami láthatatlan erő hajtja előre, ami önmaga számára sem világos. Gyakran kísérti a gondolat, nem volna-e jobb feladni az egészet s elmenekülni Alexandriába, amíg nem késő. A rabszolgaköztársaság mindenesetre inkább a hedonizmuson bukik meg, semmint a hatalmi harcok miatt. A rabszolgák elégedetlenek szabadságukkal, mert még mindig dolgozniuk kell. A végső szakadást az okozza, hogy a legféktelenebb és legkevésbé civilizált rabszolgák, kiváltképp a gallok és germánok a köztársaság konszolidációja után is banditák módjára élnek. Lehetséges, hogy a dolog így történt - természetesen nagyon keveset tudunk az antik világ rabszolga-felkeléseiről de ez esetben a Napváros azért hullik szét, mert a gall Crixust nem tudják meggátolni a rablásban és fosztogatásban. Koestler ingadozik a történelem. és az allegória között. Ha Spartacus a modern forradalmár prototípusa - és szemmel láthatóan az akar lenni, akkor azért kellett volna utat tévesztenie, mert nem tudta összeegyeztetni a hatalmat a becsülettel. A műben azonban csaknem passzív figura, inkább vele történnek dolgok, mintsem maga cselekedne, és néha kevéssé meggyőző. A regény egyik nagy hiányossága, hogy megkerüli, vagy legalábbis nem tudja megoldani a forradalom központi problémáját.

Igen kifinomult módon, de ugyancsak megkerüli a problémát a következő könyv, Koestler mesterműve, a "Sötétség délben". Ezúttal mégsem rontja le a történetet, mert Koestler érdeklődése inkább pszichológiai, az egyéni felé fordul. A cselekmény olyan epizód, melynek háttere egészen egyértelmű. A Sötétség délben egy régi bolsevik Rubasov fogságáról és haláláról szól, aki kezdetben tagadja, végül mégis beismeri azt a bűnt amit sohasem követett el. Az a felnőttség, a megdöbbenés és a kárhoztatás teljes hiánya, a szánalom és az irónia, amivel a történet íródott világosan mutatja, mennyire előnyös, ha európai író ír erről a témáról. A könyv tragédiává teljesedik, míg angol vagy amerikai író kezében legfeljebb vitairattá vált volna. Koestler kiérlelte anyagát, és képes esztétikai szinten kezelni azt. Ugyanakkor témakezelésének van egy olyan politikai következménye - bár e könyv esetében nem játszik fontos szerepet - ami későbbi műveiben veszélyessé válik.

Az egész kötet tulajdonképpen egyetlen kérdés körül összpontosul: miért tett Rubasov beismerő vallomást? Rubasov nem bűnös, vagyis nem követett el semmiféle bűnt azon az egyen kívül, hogy rossz szemmel nézi a sztálini rendszert. A hazaárulás konkrét vádja teljesen légből kapott. Még csak nem is kínozzák meg, legalábbis nem igazán. Elcsigázza a magány, a fogfájás, a cigaretta hiánya, a szemébe világító vakító fény, a folytonos kihallgatások. Mindez önmagában mégsem volna elég ahhoz, hogy egy harcedzett forradalmárt legyűrjön. A nácik korábban ennél sokkal jobban megkínozták, mégsem tudták lelkierejét megtörni. A szovjet perekben tett beismerő vallomások háromféle módon magyarázhatók:

1. A vádlottak bűnösök voltak.
2. Megkínozták és talán zsarolták őket rokonaik és barátaik veszélyeztetésével.
3. A kétségbeesés, az értelem teljes csődje és a párt iránti megszokott

lojalitás mozgatta őket.

A szóban forgó műben Koestler szándékát illetően az első feltevést kizárhatjuk. Bár ehelyütt nem vitathatjuk meg az orosz tisztogatásokat, meg kell jegyeznünk, hogy a kevés bizonyíték, amivel rendelkezünk, amellett szól: a régi bolsevikok elleni perek koncepciós perek voltak. Ha feltételezik, hogy a vádlottak nem voltak bűnösek - vagy legalábbis azt a bűnt nem követték el amit beismertek -, úgy a közfelfogás a második feltevést fogadja el. Koestler mindazonáltal a harmadik lehetőségre szavaz, amit a trockista Boris Souvarin is elfogad "Cauchemar en URSS" című pamfletjában. Rubasov végül is beismerő vallomást tesz, mert saját lelkében nem talál semmilyen értelmes okot arra, hogy ne tegyen így. Jogszerűség és objektív igazság számára rég nem jelent semmit. Évtizedeken keresztül nem volt más, csak a párt kreatúrája, és a párt most azt követeli tőle, hogy ismerjen be el nem követett bűnöket. Jóllehet először erőszakoskodni kellett vele, míg le nem gyengült, végül mégis büszke arra az elhatározásra, beismerést tesz. Magasabb-rendűnek érzi magát a szomszédos cellában lakó szerencsétlen cári tisztnél, aki kopogtatással beszélget vele. A cári tisztet megrázza a hír, hogy Rubasov meg fogja adni magát. Az ó "burzsoá" szempontjából nézve mindenkinek ki kell tartania álláspontja mellett, még akkor is, ha bolsevik. A tisztesség az, ha azt tesszük helyesnek tartunk. "A tisztesség az, ha hasznosak vagyunk minden hűhó nélkül" - kopogja vissza Rubasov, és bizonyos elégedettséggel állapítja meg, hogy míg ő a cvikkerével kopogtat, addig a másik, a múlt maradványa, monokliját használja e célra.

Buharinhoz hasonlóan Rubasov is "fekete sötétségbe" tekint. Mi rejtőzik ott, miféle törvény miféle lojalitás, a jónak és a rossznak miféle képzete, ami miatt szembe kellene szállnia a Párttal s újabb kínzásokat kellene elviselnie. Rubasov nem egyszerűen magányos, hanem kiüresedett. Ő maga már sokkal nagyobb bűnöket is elkövetett, mint amit most ellene követnek el. A Párt titkos ügynökeként a náci Németországban például úgy szabadult meg engedetlenkedő párthíveitől, hogy feladta őket a Gestaponál. Különös módon, ha egyáltalán van valami, amiből erőt meríthet, akkor azt gyermekkori emlékei jelentik számára, amikor apja földbirtokán élt. Amikor hátulról főbelövik, utolsó emlékképként az apai birtok nyárfáinak lombja merül föl benne. Rubasov annak a régi bolsevik generációnak a tágja, melyet a tisztogatások során teljesen kiirtottak. Járatos a művészetekben, az irodalomban, ismeri az Oroszországon kívüli világot is. Szöges ellentéte Gletkinnek, a GPU-ifjoncnak, aki a kihallgatást vezeti. Gletkin tipikusan "a párt embere", nincsenek kétségei és nem kíváncsi, egy élő gramofon. Rubasov, Gletkinnel ellentétben, nem a forradalom szülötte. Értelme már nem volt üres lap, amikor a Párt hatalmába kerítette. Fölénye Gletkinnel szemben egészen polgári származásáig vezethető vissza.

Véleményem szerint téves azt hinni, hogy a "Sötétség délben" egyszerűen képzeletbeli személyről szól. Nyilvánvalóan politikai tartalma van, történelmi háttérrel, s vitatott eseményeknek egyfajta értelmezését nyújtja. Rubasov lehetne Trockij, Buharin, Rakovszkij vagy a régi bolsevik kör bármely más, viszonylag kulturált figurája. A moszkvai perekről írva meg kell válaszolni azt a kérdést, hogy "a vádlottak miért vallottak?". A válaszadás egyszersmind politikai állásfoglalás. Koestler válasza: "Azért vallottak, mert ezeket az embereket elrothasztotta az a forradalom, melyet szolgáltak". Ezzel a válasszal Koestler majdnem eljut odáig, hogy a forradalmak természetüknél fogva rosszak. Ha feltételezzük, hogy a moszkvai perek vádlottai valamilyen terror, megfélemlítés hatására vallottak, akkor nem mondunk többet, mint hogy a forradalom vezetőinek egy része rossz útra tért. Ez esetben a személyeket és nem a szituációt kárhoztatjuk. Koestler könyvének tanulsága azonban az, hogy Rubasov semmivel sem lett volna különb, mint Gletkin, ha ő van hatalmon, s ha mégis, akkor csak annyiban, amennyiben szemléletmódja részben még a forradalom előtti időkben formálódott. A forradalom - úgy tűnik, Koestler erre céloz - züllesztő folyamat. Aki belekerül, az vagy Rubasovként, vagy Gletkinként végzi. Nemcsak arról van szó, hogy "a hatalom elzülleszt"; ezt teszi a hatalom megragadásának módja is. Következésképp minden olyan erőfeszítés, amely a társadalmat erőszakos eszközökkel akarja megjavítani, a GPU celláiba vezet. Lenint Sztálin követte, és maga is Sztálinhoz hasonlóvá vált volna, ha tovább él.

Koestler természetesen mindezt nem fejti ki nyíltan, s talán nem is tudatos benne mindez. A sötétségről ír, de ennek a sötétségnek az idején déli világosságnak kellene lennie. Időnként úgy érzi, hogy a dolgok másként is fordulhattak volna. A baloldali gondolkodásban mindig jelen volt az ilyen-olyan "visszaélések" képzete: az, hogy csupán bizonyos személyek kártékonysága miatt fajultak el a dolgok. Későbbi művében, az "Érkezés és elutazás"-ban Koestler még határozottabb lépést tesz a forradalom-ellenes álláspont felé, de a kettő között írt "A Föld söpredéke" - teljesen önéletrajzi írás - csak közvetve kapcsolódik ahhoz a problémához, amit a "Sötétség délben" vet fel. Életstílusához híven, a háború kitörésekor Koestlert Franciaországban elfogják. Mint ismert külföldi antifasisztát, a Daladier-kormány azonnal letartóztatja és internálja. A háború első kilenc hónapját többnyire fogolytáborban tölti majd Franciaország összeomlása után megszökik. Körülményes utakon Angliába megy, ahol mint ellenséges idegent, ismét börtönbe vetik. Ezúttal azonban hamarosan szabadon bocsátják. A mű értékes híradás, és néhány más tisztességes írással együtt nagy horderejű intés arra nézve, hogy a polgári demokrácia is lealacsonyulhat. Manapság, amikor Franciaország ismét szabad és teljes erővel folyik a boszorkányüldözés a kollaboránsok ellen, hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy számos helyszíni megfigyelő szerint 1940-ben a franciák mintegy 40 %-a vagy aktív németbarát volt, vagy teljesen közömbös. A hiteles háborús könyvek sohasem felelnek meg azoknak, akik nem harcolnak és Koestler könyvének sem volt jó a fogadtatása. Senki sem járt jól vele - sem a polgári politikusok, akiknek az antifasiszta háború eszméjével az volt a céljuk, hogy rátegyék a kezüket a baloldalra, ahol csak tudják; sem a francia kommunisták, akik ténylegesen a nácik malmára hajtották a vizet s mindent elkövettek, hogy szabotálják a francia haderőt; sem a mindennapi ember, aki egyforma valószínűséggel követ el Doriot-szerű kóklert avagy felelősségteljes vezetőket. A koncentrációs táborban Koestler följegyez néhány fantasztikus beszélgetést a fogolytársakkal és hozzáteszi, hogy - mint a legtöbb középosztálybeli szocialistának és kommunistának - mindeddig sohasem volt kapcsolata igazi proletárokkal, csak a művelt kisebbséggel. Levonja a pesszimista konklúziót: "A tömegek kiművelése nélkül nincs szociális haladás - szociális haladás nélkül nem lehet kiművelni a tömegeket." A Föld söpredékében Koestler már nem idealizálja az egyszerű embert. Hátat fordított a sztálinizmusnak, de nem lett trockista sem. Ez az, ami összekapcsolja a könyvet az Érkezés és elutazással, ahol Koestler teljesen elejti az úgynevezett forradalmi szemléletet, talán egyszer s mindenkorra.

Az Érkezés és elutazás nem igazán jó könyv. Nem sokáig hisszük, hogy regényt olvasunk; valójában politikai traktátus arról, hogy a forradalmi hitvallás nem egyéb, mint neurotikus késztetések racionalizálása. Ráadásul túl kiszámítottan-részarányos, ugyanazzal az aktussal kezdődik és végződik: ugrás egy másik országba. Egy fiatal exkommunista Magyarországról menekülve Portugáliában köt ki, ahol azt reméli, hogy brit szolgálatba lép, minthogy ez időben egyedül Nagy-Britannia áll hadban Németország ellen. Lelkesedését némileg lehűti, hogy a brit konzul nem mutat különösebb érdeklődést iránta, néhány hónapig szinte tudomást sem vesz róla. Ez alatt az idő alatt pénze teljesen elfogy, más ügyesebb menekültek pedig Amerikába vándorolnak. Egymás után kísérti meg a Világ - egy náci propagandista személyében; a Test - egy francia lány alakjában; és egy idegösszeroppanást követően az ördög - pszichoanalitikus képében. A pszichoanalitikus kiszedi belőle, hogy forradalmi lelkesedése nem valamiféle történelmi szükségszerűségbe vetett hiten alapszik, hanem beteges bűntudaton, melyet azért érez, mert kisgyermek korában meg akarta vakítani öccsét. Mire lehetősége nyílik arra, hogy a Szövetségesek szolgálatába lépjen, már semmiféle ilyen késztetése nincs. Már-már Amerikába távozik, amikor irracionális késztetései újból megrohanják. Gyakorlatilag képtelen lemondani a harcról. A könyv azzal végződik hogy éppen ejtőernyőn ereszkedik alá szülőföldje sötét tájai fölött, ahol az angolok titkos ügynökeként fog tevékenykedni.

Politikai állásfoglalásnak ez kevés - márpedig a könyv nem több ennél. Természetesen sokszor igaz vagy akár minden esetben igaz lehet, hogy a forradalmi aktivitás személyes alkalmazkodási problémák eredménye. A társadalom ellen nagyjából—egészéből azok harcolnak, akiknek okuk van nem szeretni a társadalmat. Az egészséges ember semmivel sem vonzódik jobban az erőszakhoz és az illegalitáshoz, mint a háborúhoz. Az Érkezés és elutazásban a fiatal náci

teszi azt a megsemmisítő megjegyzést, hogy az ember a baloldal nők csúnyaságából olvashatja ki, mi a rossz a baloldalban. De végül is ez nem érvényteleníti a szocialista ügyet. Az akcióknak eredménye van, s ez független a motívumoktól. Marx végső motívuma lehetett irigység és bosszú, ez azonban nem bizonyítja, hogy következtetései hamisak voltak. Koestler úgy alakítja az eseményeket, hogy hőse, amikor tisztán ösztönöktől hajtva úgy dönt, hogy nem vonja ki magát a harcból és a veszélyekből, értelmi képességeinek éppen nincs birtokában. Azokkal a tapasztalatokkal a háta mögött, amikkel Koestler rendelkezik látni kellene, hogy bizonyos dolgokat meg kell tenni, függetlenül attól, hogy "jó" vagy "rossz" indokkal tesszük azokat. A történelmet egy bizonyos irányba kell kimozdítani még akkor is, ha épp neurotikusok lendítik arrafelé és nem mások. Az Érkezés és elutazásban Péter egymás után dönti le bálványait, az orosz forradalom elkorcsosult, az angolok, akiket a köszvényes ujjú idős konzul képvisel, nem különbek, a nemzetközi osztályöntudattal rendelkező proletariátus csak mítosz. De a konklúzió /mivel mind Koestler, mind pedig hőse támogatja a háborút/ mégsem lehet más, mint hogy a Hitlerrel való leszámolás igenis megéri a fáradságot, nélkülözhetetlen szemeteltakarító akció, melynek motívumai csaknem irrelevánsak.

Az észszerű politikai döntés előfeltétele, hogy valamilyen jövőképünk legyen. Úgy tűnik, Koestlernek jelenleg nincs, vagy legalább kétféle jövőképe van, és a kettő érvényteleníti egymást. Mint végső célban, hisz a Földi Paradicsomban avagy a Napállamban, amit a gladiátorok próbáltak megvalósítani, és ami évszázadok óta kísérti a szocialisták, anarchista és vallási eretnekek képzeletét. Értelme azonban azt sugallja, hogy a Földi Paradicsom igen messze van, és ami közvetlenül előttünk áll, az a vérengzés, önkény és nyomorúság. Nemrégiben "rövid távon pesszimistának" nevezte önmagát. A horizonton csak borzalom és rettegés, de végül valahogy minden jóra fordul. Gondolkodó emberek között ez a szemlélet valószínűleg tért hódít: annak a bonyolult helyzetnek az eredménye, ami akkor áll elő, ha valaki elhagyja ortodox vallásos hitét és elfogadja, hogy a földi lét természetéből fakadóan nyomorúságos, s másrészt felismeri azt is, hogy az életet élhetővé tenni sokkal nehezebb probléma, mint amilyennek látszott. Nagyjából 1930 óta a világ nem ad alapot semmiféle optimizmusra. A láthatáron csak a hazugság, a gyűlölködés, a kegyetlenség és a tudatlanság kavarog. A jelen bajok mögött még mérhetetlenebbek sejlenek föl, amelyek csak mostanában kerülnek be az európai tudatba. Felettébb elképzelhető, hogy az emberiség legnagyobb problémái sohasem fognak megoldódni. De ez egyúttal gondolhatatlan is. A mai világot nézve ki merészel így szólni: "ez mindig így lesz; millió év múlva sem lesz észrevehetően jobb". Ekként jutunk el a kvázi-mitikus hithez, miszerint a jelent nem lehet orvosolni, minden politikai akció hasztalan, de valahogyan, valamikor az időben és a térben az emberi élet megszűnik olyan embertelen lenni, mint amilyen most.

Könnyű kivezető utat ebből a helyzetből egyedül a vallási hit jelent, mely szerint a földi lét csupán a földöntúli életre való előkészület.

De ma már igen kevesen hisznek a halál utáni életben és számuk valószínűleg tovább csökken. A keresztény egyház valószínűleg nem élne meg önnön érdemeiből, ha gazdasági bázisa összeomlana. A reális probléma abban rejlik, vajon hogyan lehet újjáteremteni a vallásos attitűdöt, ha elfogadjuk, hogy a halál végleges. Az ember csak úgy lehet boldog, ha nem a boldogságot tételezi az élet céljaként. De nagyon valószínűtlen, hogy Koestler ezt elfogadná. Írásainak jól kivehető hedonisztikus színezete van és ennek következménye, hogy a Sztálinnal való szakítás után nem sikerül politikai pozícióját kialakítania.

Koestler életének központi eseménye, az orosz forradalom, nagy reményekkel indult. Mára ez feledésbe merült, de negyedszázaddal ezelőtt őszintén várták, hogy az orosz forradalom elvezet az Utópiához. Nyilvánvalóan nem ez történt. Koestler túlságosan éles elméjű ahhoz, hogy ezt ne látná, és túlságosan érzékeny ahhoz, hogy ne emlékezzék az eredeti célokra. Sőt, európai nézőpontja lehetővé teszi számára, hogy a tisztogatásokat és a tömeges deportálásokat annak lássa ami, nem úgy mint Show vagy Laski, akik a távcső rossz végét fordítva maguk felé szemlélik ezeket az eseményeket. Ezért Koestler levonja a következtetést: a forradalom ide vezetett. Nem marad más hátra mint "rövid távon pesszimistának" lenni, azaz távol maradni a politikától, egyfajta oázist teremteni, ahol magam

és barátaim megőrizhetjük józanságunkat és remélhetjük, hogy a dolgok száz év múlva valahogy majd jóra fordulnak. Mindennek a hedonizmus az alapja, ami elhiteti Koestlerrel hogy a Földi Paradicsom a kívánatos. De hát - akár kívánatos, akár nem - lehetetlen. Bizonyos fokú szenvedés talán kiirthatatlan az ember életből, az ember választási lehetőségei talán mindig a gonosz és gonosz közti választások. Talán még a szocializmus célja sem az, hogy tökéletessé tegye, csak az, hogy kicsit javítsa világot. Minden forradalom elhibázott, de mindegyik ugyanolyan módon. Ezt nem akaródzik Koestlernek beismerni, és egyben ez az, ami átmenetileg vakvágányra vezeti, s az Érkezés és elutazást korábbi műveihez képest sekélyebbé teszi.
1944

A brit antiszemitizmus

Nagy-Britanniában hozzávetőleg 400.000 zsidóról tudnak a statisztikák, s ezen felül 1934-től a mai napig további néhány ezer vagy legföljebb néhány tízezer zsidó került az országba. A zsidó lakosság zöme mindössze féltucat nagyvárosban tömörül, ott is többnyire az élelmiszer-, ruha- és bútorszakma foglalkoztatja őket. A nagy monopóliumok közül kevés van akárcsak részlegesen zsidó kézben - ilyen például az I.C.I., néhány vezető napilap és legalább egy áruházlánc - s távolról sem igaz, hogy a brit üzleti életet a zsidók uralnák. Épp ellenkezőleg, a zsidók, úgy tűnik, nem tudtak lépést tartani a kis szervezet nagy szervezetekké egyesülésének modern irányzatával, és megragadtak azokban az ágazatokba amelyekben a vállalkozás mérete szükségszerűen kicsiny, a módszerek régimódiak.

Azért kezdem az alapadatokkal, amelyeket egyébként minden tájékozott ember ismer, mert nyilvánvalóvá szeretném tenni, hogy Angliában nincs valódi zsidókérdés. A zsidóság sem nem elég jelentékeny számú, sem nem kellően_befolyásos, és hatása pusztán az ún. értelmiségi körében érezhető. Mégis, bárki láthatja, hogy az antiszemitizmus megerősödött, a háború jócskán elmérgesítette, s még humánus és felvilágosult emberekre is hatott. Mindez nem tör föl erőszak formában /hiszen az angol ember rendíthetetlenül nyájas és törvénytisztelő/, de alkalmas körülmények között a haragos indulatnak nem maradnak politikai következményei. Vegyük például azt a néhány antiszemita kijelentést, amivel az elmúlt egy-két évben találkoztam:

Középkorú irodai alkalmazott: "Általában busszal járok dolgozni. Így hosszabb ugyan, de mostanában nem szívesen szállok föl a Golders Green-ből induló földalattira. A Választott Nép túl sokat utazik azon a járaton".
Trafikosnő: "Gyufánk sajnos nincs. Próbálja meg talán annál a nőnél, lejjebb itt az utcában. Annak mindig van gyufája. Tudja, ő a Választott Nép közül való".
Fiatal értelmiségi, kommunista vagy szimpatizáns: "No nem, a zsidókat nem kedvelem. Ezt soha nem is titkoltam. Nem bírom őket elviselni. Jelzem, természetesen nem vagyok antiszemita".
Középosztálybeli nő: "Azt az egyet nem mondhatni rám, hogy antiszemita volnék; de ahogy a zsidók viselkednek, az már valóban botrány. Ahogy tülekedni tudnak, minden sorban ők akarnak elsők lenni. Tűrhetetlenül önzők. Azt hiszem, sok mindenért, amit elszenvednek, csak magukat okolhatják".
Tejesember: "A zsidónak büdös az a meló, amit egy angol végez. Ahhoz ő túl agyafúrt. Mink itt ezzel dolgozunk, ni /megfeszíti bicepszét/, ő meg azzal e" /rábök a homlokára/.
Okleveles könyvvizsgáló; értelmes, baloldali érzelmű: "Ezek a rohadt bibsik mind németbarátok. Ha bejönnének a nácik, már holnap melléjük állnának. Az üzletemben sokkal találkozom. A szívük mélyén istenítik Hitlert. Ezek mindenkinek benyalnának, aki beléjük rúg."
Intelligens nő, amikor egy könyvet ajánlanak neki az antiszemitizmusról és a németországi üldözésekről : "Ne mutassa nekem, nagyon kérem, ne jöjjön nekem ezzel. Ha elolvasom csak még jobban fogom utálni a zsidókat, mint eddig".

Oldalakat tölthetnék meg ehhez hasonló megnyilatkozásokkal, de kiindulásképpen

ennyi elég. Ezek alapján mindenesetre két állítás adódik. Először - s ez nagyon fontos, ezért vissza is térek majd rá - egy bizonyos értelmi szint fölött az emberek szégyenlik az antiszemitizmust, s finom megkülönböztetést tesznek a zsidóellenesség és a zsidók nem kedvelése közt. Másodszor_a zsidók iránti ellenszenv irracionális valami. Azok a vétkek, amiket a zsidóknak fölrónak, általában heves ellenszenvet váltanak ki - például tolakodás az élelmiszer-boltokban álló sorokban, de látnivaló, hogy ezzel az emberek valójában mélyen ülő előítéleteit próbálják racionalizálni. Tényekkel, statisztikákkal érvelni hasztalan, sőt néha annál rosszabb. A felsorolt vélemények közül az utolsó mutatja, hogy emberek a zsidókkal szemben ellenségesek lehetnek vagy legalábbis ellenszenvvel viseltethetnek, ha mégoly pontosan tudják is, hogy véleményük védhetetlen. Ha valakit nem kedvelünk, hát nem kedveljük; ez az érzés nem csökken, ha az illető erényeit kezdjük sorolgatni.

Így történhetett meg, hogy a háború csak megerősítette az antiszemitizmust, az átlagember számára pedig még igazolásul is szolgált. Gondoljunk csak arra, hogy a zsidókról bizonyosan elmondható, miszerint ők a szövetséges hatalmak győzelmével jól járnak. S ezért megtévesztően tetszetős azt állítani, hogy ez a háború a zsidók háborúja, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a háborúban a zsidók részvétele a harci cselekményekben aránytalanul kevés nyilvánosságot kap. A brit birodalom roppant építményét főként a közmegegyezés tartja össze, ezért a birodalom irányítói olykor a kevésbé megbízható tagoknak kénytelenek kedvezni a hűségesek rovására. Ha hangoztatnák a zsidó katonák hőstetteit, vagy ne adj isten elismernék egy jelentékeny zsidó haderő működését a Közel-Keleten, bizonyára számolhatnának Dél-Afrika, az arab államok és más országok ellenkezésével; egyszerűbb tudomást sem venni a kérdésről és hagyni, higgye csak az utca embere továbbra is, hogy a zsidók bámulatraméltó ügyességgel húzzák ki magukat a katonai szolgálat alól. S akkor még hozzá kell tenni, hogy a zsidók zömükben éppen azokban az ágazatokban dolgoznak, amelyek háborús időkben okvetlenül népszerűtlenek a civilek szemében. Élelmiszer-, ruha-, bútor és dohányárusítással foglalkoznak, azokkal a cikkekkel, amikből krónikus hiány van, s ezzel együtt árdrágítás, feketézés és protekciózás járja. Tegyük még hozzá azt a vádat, miszerint a légiriadók alatt a zsidók módfelett gyáván viselkedtek, aminek az 1941-es nagy légiriadók némi valóságszínezetet is adtak. Tény, hogy a Whitechapel-i zsidónegyedet elsők között érte bombatámadás, s az esetet követően érthető módon zsidó menekültek tömege áramlott London más kerületeibe! A háborús körülményeket alapul véve az antiszemitizmust olyan, majdhogynem észszerű vélekedésnek tarthatnánk, aminek csupán az előfeltevései hamisak. S természetesen maguk az antiszemiták is értelmes, gondolkodó embernek tartják magukat. Valahányszor megpendítettem ezt a kérdést újságcikkeimben, mindannyiszor nagy halom olvasói levelet kaptam, s kivétel nélkül minden alkalommal több is érkezett olyan józan életű, átlagosnál jobb körülmények közt élő emberektől - orvosoktól például akik érezhetően nemigen szenvedtek anyagi gondoktól. Ezek az emberek mindig azt állítják /amit Hitler állít magáról a Mein Kampfban/, hogy eleinte nem voltak előítéleteik a zsidókkal szemben, de tapasztalataik és a tények másról győzték meg őket. Csakhogy az antiszemiták épp arról ismerhetőek föl, hogy képtelen történeteknek adnak hitelt. Jó példa erre egy 1942-ben Londonban történt elképesztő szerencsétlenség, amikor is a közeli bombarobbanástól megriadt tömeg a földalatti lejáratába nyomulva, több mint 100 embert agyontaposott. Már aznap hallani lehetett városszerte, hogy a történtekért "a zsidókat terheli a felelősség". Ha emberek ilyesmit elhisznek, akkor természetes, hogy nem hallgatnak az érvekre. Az. egyetlen értelmes megközelítés ilyenkor az, ha kutatjuk, miért_dőlnek be valószerűtlen híresztelésekneк az egyik esetben azok. akik a másikban józanságukat meg tudják őrizni.

Térjünk vissza arra a korábbi megállapításra, miszerint az antiszemitizmust mindannyian tapasztaljuk, ugyanakkor senki sem ismerné el magáról, hogy antiszemita. Tanult emberek szemében a zsidóellenesség megbocsáthatatlan bűn, sokkal súlyosabb, mint más faji előítéletek, ezért az értelmiségiek mindent elkövetnek, hogy kifejezésre juttassák, ők nem antiszemiták. 1943-ból emlékszem egy istentiszteletre, amit a St. John's Wood-i zsinagógában tartottak a lengyel zsidókért. A helyi hatóságok kitüntetett jelentőséget tulajdonítottak az alkalomnak, az eseményen megjelent teljes hivatali díszben és aranylánccal maga

a polgármester is, valamint az egyházak, a királyi légierő, a polgárőrség, a cserkészet, a kórházi nővérek képviselői és az ég tudja, még ki mindenki, ügy látszott, hogy a szenvedő zsidóság iránti szolidaritás megható és parádés szemléjén veszünk részt. Mindez azonban olyan emberek tudatos igyekezetének eredménye volt, akik illendően igyekeztek viselkedni, noha személyes érzelmeiket tekintve sokan egészen másként viseltettek a zsidók iránt. Londonnak abban a városnegyedében sok zsidó lakott, a közhangulat erősen zsidóellenes volt, s a zsinagógában körülöttem ülők egyikéről-másikáról pontosan tudtam, hogy ő sem kivétel ez alól. Polgárőr szakaszparancsnokom például, aki előzőleg igencsak buzgólkodott, hogy lehetőleg "jó színben tűnjünk föl", valamikor Mosley feketeingesei közé tartozott. Ameddig az angol emberek ilyen határozott különbséget tesznek érzés és ügy között, addig nem tűrik el a zsidók elleni tömeges erőszakot, s- ami ennél is fontosabb - a zsidóellenes törvényhozást sem. Jelenleg az antiszemitizmus nem válhat tiszteletreméltó üggyé. De ez talán nem akkora nyereség, mint gondolhatnánk.

A németországi zsidóüldözések egyik következménye az volt, hogy sosem vált az antiszemitizmus alapos vizsgálat tárgyává. Angliában egy-két évvel ezelőtt a Tömegkutató Intézet /Mass Observation/ végzett, egy alig használható kis fölmérést, s ha netalán sor került egyéb kutatásokra e tárgyban, annak eredményeit szigorúan titokban tartották. Ugyanebben az időszakban minden felelősségteljes ember tudatos igyekezettel fojtott magába minden olyan megnyilvánulást, ami sérthette volna a zsidóság érzékenységét. 1934 után a zsidóviccek egycsapásra eltűntek a levelezőlapokról, a magazinokból és a varieték műsorból, s ha ellenszenves zsidó szereplő került egy elbeszélésbe vagy regénybe, az okvetlenül antiszemitának minősült. A palesztin kérdésen fölvilágosult embernek illett elfogadnia a zsidó álláspontot, az arab követeléseket pedig úgyszólván fontolóra sem volt szabad vennie. De ezt az önmagában véve talán indokolt elhatárolást arra a meggondolásra alapozták, hogy a zsidók bajban vannak, s ezért nem szabad őket bírálgatni. Hitlernek köszönhettük azt a különös helyzetet, hogy a sajtóban zsidóbarát cenzúra működött, ám közben a magánhasználatú antiszemitizmus még az értelmes és érzékeny emberek között is annál erőteljesebben érvényesült. Különösen 1940-ben, a menekültek internálásakor lehetett ezt megfigyelni. Gondolkodó emberek természetesen kötelességüknek tartották, hogy tiltakozzanak a szerencsétlen idegenek tömeges internálása ellen, akik többségükben azért jöttek a szigetországba, mert Hitler üldözte őket. Négyszemközt persze egészen más érzések kaptak hangot. A menekültek kisebbsége bosszantóan tapintatlan volt befogadóival szemben, és - minthogy zömében zsidók voltak — az irántuk érzett ellenszenv szükségszerűen zsidóellenes felhangot kapott. A Munkáspárt egyik kiemelkedő alakja, akit nem nevezek meg, mert ma Anglia egyik legtekintélyesebb személyisége. egy beszélgetésünk alkalmával hevesen kifakadt: "Sose kértük ezeket az embereket, hogy idejöjjenek. Ha ez választották, akkor fogadják el a következményeit is." Ez a férfiú ugyanakkor magától értetődő módon azonosult volna bármilyen petícióval vagy manifesztummal, mely az idegenek internálása ellen tiltakozik. A tudományos megközelítésnek nem kedvez az az érzés, hogy az antiszemitizmus bűnös és lealacsonyító valami, és kulturált emberhez ilyesmi nem illik. Sokan beismerik, hogy nem szívesen ásnának ennek a kérdésnek a mélyére. Bizonyára félnek, hogy nemcsak az antiszemitizmus feléledését figyelhetnék meg, hanem a maguk zsidóellenességét is.

Ha kérdésünket történeti távlatban szeretnénk vizsgálni, vissza kell lépnünk néhány évtizedet abba az időbe, amikor Hitler még munkanélküli szobafestő volt. Fölfedezhetnénk, hogy az antiszemitizmus, bár ma is széles körben érzékelhető, 30 évvel ezelőtt Angliában erősebb volt. Tény, hogy itt az antiszemitizmus sosem fejlődött ki következetesen végiggondolt faji és vallási doktrinává. A közvélemény nemigen ellenezte a vegyesházasságokat, sem a zsidók prominens közéleti szereplését. Harminc évvel ezelőtt mégis szinte természeti törvényként fogadták el, hogy egy zsidó az élcelődések céltáblája lehet csak - s bár intelligenciája magasabbrendű, jelleme kissé fogyatékos. Elvben a zsidók nem szenvedtek jogi hátrányt, a gyakorlatban azonban néhány foglalkozásból ki voltak rekesztve. Annak rendje és módja szerint nem lehetett belőlük tengerésztiszt és nem kerültek be a hadsereg ún. elit ezredeibe. Egy zsidó fiú - okvetlenül nehéz helyzetben volt az elemi iskolában. Persze idővel elfeledtethette zsidóságát, ha

kivételesen elbűvölő és sportos volt, de mindenképpen hátránnyal indult, mintha csak dadogással vagy egy csúf anyajeggyel hívta volna föl magára a figyelmet. A gazdag zsidók előkelő angol és skót nevek mögé igyekeztek elbújni, s az átlagember ezt természetesnek is találta, akár ha bűnözők akarták volna elfedni kilétüket. Úgy húsz éve történt Rangoonban, éppen egy barátommal szálltam be a taxiba, amikor egy szakadt ruhájú, világos arcbőrű kisfiú rohant oda hozzánk s egy bonyolult történetbe kezdett arról, hogy most érkezett hajóval Colombóból és pénzre lenne szükségé a hazautazáshoz A viselkedése és megjelenése alapján nehéz lett volna "elhelyezni", ezért megkérdeztem: "Ugyancsak jól beszélsz angolul. Miféle szerzet vagy?" Kínai akcentussal de készségesen felelte: "Zsidó vagyok, uram!" Emlékszem, társamhoz fordultam s nem csupán tréfából mondtam: "Nyíltan beismeri". Valamennyi zsidó, akit addig ismertem, szégyellte, hogy zsidó. Ha lehetett, nem beszélt a származásáról s ha mégsem tudta elkerülni, előszeretettel használta azt a szót, hogy "héber".

A munkásosztály sem fogadta be őket jobban. A Whitechapel-en felnőtt zsidó, ha átmerészkedett a közeli keresztény nyomornegyedekbe, számíthatott rá, hogy belékötnek, s esetleg tettleg is bántalmazzák. Az orfeumok és vicclapok zsidóviccei pedig szinte egyöntetűen rosszindulatúak voltak. Szépirodalmi formában is előfordult zsidóbecsmérlés s Belloc, Chesterton és követőik tollán már-már a kontinensen megszokott gorombasággal vetekedett. A nem katolikus írók időnként ugyancsak vétkeztek, csak enyhébb formában. Az angol irodalomban Chaucer óta mindig hallható volt egy zsidóellenes zönge, s akár itt helyben fel tudnék idézni részleteket, melyek ha ma írták volna őket, bizonyára antiszemitának minősülnének; például Shakespeare, Smollett, Thackeray, Bernard Shaw, H.G. Wells, T.S. Eliot, Aldous Huxley és mások műveiből. Azok közül, akik még Hitler előtt határozottan pártját fogták a zsidóknak, csak Dickens és Charles Reade jutnak kapásból az eszembe. S bár az átlagértelmiségi nem helyeselte Belloc és Chesterton nézeteit, nem is helyezkedett velük élesen szembe. Chestertonra sose hoztak szégyent azok a se vége se hossza zsidóbecsmérlő tirádák, amiket a legátlátszóbb ürügyekkel szúrt be elbeszélésekbe és esszékbe sőt az angol irodalom egyik legegyöntetűbben tisztelt személyisége volt. Ha ma valaki ebben a hangnemben írna, gyalázkodó zúgolódások tömegét zúdítaná magára, ha írásainak egyáltalán találna kiadót.

Ha mint írom, a zsidóellenes előítélet mindenkor eléggé elterjedt volt Angliában, akkor nem hihetjük, hogy Hitler megjelenésével alapjában megszűnt. Csupán annyi történt, hogy a politikailag tudatos emberek észrevették, a pillanat nem alkalmas a zsidók hibáztatására, míg az öntudatlanabbak megszokott antiszemitizmusát a háború feszült hajszája csak növelte s éles választóvonalak keletkeztek. Így alighanem sokan, akik meghalnának inkább semhogy antiszemitának látsszanak, titkon hajlanak az ellenszenvre. Mint már jeleztem, az antiszemitizmust lényegében egyfajta neurózisnak tartom. De persze ennek is megvannak a maga racionalizációi s az emberek ezekben a magyarázatokban őszintén hisznek, sőt részben ezek igazak is. Az átlagember rendszerint úgy önti ellenérzését észszerű formába, hogy azt mondja, a zsidók kizsákmányolók. Ezt részben alátámasztja az a tény, hogy az angliai zsidók többnyire kiskereskedők. Vagyis láthatóbban károsítanak meg másokat, mint teszem azt egy bank vagy egy biztosítótársaság. Magasabb értelmi szinten az antiszemitizmust azzal indokolják, hogy a zsidók gyöngítik a nemzeti összetartást. Felületesen ez az állítás is igazolható. Az utóbbi 25 évben az ún. értelmiség ténykedése javarészt kártevésből állt. Azt hiszem, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ha kissé alaposabban végezték volna a dolgukat, Nagy-Britannia 1940-ben megadta volna magát. Az elidegenedett értelmiségiek között pedig szép számmal vannak zsidók. A zsidók tehát hagyományos kultúránk és nemzeti közszellemünk ellenségei. A következtetés tetszetős, pedig alaposabban megvizsgálva ostobaság. de mindig fogunk találni néhány jeles értelmiségit, akire igazolásul hivatkozni lehet. Az elmúlt néhány évben egy ellentámadásnak is beillő reakció alakult ki az előző évtized divatos, de meglehetősen felszínes baloldaliságával szemben, amit akkoriban a Baloldali Könyvklub és hasonló szervezetek neve fémjelzett. A reakción belül, amit olyan könyvek képviseltek, mint Arnold Lunn "A jó gorillá"-ja vagy Evelyn Waugh "Tűzzetek ki több zászlót" című könyve, van antiszemita árnyalat, s ez talán még erőteljesebb lenne, ha a téma nem lenne nyilvánvalóan nagyon kényes. Úgy esett, hogy az elmúlt évtizedben Nagy-Britanniában nem volt

olyan számottevő nacionalista értelmiség, amivel érdemes lett volna törődni. De a brit nacionalizmus, pontosabban az értelmiségi nacionalizmus újraéledhet, ha Nagy-Britannia meggyengülve kerül ki a háborúból. Akkor megvetheti a lábát az a fajta antiszemitizmus, amit az anti-dreyfusiánusok képviseltek Franciaországban, s amit Chesterton és Belloc igyekeztek a szigetországba importálni.

Nincs kidolgozott elméletem az antiszemitizmus eredetéről. A két kurrens elmélet - az egyik a gazdasági okokat, a másik a középkor örökségét hangsúlyozza - elégtelennek tűnik, bár meglehet, ha a kettőt kombináljuk, együttesen magyarázni képesek a tényeket. Biztonsággal csak azt állíthatom, hogy az antiszemitizmus a nacionalizmus tágabb problémájának része, s ezt szintén nem tanulmányozták még, a zsidók pedig nyilvánvalóan bűnbakok csak azt nem tudjuk, milyen tettért kell feleljenek. Ebben az esszében kizárólag saját korlátozott tapasztalatomra építettem, s egy másik megfigyelő talán minden egyes következtetésemnek ellentmondana. Erről a tárgyról ugyanis jóformán nem áll rendelkezésre adat. Érjenek annyit, amennyit a következőkben tudok összefoglalni kiforrottabb alakban.

Angliában az antiszemitizmus ma számottevőbb, mint amekkorának hajlandók vagyunk elismerni; a háború megerősítette, de ha évtizedekben és nem években gondolkodunk, nem bizonyos, hogy távlatilag növekszik. A zsidóellenesség jelenleg nem fordul át nyílt üldözésbe, de közömbössé teszi az embereket a más országokban élő zsidók szenvedései iránt. E jelenség alapjában irracionális es nem hajlik meg érvek előtt. A németországi zsidóüldözések hatására az antiszemitizmus kimondatlanná, leplezetté válik, s ez jócskán összezavarja a képet.

A tárgy alapos, komoly tanulmányozást igényel.

Csupán a legutolsó pontot szükséges részletesen kifejteni. E téma tudományos vizsgálatakor nagyon fontos, hogy elfogulatlanok legyünk adott kérdésben s ezt nehezebb elérni, ha érzelmeink és érdekeink is érintve vannak. Sok ember, aki roppant tárgyilagos akkor, amikor tengeri sünökről vagy a kettő négyzetgyökéről van szó, skizofréniába zuhan, ha saját jövedelemforrásai kell gondolkodnia. Szinte mindennek, amit eddig az antiszemitizmusról írtak, lerontja az értekét a szerzőknek az a hallgatólagos feltevése, hogy önmagukat érintetlennek gondolják a kérdésben. Az érvelésük valahogy így hangzana: "Minthogy tudom, hogy az antiszemitizmus irracionális valami, következésképpen én nem lehetek antiszemita. Így elmulasztják, hogy azon az egyetlen helyen kezdjék a vizsgálódást, ahol valódi bizonyosságot szerezhetnének, nevezetesen a tulajdon elméjükben.

A pontosabb meghatározás nélkül nacionalizmusnak nevezett betegség ma - bizonnyal állíthatom - csaknem egyetemesen fertőz. Az antiszemitizmus csupán egyik formája a nacionalizmusnak, s vannak, akik a betegségnek egy másik változatától szenvednek. Egy zsidó például feltehetőleg nem lesz antiszemita, de sok cionista zsidó nekem épp csak feje tetejére állított antiszemitának tűnik, miként sok indián és néger is a szokásos szín- és faji előítéleteket vallja, noha ellenkező előjellel. Végül is arról van szó, hogy a modern civilizációból hiányzik valami, egyfajta pszichológiai vitamin, s ezért, hisszük többé-kevésbé mindannyian azt az őrültséget, hogy egész nemzetek vagy fajok titokzatos módon jók vagy gonoszak. Kételkedem benne, hogy egy modern értelmiségi elmélyülten és őszintén megvizsgálva saját szellemét, ne találna benne holmi nacionalista vonzalmait, illetve más embercsoportok iránti gyűlöletet. Épp az adja értelmiségi státusát, hogy érzi e dolgoknak az érzelmi feszültségét és mégis szenvtelenül olyannak tudja elismerni azokat, amilyenek. Következésképpen mindazok, akik az antiszemitizmust vizsgálják, nem abból kell, hogy kiinduljanak, "Vajon miért fogja meg ez a láthatóan irracionális vélekedés a többi embert?", hanem abból "Miért fog meg engem? Mi az benne, amit igaznak tartok?" Ha föltesszük ezeket -a kérdéseket, legalább felfedezhetjük a magunk racionalizáló eljárásait és így felkutathatjuk, mi van mögöttük. Javaslom, hogy épp olyan emberek vizsgáljak az antiszemitizmust akik, ha nem is antiszemiták.

de legalábbis tudják magukról, hogy nem érintetlenek tőle. Hitler halála után lehetőség nyílt a téma igazi kutatására. Leghelyesebb. ha ezt nem az antiszemitizmus "leleplezésével" kezdjük, hanem inkább felsorakoztatjuk az összes létező "igazolását", akár önmagunkban, akár bárki más elméjében találtuk. Ily módon kiindulópontokat nyerhetünk lelki gyökereinek feltárásához. Azt azonban mégsem hiszem,
hogy_kigyógyíthatnánk valakit az antiszemitizmusból anélkül, hogy a nacionalizmus áthatóbb betegségét kezelnénk.
1944

Jegyzet

Érdekes összevetni a zsidóviccet az orfeumok másik állandó darabjával, a skót viccel. Első látásra megkapó a hasonlóság. Előfordul, hogy a történetben a két figura helyzete azonos. /Például amikor a zsidó és a skót együtt mennek a kocsmába, és mindketten—szomjan halnak./ De többnyire a viccek a zsidót csak dörzsöltnek és zsugorinak mutatják, a skótot pedig erősnek és szívósnak is. Vegyük például azt a sztorit, amikor a zsidó és a skót együtt mennek az összejövetelre, amit díjtalannak hirdettek. Váratlanul gyűjtés kezdődik, mire a zsidó menten elájul, a skót pedig kitámogatja. A kicipelés fegyverténye természetesen a skót nevéhez fűződik. Megfordítva valahogy hamisan csengene.

Jegyzetek a nacionalizmusról

Valamelyik művében Byron a francia "longueur" szót használja és futtában megjegyzi, hogy bár Angliában ez a szavunk történetesen nincsen meg, maga a dolog annál gyakoribb. Ugyanígy létezik mag olyanfajta gondolkodásmód, mely napjainkra annyira elterjedt, hogy véleményünket szinte minden témával kapcsolatban befolyásolja, ám ezidáig még nem kapott nevet. Mint létező legközelebbi megfelelőjét, a "nacionalizmust" választottam, de mindjárt látni fogjuk, hogy nem teljesen a hétköznapi értelmében használom a szót, már csak azért sem, mivel az az érzelem, amelyről én beszélek, nem mindig azzal kapcsolatos, amit nemzetnek hívnak -, vagyis nem valamely fajjal vagy földrajzi területtel. Kapcsolódhat egyházhoz vagy osztályhoz, de működhet pusztán negatív értelemben is valami ellenében anélkül, hogy valamihez való hűséget kellene magába foglaljon.

"Nacionalizmuson" mindenekelőtt azt a gondolkodásmódot értem, amely feltételezi, hogy az embereket úgy lehet osztályozni, akár a rovarokat, és hogy az emberek milliós vagy sok milliós tömegeit egyértelműen "jókká" vagy "rosszakká" lehet nyilvánítani. (1) Másodszor - és ez sokkal fontosabb, mint az előbbi - "nacionalizmuson" azt értem, hogy az ember úgy azonosítja magát egy nemzettel vagy más csoporttal, hogy azt minden megítélhetőség fölé helyezi, és nem ismer el más kötelességet, mint hogy annak az ügyét előbbre vigye.

A nacionalizmust nem szabad összetéveszteni a patriotizmussal. Mindkét szót olyan bizonytalan jelentéssel használják, hogy bármely definíciót meg lehet kérdőjelezni, mégis különbséget kell tennünk közöttük, mert különböző, sőt ellentétes fogalmakat takarnak. "Patriotizmuson" én azt értem, hogy valaki ragaszkodik egy bizonyos helyhez és életformához, amelyről azt hiszi hogy az a legjobb a világon, de ugyanakkor nem kívánja ezeket másokra ráerőszakolni. A patriotizmus eredendően védelmi jellegű mind hadászati, mind kulturális szempontból. A nacionalizmus viszont elválaszthatatlan az uralkodni vágyástól. Minden nacionalistának az a célja, hogy több hatalmat és tekintélyt biztosítson: nem magának, hanem annak a nemzetnek vagy egyéb csoportnak, amelynek saját személyiségét alárendeli.

Addig amíg csupán a németországi, japán és más országokbeli közismertebb és jobban felismerhető nacionalista mozgalmakra vonatkoztatjuk, mindez elég világos. Olyan jelenséggel kerülve szembe, mint a nácizmus, amelyet kívülről figyelhetünk meg, szinte mindannyian többé-kevésbé egy véleményen vagyunk. De

itt meg kell ismételnem, amit föntebb már említettem, hogy csak találóbb szó hiányában használom a nacionalizmus kifejezést. A nacionalizmus abban a tágabb értelemben, amelyben én használom a szót, olyan mozgalmakat és irányzatokat is magában foglal, mint a kommunizmus, a politikai katolicizmus, a cionizmus, az antiszemitizmus, a trockizmus és a pacifizmus. A nacionalizmus nem feltétlenül jelenti azt, hogy valaki hűséges egy kormányhoz, egy országhoz, még kevésbé, hogy a hazájához; még az sem feltétlenül szükséges, hogy azok a csoportok, amelyekre irányul, valójában létezzenek. Hogy néhány kézenfekvő példát említsek, a zsidóság, az iszlám, a kereszténység, a proletariátus és a fehér faj mind, mind szenvedélyes nacionalista érzés tárgya, de létezésüket erősen kétségbe lehet vonni, és egyikre sincsen olyan meghatározás, amelyet általánosan elfogadnának.

Azt is érdemes még hangsúlyozni, hogy a nacionalista érzés lehet tisztán negatív! Vannak például olyan trockisták, akik egyszerűen a Szovjetunió ellenségeivé váltak anélkül, hogy hűségük ennek arányában bármely más csoport iránt kifejlődött volna. Ha valaki fel tudja mérni ennek a jelentőségét, akkor a nacionalizmusnak, ahogy én értelmezem, a természete sokkal világosabbá válik. Nacionalista az, akinek a gondolkodásmódját kizárólag vagy nagy részben a tekintélyharc határozza meg. Mindegy, hogy pozitív vagy negatív nacionalista-e az illető - vagyis, hogy szellemi erőit valaminek a dicsőítésére vagy befeketítésére használja-e -, gondolatai mindig győzelmek, vereségek, a felmagasztaltatás és a megaláztatás pillanatai körül forognak. A történelmet, különösen a kortársi történelmet, nagy hatalmi csoportok véget nem érő emelkedése-és bukásaként éli meg, és minden bekövetkező esemény azt látszik igazolni számára, hogy saját csoportja fölülkerekedik, valamely gyűlölt versenytárs pedig alulmarad a harcban. Ám végül is fontos annak szem előtt tartása, hogy a nacionalizmus nem azonos a puszta sikerhajhászással. A nacionalistát nem az vezérli, hogy egyszerűen erősebb félhez csatlakozzon. Ellenkezőleg, ha egyszer letette a garast, meggyőződésévé válik, hogy saját pártja a legerősebb, és még akkor is képes ehhez a hitéhez ragaszkodni, amikor a tények elsöprő erővel cáfolnak erre rá. A nacionalizmus öncsalással színezett hatalomvágy. Minden nacionalista képes a legelvetemültebb becstelenségre, ám ugyanakkor /mivel tudatában van annak, hogy saját személyénél jelentősebb ügyet szolgál/ rendíthetetlenül hisz saját igazában.

Most, hogy végére értem e hosszadalmas meghatározásnak, úgy gondolom, egyetértenek velem abban, hogy az a gondolkodásmód, amelyről beszélek, meglehetősen elterjedt az angol értelmiség körében, sokkal inkább, mint a néptömegek körében. Azok szemében, akiket komolyan foglalkoztat politikai helyzet, bizonyos területeket annyira megfertőzött a hatalmi verseny, hogy szinte képtelenek igazán racionálisan közelíteni hozzájuk. Az idézhető számtalan példa közül vegyük a következő kérdést. A három nagy szövetséges: a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közül melyik járult hozzá leginkább Németország vereségéhez? Elméletben észszerű, sőt talán még meggyőző választ is lehetne adni erre a kérdésre. A gyakorlatban azonban nem lehet elvégezni a szükséges számításokat, mert bárkinek az ítéletét, aki ilyen probléma megoldására adná a fejét, elkerülhetetlenül a tekintélyharc szempontjai határozzák meg. Tehát először is eldöntené a kérdést a körülményektől függően Oroszország, Anglia vagy Amerika javára, és csak ezután fogna hozzá olyan érvek összegyűjtéséhez, amelyek támogatni látszanak az elméletét. És egész sor olyan ehhez - hasonló kérdés van, amelyre becsületes választ csak olyasvalakitől kaphatunk, akinek az egész szóban forgó téma közömbös, olyantól, akinek valószínűleg értéktelen a véleménye. Részben ez a magyarázata annak, hogy ilyen nagy mértékben nem válnak be mostanában a politikai és katonai jóslatok. Érdekes megjegyezni, hogy az összes iskola valamennyi "szakértője" közül nem volt egyetlen egy sem, aki előre látta volna az 1939-es orosz-német paktum megkötését, pedig annyira valószínű volt. (2) És amikor a paktum létrejöttének híre kipattant, a legellentmondóbb magyarázatok kaptak lábra, és olyan jóslatok, amelyeknek téves volta szinte azonnal kiderült, mivel majdnem minden esetben nem az eshetőségek mérlegelésére, hanem arra az óhajra alapozták őket, hogy a Szovjetuniót jónak, rossznak, erősnek vagy gyöngének tüntessék fel. A politikai és katonai hírmagyarázók, akár az asztrológusok, szinte bármilyen hibát büntetlenül, elkövethetnek, mert igazán hűséges pártolóik nem a tények

értékelését várják tőlük, hanem a nacionalista érzelmek táplálását. (3) És az esztétikai ítéletek, különösen az irodalmi vonatkozásúak gyakran ugyanúgy eltorzulnak, mint a politikaiak. Az indiai nacionalistáknak nehezükre esne elvezettel olvasni Kiplinget, ugyanígy a konzervatívok sem értékelik nagyra Majakovszkijt, és az ember mindig kísértést érez arra, hogy bármely könyvet, amely neki nem tetsző irányzatot képvisel, irodalmi szempontból kifogásoljon. Erősen nacionalista érzelmű emberek gyakran úgy adják elő ezt a bűvészmutatványt, hogy közben nincsenek is tudatában a csalásnak.

Angliában, csupán a hívek számát tekintve, valószínűleg a régi vágású brit dzsingoizmus /angol= sovinizmus/ a nacionalizmus uralkodó formája. Bizonyos, hogy még mindig igen elterjedt, legalábbis sokkal inkább, mint ahogy azt egy évtizede a legtöbb megfigyelő hitte volna. Jelen esszémben azonban főként az értelmiség körében kívánok vizsgálódni, ahonnan a dzsingoizmus, sőt a régi fajta patriotizmus is már majdnem kihalt, bár úgy tűnik, hogy most egy kisebbség újraéleszti őket. Aligha kell hangsúlyozni, hogy az értelmiség körében a nacionalizmus uralkodó formája a kommunizmus - a szót igen széles értelemben használva, ideértve nemcsak a kommunista párt tagjait, hanem a "társutasokat" és általában az oroszbarátokat is. Célomnak megfelelően itt azt veszem kommunistának, aki a Szovjetuniót tekinti hazájának, és kötelességének érzi azt, hogy az orosz politika helyessége mellett kiálljon, és az orosz érdekeket minden áron szolgálja. Ilyen pártállású ember manapság nyilvánvalóan sok van Angliában, s ezek közvetlen és közvetett befolyása igen nagy. De a nacionalizmus sok más formában is virágzik és akkor kaphatjuk a legjobb áttekintést, ha a különböző, sőt látszólag ellentétes eszmeáramlatok között észrevesszük a hasonlóságokat.

Ami ma a kommunizmus, az tíz—húsz évvel ezelőtt a politikai katolicizmus volt. Legkiemelkedőbb képviselője — bár talán inkább különösnek, mint tipikusnak nevezhetnénk - O.K. Chesterton. Chesterton figyelemre méltó tehetséggel megáldott író volt, azonban úgy döntött, hogy érzékenységét és gondolati őszinteségét inkább alárendeli a római katolikus propaganda ügyének, Élete utolsó körülbelül húsz évét azzal töltötte hogy a kifinomult szellemesség leple alatt egy egyszerű és unalmas dolgot ismételgetett vég nélkül, hasonlót a "Szent az ephesosi Diana" mondáshoz. Minden könyvnek, minden bekezdésnek, minden mondatnak, minden történet minden mozzanatának minden kis párbeszédnek amit megírt, a tévedés lehetősége nélkül azt kellett példáznia, hogy mennyivel kiválóbbak a katolikusok, mint a protestánsok vagy a pogányok. Ám Chesterton nem elégedett meg azzal, hogy ezt a magasabbrendűségét kizárólag szelleminek vagy lelkinek tartsa, elképzelését le kellett fordítania a nemzeti tekintély és katonai erő nyelvére, ami a latin nyelvű országok, mindenekelőtt Franciaország egyoldalú idealizálásához vezetett. Chesterton nem töltött hosszú időt Franciaországban, és róla alkotott elképzelésének - amely szerint az a katolikus parasztok földje, akik vörösboros poharaik mellett szakadatlanul éneklik a Marséilleise-t - körülbelül annyi köze volt a valósághoz, mint Chu Chin Chow-nak Bagdad mindennapi életéhez. És ez nem csak azzal járt, hogy hatalmasan túlértékelte a franciák katonai erejét /1918 után_is fenntartotta azt az 1914 előttről származó véleményét, hogy Franciaország szövetségesek nélkül is erősebb, mint Németország/, hanem azzal is, hogy ostoba és sekélyes módon dicsőítette magát a háborút. Chesterton háborús költeményeihez képest - pl. "Lepanto", "The Ballad of Saint Barbara"-, a "The Charge of the Light Brigade" pacifista röpiratnak tűnik. Talán e költemények a nyelvünkön létező irodalom legbombasztikusabb darabjai. Az az érdekes, hogy ha ezt a sok romantikus ostobaságot amit összeírt Franciaországról és a francia hadseregről, valaki más írta volna Angliáról és az angol hadseregről, ő gúnyolta volna ki először az illetőt. A belpolitikában "kis angolként" viselkedett: a dzsingoizmust és az imperializmust teljes szívből gyűlölte, és legjobb tudása szerint a demokrácia igaz barátja volt. Ennek ellenére, ha a külpolitikára terelődött a figyelme, úgy tudta saját elveit megsérteni, hogy észre sem vette. Így a demokrácia jótéteményeibe vetett csaknem misztikus hite nem akadályozta meg abban, hogy Mussoliniért lelkesedjék. Mussolini felszámolta a népképviseleti kormányt és a sajtószabadságot, amelyért Chesterton itthon olyan keményen küzdött, ám Mussolini olasz volt, erőssé tette Olaszországot, és ez volt a fő. Az sem fordult elő soha, hogy Chesterton felemelte volna szavát az imperializmus és a

színesbőrűek leigázása ellen, ha olaszok és franciák voltak a hódítók. Valóságlátása, irodalmi ízlése, sőt bizonyos mértékig erkölcsi érzéke is azonnal megzavarodott, mihelyst nacionalista érzései felébredtek.

Nyilvánvaló, hogy a Chesterton által gyakorolt politikai katolicizmus és a kommunizmus között igen nagy a hasonlatosság. Épp így áll a dolog, ha a kettő közül bármelyiket összevetjük például a skót nacionalizmussal, a cionizmussal, az antiszemitizmussal vagy a trockizmussal. A dolgok túlzott leegyszerűsítése lenne azt állítani, hogy a nacionalizmus minden formája még szellemi légköre tekintetében is egyforma, de vannak olyan szabályok, amelyek mindegyikre érvényesek, a nacionalista gondolkodásmód fő jellemzői a következők:

Monománia. A nacionalista, amennyire csak lehet, soha nem gondol másra, nem beszél és nem ír másról, mint saját hatalmi csoportjának felsőbbrendűségéről. Egy nacionalista csak nehezen vagy sehogysem tudja elkötelezettségét palástolni. A saját csoportjával szembeni legkisebb megjegyzés, vagy az ellenlábas akármilyen burkolt dicsérete annyira felizgatja, hogy csak akkor nyugszik meg, ha élesen visszavághat. Ha a választott csoport egy létező ország, mint amilyen Írország vagy India, a nacionalista többnyire nemcsak annak katonai erejével és politikai érdemeivel kapcsolatban fogja a felsőbbrendűség igényét támasztani, hanem művészetét, irodalmát, sport eredményeit, nyelvstruktúráját, lakói testi szépségét, sőt talán még az éghajlatot, a tájat és a konyhát is felsőbbrendűnek fogja tartani, Nagy jelentőséget fog tulajdonítani olyan dolgoknak mint hogy a zászlók helyesen legyenek elrendezve, az újságcímek egymáshoz viszonyított nagysága megfelelő legyen és annak, hogy a különböző országok nevei milyen sorrendben szerepelnek. (4) Az elnevezések igen fontos szerepet játszanak a nacionalista gondolkodásmódban. Azok az országok, amelyek elnyerik függetlenségüket vagy nemzeti forradalmon mennek keresztül, általában megváltoztatják a nevüket, és nagy a valószínűsége annak, hogy bármely országnak vagy egyéb tömörülésnek, amely erős érzelmek tárgya, több nevet is adnak, mindegyiket más és más jelentésbeli következményekkel. A spanyol polgárháborúban a szembenálló feleknek egyszerre kilenc-tíz elnevezése volt használatban, s mindegyik a szeretet és a gyűlölet különböző árnyalatát fejezte ki. Világos, hogy ezek közül néhánynak erősen megkérdőjelezhető a valóságtartalma /pl. a francoistákat "patriótáknak", a kormánypártiakat "lojalistáknak" hívták/, és az is igaz, hogy nem volt egyetlen olyan név sem, amelynek használatában mindkét fél megegyezett volna. Minden nacionalista kötelességének tartja, hogy a saját nyelvet más nyelvek rovására terjessze. Az angol anyanyelvűek között ez a küzdelem finomabb formában ugyan, de szintén jelen van, itt a tájnyelve igyekeznek egymást kiszorítani. Az angolellenes amerikaiak nem fogják használni azt a szleng-kifejezést, amelyről tudják, hogy angol eredetű, és a latinos alakokat meg a germanizmusokat használók közötti konfliktus mögött gyakran nacionalista ellentétek húzódnak. A skót nacionalisták ragaszkodnak a délskót nyelv elsőségéhez, azok a szocialisták, akiknek a nacionalizmusa osztálygyűlöletben nyilvánul meg, a BBC által használt kiejtési mód, sőt a nyílt e hang ellen szónokolnak. Sorolhatnám vég nélkül. A nacionalista gondolkodók gyakran keltik azt a benyomást, hogy nem idegen tőlük a szimpatetikus mágiában való hit mintha ez vezérelné őket abban az elterjedt szokásukban, hogy politikai ellenfelek képmását elégetik vagy lövöldékben céltáblának használják.

Ingatagság. Legyen egy nacionalista érzés bármilyen heves, az nem jelenti azt, hogy nem vihető át más területre. Először is, amint már mondtam, megeshet és gyakran meg is esik, hogy valaki idegen ország iránt érez hűséget. Igen sok esetben előfordul, hogy nagy nemzeti vezetők vagy nacionalista mozgalmak alapítói még csak nem is tartoznak ahhoz a nemzethez, amelyet dicsőítenek. Néha egyenesen külföldiek, gyakrabban olyan perifférikus területekről származnak, ahol a nemzeti hovatartozás kétséges. Ilyenek például Sztálin, Hitler, Napóleon, de Valera, Disraeli, Poincaré, Beaverbrook. A pángermán mozgalmat részben egy angol hozta létre: Houston Chamberlain. Az. utóbbi ötven vagy száz évben a nacionalizmus más területre való átvitele általános jelenség volt a humán értelmiség körében. Lafcadio Hearne Japánért lelkesedett, Carlyle és kortársai közül sokan mások Németországért, és napjainkban általában Oroszország a nacionalista érzelmek tárgya. De ami a dolgot különösen érdekessé teszi az az, hogy második "átruházás" is lehetséges. Ugyanaz a nemzet vagy más csoport

amelyet valaki évekig csodált, egyszerre gyűlöletessé válhat előtte, és vonzalmát szinte azonnal átviheti valamely más tárgyra. "Outline of History" című írásának az első változatában, és több más, ugyanabból az időből származó művében H. G. Wells az Egyesült Államokat csaknem annyira szertelenül dicséri, mint a kommunisták Oroszországot manapság - ennek ellenére néhány évvel később, a kritikátlan csodálat helyén ellenséges érzelmeket találunk. Mindennapos látvány az olyan buzgó kommunista, aki néhány hét vagy akár néhány nap leforgása alatt ugyanannyira vakbuzgó trockistává válik. A kontinentális Európában a fasizmus hívei többnyire a kommunisták közül kerültek ki és lehet, hogy a következő néhány évben ennek az ellenkezője fog bekövetkezni. Ami állandó egy nacionalistánál, az a tudatállapot, amelyben leledzik; érzelmeinek tárgya felcserélhető, és lehet az utóbbi olyasmi is, ami valójában nem létezik.

Ám az értelmiségi számára az érzelemátvitelnek van egy fontos funkciója, melyet Chestertonnal kapcsolatban röviden már említettem. Lehetővé teszi számára, hogy sokkal nacionalistább legyen - közönségesebb, ostobább, rosszindulatúbb, becstelenebb -, mint ahogy azt valaha is tehetné saját hazája vagy bármely más csoport érdekében, amelyről valódi ismeretei vannak. Ha az ember látja, hogy milyen talpnyaló és dicsekvő sületlenségeket írtak meglehetősen értelmes és érzékeny emberek a Szovjetunióról, a Vörös Hadseregről stb., akkor felismeri, hogy ez csak azért lehetséges, mert valamilyen zavar állt be náluk. Az olyan társadalmakban, mint a miénk, szokatlan, hogy bárki akit értelmiséginek lehet nevezni, nagyon mély ragaszkodással viseltessék a hazájával szemben. A közvélemény, vagyis a közvéleménynek az a része, amelyről neki mint értelmiséginek tudomása van, nem engedi ezt meg. Az őt körülvevő emberek közül a legtöbb szkeptikus és elidegenedett és lehet, hogy utánzási hajlamból vagy pusztán gyávaságból fog ő is ugyanígy viselkedni. Ebben az esetben anélkül utasítja el magától a nacionalizmus számára leghozzáférhetőbb formáját, hogy valamennyire is közelebb kerüld az igazi internacionalizmushoz. Mégis szükségét érzi annak, hogy hazája legyen és természetes, hogy valahol külföldön fog egyet keresni magának, és ha megtalálta, féktelenül veti bele magát éppen azokba az érzelmekbe, amelyekről azt hiszi, hogy megszabadult tőlük. Isten, király, birodalom, a Union Jack /brit zászló/, az összes ledöntött bálvány más névvel újra megjelenik, és mivel nem derül ki igazi mivoltuk, jó lelkiismerettel lehet őket imádni. A nacionalizmus más tárgyra való átvitelének segítségével, hasonlóan a bűnbakkereséshez úgy lehet elnyerni az üdvösséget, hogy az embernek nem kell változtatnia a magatartásán.

A valósághoz való érzék hiánya. Minden nacionalistának megvan a képessége arra, hogy ne lássa meg a tények ugyanolyan irányba mutató csoportjai közötti hasonlóságokat. Az angol Tory kiáll az önrendelkezés ügye mellett Európában, de támadja azt, ha Indiáról van szó anélkül, hogy tudatában lenne következetlenségének. A nacionalisták a tetteket nem érdemeik szerint bírálják el, hanem attól függően, hogy ki követte el őket s szinte nincs olyan gaztett - legyen az kínzás, túszejtés, kényszermunkára való elvitel, tömeg-deportálás, ítélet nélküli fogvatartás, orgyilkosság, vagy a polgári lakosság bombázása -, mely ne tűnne fel más színben, ha a "mieink" követik el. A liberális News Chronicle a barbarizmus megdöbbentő példájaként fényképeket közölt németek által felakasztott oroszokról, majd egy-két év múlva meleg helyesléssel kommentált szinte ugyanazokat a fotókat oroszok által felakasztott németekről. Ugyanez a helyzet a történelmi eseményekkel. A történelmet többnyire nacionalista szemszögből vizsgálják, és olyan dolgok, mint az inkvizíció, a Star Chamber által végrehajtott kínzások, az angol kalózok "hőstettei" pl. Sir Francis Drake, aki annak az élvezetnek adta át magát, hogy spanyol hadifoglyokat élve megnyúzott, a "francia" terror uralma, az 1857-58-as szipojzendülés "hősei", akik százával végezték ki ágyúhoz kötözve az indiaiakat, vagy Cromwell katonái, akik ír nők arcát borotvával szabdalták össze, erkölcsileg semlegessé vagy éppen dicséretre méltóvá válnak, amikor a szemlélő úgy érzi, hogy a "jó ügy" érdekében követték el ezeket a szörnyűségeket. Az elmúlt negyedszázadra visszatekintve szinte alig találunk olyan évet, amikor a világ valamelyik részéből ne jelentettek volna erőszak-cselekményeket, ám nem volt egyetlen olyan eset sem, amikor ezeket a Spanyolországban, Oroszországban, Kínában, Magyarországon, Mexikóban, Amritsarban, Szmirnában elkövetett kegyetlenkedéseket az angol értelmiség egy emberként hitte és ítélte volna el. Azt, hogy ezeket a tetteket

elítéljék-e vagy egyáltalán elhiggyék-e, hogy megtörténtek, mindig politikai elfogultságuknak megfelelően döntötték el.

A nacionalista nemcsak hogy nem ítéli el az övéi által elkövetett kegyetlenkedéseket, hanem figyelemre méltó képességgel rendelkezik arra, hogy tudomást se szerezzen róluk. Hitler angliai csodálóinak hat éven keresztül sikerült, hogy ne szerezzenek tudomást Dachau és Buchenwald létezéséről. És azok, akik a leghangosabban ítélték el a német koncentrációs táborokat, egyáltalán nem, vagy csak nagyon homályosan voltak tudatában annak, hogy Oroszországban is vannak koncentrációs táborok. Az olyan nagy horderejű események, mint az 1923-as éhínség Ukrajnában, amely több millió ember halálát okozta, az angol oroszbarátok többségének lényegében elkerülték a figyelmét. Angliában sokan szinte semmit sem hallottak arról, hogy a német és lengyel zsidókat a háború alatt kiirtották. Saját antiszemitizmusuk megakadályozta, hogy ez a hatalmas gaztett eljusson a tudatunkig. Vannak olyan tények, amelyek a nacionalisták gondolatvilágában igazak is meg nem is, ismertek is meg nem is. Egy ismert tény annyira elviselhetetlen lehet, hogy rendszeresen nem vesznek róla tudomást, és nem engedik, hogy a gondolkodás elemévé váljon. Vagy ellenkezőleg, mindig számításba veszik, de soha nem ismerik el mint tényt, még saját gondolataikban sem.

Minden nacionalistát gyakran hatalmába kerít hit hogy a múltat meg lehet változtatni. Idejének egy részét a képzelet világában tölti, ahol a dolgok úgy történnek meg, ahogy történniük kellene - ahol például a spanyol ármádia győz és az orosz forradalmat 1918-ban leverik és ennek a világnak a darabjait, amikor csak lehet, átülteti a történelemkönyvekbe. A mostani propaganda írások nagy része egyszerűen hamisításszámba megy. A valós tényeket elfedik, a dátumokat megváltoztatják, az idézeteket kiragadják szövegösszefüggésükből és úgy fércelik össze őket, hogy megváltozzon a jelentésük. Azokat az eseményeket, amelyekről úgy érzik, hogy nem lett volna szabad megtörténniük, említetlenül hagyják és végül letagadják. (6) 1927-ben Chiang Kai Shek kommunisták százait főzte meg élve, ennek ellenére tíz év leforgása alatt a baloldal egyik hősévé vált. A világpolitikai szövetségek átrendeződése folytán az antifasiszta táborba került, így értékelői a kommunisták megfőzését úgy tekintették, mint ami "nem számít",— vagy talán meg sem történt. A propaganda elsődleges célja természetesen a kortársak véleményének befolyásolása, ám azok akik átírják a történelmet, valószínűleg részben maguk is elhiszik, hogy valójában tényeit visznek be a múltba. Ha azt vesszük, hogy milyen kifinomult hamisításokat követnek el azért hogy megmutassák: Trockij nem játszott jelentős szerepet az orosz polgárháborúban, nehéz elképzelni, hogy azok, akik ezért felelősek, egyszerűen hazudnak. Valószínűbb, hogy úgy érzik, Isten előtt az általuk kreált változat volt az, ami megtörtént, és jogosan jár el az, aki ennek megfelelően igazítja át a rögzített történelmi adatokat.

A tényekkel alátámasztott igazság iránti közönyt a világ egyik részének a másiktól való elzárása csak fokozza, mert egyre nehezebbé teszi annak a felderítését, hogy mi is történik valójában. Gyakran a legnagyobb horderejű eseményekkel kapcsolatban is erős kétségek merülhetnek fel. Például a háború halálos áldozatainak számát milliós, de még az is lehet, hogy tízmilliós pontossággal sem tudják kiszámítani. A katasztrófákról - csatákról, mészárlásokról, éhínségekről, forradalmakról - folyamatosan érkező hírek az átlagemberben a hihetetlenség érzését keltették. Nem volt mód a tények ellenőrzésére, az sem volt teljesen biztos, hogy az események megtörténtek, és a különböző források mindig egymástól teljesen eltérő magyarázatot adtak rájuk. Mi volt jó mi volt rossz az 1944 augusztusában kitört varsói felkelésben? Tényleg voltak német krematóriumok Lengyelországban? Kit terhel igazából a felelősség a bengáliai éhínségért? Valószínűleg ki lehet deríteni az igazságot, de a tényeket szinte minden újság annyira hazug módon tálalja, hogy meg lehet bocsátani az egyszerű olvasónak, ha elhiszi a hazugságokat, vagy ha nem tud véleményt alkotni. Az általános bizonytalanság akörül, hogy valójában mi is történt, megkönnyíti a rögeszmékhez való ragaszkodást. Mivel soha semmiről sem bizonyítható be, hogy igaz vagy hamis, a legkézzelfoghatóbb tényt is arcátlanul le lehet tagadni. Ezenfelül, bár állandóan hatalomról, győzelemről, vereségről, bosszúról elmélkedik a nacionalista, gyakran bizonyos fokig közömbös aziránt,

hogy a való világban mi történik. Célja az, hogy úgy érezze, saját csoportja valamely más csoport fölé kerekedik és ezt sokkal könnyebben elérheti az ellenfél szidalmazásával, mint annak megvizsgálásával, hogy a tények alátámasztják—e a véleményét. Az egész nacionalista polémia a nyilvános vitakör szintjén folyik. Mindig teljességgel komolytalan, mivel mindegyik fél állandóan azt hiszi, hogy ő győzött. Némely nacionalista nincs messze a skizofréniától, amikor egészen jól megvan hatalomról és hódításról szóló álmai közepette, noha azoknak a való világhoz semmi közük.

Legjobb tudomásom szerint megvizsgáltam a pszichikumnak azokat a szokásait, amelyek a nacionalizmus minden formájára érvényesek. A következő feladat ezeknek a formáknak az osztályozása, ám ezzel kapcsolatban nyilvánvalóan nem törekedhetem teljességre. A nacionalizmus témája kimeríthetetlen. A világot megszámlálhatatlanul sokfajta téveszme és gyűlölet szabdalja s ezek igen bonyolult módon függnek össze, egymással, ám a legbaljóslatúbbak közül néhány még el sem hatolt az európaiak tudatáig. Jelen esszémben a nacionalizmust aszerint vizsgálom, ahogy az az angol értelmiség körében megjelenik. Az ő esetükben sokkal inkább, mint az egyszerű angol emberek esetében, a dolog úgy áll, hogy a nacionalizmus nem keveredik patriotizmussal, ily módon elkülönítve. lehet vizsgálni. Az alábbiakban a nacionalizmusnak az angol értelmiség körében jelenleg dívó változatait sorolom fel, annyi magyarázattal, amennyi szükségesnek látszik. Az egyszerűség kedvéért három alcímet használok, úgymint: pozitív, más tárgyra átvitt és negatív - bár néhány változatot több kategóriába is be lehet sorolni.

POZITÍV NACIONALIZMUS

Újkonzervativizmus. Ezt az irányzatot képviseli például Lord Elton. A.P. Herbert, G.M. Young, Pickthorne professzor, a "Tory Reform Committee" által létrehozott irodalom és néhány olyan folyóirat, mint a "New English Review" és a "Nineteenth Century and After". Az újkonzervatívokat valójában az az óhaj vezérli, megadván ezzel a mozgalom nacionalista színezetét, amely elkülöníti azt az egyszerű konzervativizmustól, hogy ne kelljen az angolok hatalmának és tekintélyének lehanyatlását elismerniük. Még azok is, akik elég tisztán látnak ahhoz, hogy felismerjék, Anglia stratégiai helyzete már nem a régi, hajlamosak igényt tartani arra, hogy az "angol eszmék" /általában nem mondják meg, mit értenek ezen/ uralkodjanak a világon. Minden újkonzervatív oroszellenes, ám néha a fő hangsúly az Amerika-ellenességen van. Ezzel kapcsolatban a lényeg az, hogy úgy tűnik, ez az irányzat kezd teret nyerni a fiatalabb értelmiség körében -, akik közül néhányan azelőtt kommunisták voltak -, miután annak tagjai a szokásos módon keresztül mentek a kiábrándulás fázisain, és ebből az állapotból is kiábrándultak. Egészen megszokott dolog, hogy valaki, aki azelőtt angolellenes volt, hirtelen angolbaráttá váljék. Ezt az irányzatot az írók közül F.A. Voigt, Malcolm Muggeridge, Evelyn Waugh, Hugh Kingsmill képviseli, és lélektanilag hasonló folyamatot figyelhetünk meg T.S. Eliot-nál, Wyndham Lewisnál, valamint több követőjüknél.

/ii/ Kelta nacionalizmus. A walesi, ír és skót nacionalizmus között vannak kisebb-nagyobb különbségek, de abban megegyeznek egymással, hogy mindegyik angolellenes beállítottságú. Mindhárom mozgalom résztvevői ellenezték a háborút, és eközben állandóan oroszbarátnak vallották magukat, sőt a szélsőségeseknek még az is sikerült, hogy egyszerre legyenek orosz- és nácibarátok. De a kelta nacionalizmus nem merül ki angolellenességben. Mozgatóereje a kelta népek múltbéli és eljövendő nagyságába vetett hit, mely erősen fajvédő színezetű. A keltákat szellemileg magasabb rendűnek tartják a szászoknál /saxons/: egyszerűbbnek, találékonyabbnak, kevésbé közönségesnek, kevésbé sznobnak stb. - de a felszín alatt a szokásos hataloméhség rejtőzik. Ennek egyik tünete az a téveszme, hogy Írország, Skócia, sőt még Wales is külső segítség nélkül tudta megtartani függetlenségét, és semmit sem köszönhet az angol védelemnek. Erre az irányzatra az írók közül jó példa Hugh McDiarmid és Sean O'Casey. Nincsen olyan modern ír költő vagy író, beleértve az olyan nagyságokat is, mint Yeats és Joyce, akit valamilyen formában meg ne érintene a nacionalizmus.

/iii/ Cionizmus. A nacionalista mozgalmak szokásos jellemzői érvényesek erre is, de amerikai változata erőszakosabbnak és komiszabbnak tűnik, mint az angliai. Azért sorolom a direkt és nem az átvitt nacionalizmushoz, mert szinte kizárólag maguk között a zsidók között burjánzik. Angliában több, egymással meglehetősen össze nem egyeztethető okból az értelmiség többsége zsidó-párti a palesztin kérdésben, de különösebben nem érdeklődik az ügy iránt. Abból a szempontból is zsidópárti minden jóérzésű angol, hogy elítéli a náci zsidóüldözést. A nem zsidók körében azonban aligha találunk valakit, aki valóban nacionalista hűséggel viseltetne a zsidóság iránt és azt hinné róluk, hogy eleve kiválóbbak másoknál.

MÁS TÁRGYRA ÁTVITT NACIONALIZMUS

/i/ Kommunizmus

/ii/ Politikai katolicizmus

/iii/ Bőrszín tudat.

A "bennszülöttekkel" szemben régóta megnyilvánuló megvető magatartás Angliában sokat gyengült, és elvetették azokat a különféle áltudományos elméleteket, amelyek a fehér faj magasabbrendűségét hangsúlyozták. Az értelmiség körében faji megkülönböztetés csak átokformában létezik, vagyis a színesbőrűek eredendő magasabbrendűségében való hitként. Ez a fogás rohamosan terjed az angol értelmiség körében, ám az esetek többségében valószínűleg mazochizmusból és szexuális frusztrációból táplálkozik, mint keleti vagy nacionalista mozgalmakkal való kapcsolatból. A sznobizmus és az utánzási hajlam még azok körében is nagy hatást fejt ki, akik különösebben nem érdeklődnek a faji kérdés iránt. Szinte minden angol értelmiségi fel lenne háborodva annak hallatán, hogy a fehér ember felsőbbrendű, mint a színesbőrű, ám az ellenkezőjét habozás nélkül elfogadná még akkor is, ha nem értene vele egyet. A színes bőrű fajok iránti nacionalista vonzalom általában keveredik azzal a hittel, hogy nemi életük is jobb, és szerteágazó legendák keringenek a négerek szexuális vitézkedéseiről.

/iv/ Osztályelőítélet.

Felső- és középosztály béli értelmiségiek körében, csak átvitt formájában létezik- vagyis mint a proletariátus felsőbbrendűségébe vetett hit. Az - értelmiségen belül itt is hatalmas a közvélemény nyomása. A proletariátus iránti nacionalista hűség, és a burzsoázia iránti megveszekedett ideologikus, gyűlölet a mindennapi életben jól megférhet és gyakran együtt jár a közönséges sznobizmussal.

/v/ Pacifizmus.

A pacifisták. többsége, általában vagy valamilyen obskúrus vallási szektának a tagja, vagy egyszerűen csak humanista, aki elutasítja az ölés gondolatát, de nem szereti ennél a pontnál továbbvinni a gondolatmenetet. Van a pacifista értelmiségnek egy olyan kisebbségben lévő része, amelyet be nem vallottan bár, de valójában az vezet, hogy gyűlöli a nyugati demokráciát és rajong a totalitarizmusért. A pacifista propaganda lényegében azt hirdeti, hogy egyik fél sem jobb a másiknál. Ha valaki figyelmesen elolvassa a fiatalabb pacifista értelmiségiek írásait, akkor kiderül, hogy egyáltalán nem elfogulatlanul ítélik meg mindkét felet, hanem szinte kizárólag Angliát és az Egyesült Államokat hibáztatják. Mi több, egyáltalán nem ragaszkodnak az erőszaknak, mint olyannak az elítéléséhez minden esetben, hanem csak akkor, ha a nyugati országok védelmében alkalmazott erőszakról van szó. Az oroszokat, nem úgy mint az angolokat, nem hibáztatják azért, ha háborús eszközökkel védik meg magukat, és valójában minden ilyenfajta pacifista propaganda kerüli Oroszország és Kína említését. Azt szorgalmazzák, hogy az indiaiak az angolok elleni küzdelmükben mondjanak le az erőszak alkalmazásáról A pacifista irodalom tele van homályos célzásokkal, amelyek ha egyáltalán van értelmük azt sugallják, hogy a Hitler-

féle politikusok kívánatosabbak a Churchillhez hasonlóknál és hogy az erőszak talán megbocsátható, ha elég erőszakos. Franciaország megszállása után a francia pacifisták, amikor valóban válaszút elé kerültek - amire angol kollégáik nem kényszerültek zömükben a nácikhoz csatlakoztak, Angliában pedig némi átfedés figyelhető meg a Peace Pledge Union és a feketeingesek tagsága között. Előfordult már, hogy pacifista írók dicsérőleg írtak Carlyle-ról, aki egyike volt a fasizmus értelmi szerzőinek. Mindent egybevetve nehéz elhessenteni azt a gondolatot, hogy a pacifizmus, abban a formában ahogy az az értelmiség egy részénél jelentkezik, titkon a hatalom és a sikeres erőszak iránti csodálatból táplálkozik. A hibát ott követték el, hogy Hitlert választották csodálatuk tárgyául, ám ugyanilyen könnyen átvihetnék róla valaki másra.

NEGATÍV NACIONALIZMUS

/i/ Angolellenesség.

Az értelmiségen belül többé-kevésbé kötelező az Angliával szembeni gúnyos, enyhén ellenséges magatartás, de sok esetben hamisítatlan érzelemről van szó. Ez a háború alatt az értelmiség defetizmusában nyilvánult meg, amely sokáig fennmaradt azután is, hogy világossá vált, a tengelyhatalmaknak nincs esélyük a győzelemre. Sokan leplezetlenül örültek, amikor Szingapúr elesett, vagy amikor az angolokat kiszorították Görögországból; és a kedvező híreket Pl. El Alameinről vagy az Anglia bombázásakor lelőtt német repülőgépek számáról feltűnően vonakodtak elhinni. Az angol baloldali értelmiségiek természetesen nem akarták igazán, hogy a németek vagy a japánok nyerjék meg a háborút de tudtak megállni, hogy ne érezzenek bizonyos örömet saját országuk megaláztatása láttán, mert az azt az érzést erősítette bennük, hogy a végső győzelem Oroszországnak vagy esetleg Amerikának lesz köszönhető és nem Angliának. A külpolitikában sok értelmiségi azt az elvet vallja, hogy annak a frakciónak, amelyet Anglia éppen támogat, soha nem lehet igaza. Ennek eredményeként a "felvilágosult" gondolkodás nagymértékben megfelel a konzervatív irányzat tükörképének, az angolellenesség mindig hajlamos a visszájára fordulni, innen az a meglehetősen elterjedt szokás, hogy aki az egyik háborúban pacifista volt, az a következőben bellicista lesz.

/ii/ Antiszemitizmus.

Jelenleg kevés jele van a létezésének, mivel a náci zsidóüldözések nyomán minden gondolkodó ember számára világos, hogy a zsidók mellett kell állást foglalnia az elnyomókkal szemben. Mindenki, aki elég műveit ahhoz, hogy ismerje ezt a szót, természetesen azt mondja, hogy ő nem antiszemita, és a zsidóellenes megjegyzéseket figyelmesen kigyomlálják mindenfajta irodalomból. Ám az antiszemitizmus valójában még az értelmiség körében is igen elterjedt, és a kérdést övező általános hallgatás valószínűleg csak még jobban elmélyíti. Az antiszemitizmus baloldali gondolkodású egyéneket is megérint, az ő gondolkodásukat olykor az befolyásolja, hogy a trockisták és az anarchisták többnyire zsidó származásúak. Ennél magától értetődőbben antiszemiták a konzervatívok, ők a zsidókat a nemzeti érzés gyengítésével és a nemzeti kultúra háttérbe szorításával vádolják. Az újkonzervatívok és a politikai katolicizmus hívei mindig hajlamosak az antiszemitizmusnak legalább egy kis időre engedni.

/iii/ Trockizmus.

Ezt a szót annyira széles értelemben használják, hogy ide számítják az anarchistákat, a szociáldemokratákat, sőt a liberálisokat is. Számomra most csak azt a fajta doktriner marxistát jelenti, akit a Sztálin-rendszer elleni gyűlölet vezérel. A trockizmust jobban lehet zavaros értelmű röpiratokból és a "Socialist Appeal"-hez hasonló irományokból tanulmányozni, mint magának Trockijnak a műveiből, mert ő egyáltalán nem volt egyetlen eszme megszállottja. Bár egyes helyeken, például az Egyesült Államokban, nagyon sok hívet tud magának toborozni és saját kis führerrel rendelkező, szerezett mozgalomba tömöríteni, a trockizmus eszmeileg lényegében negatív. A trockisták éppen úgy Sztálin-ellenesek, mint ahogy a kommunisták Sztálin hívei, és a trockisták célja a kommunisták

többségéhez hasonlóan nem annyira a külső világ megváltoztatása, hanem az, hogy úgy érezzék, a hatalomért folyó harcban ők fogják elnyerni a pálmát. Mindkét esetben ugyanazzal az egyetlen tárgyhoz kötődő rögeszmés fixációval van dolgunk, ugyanazzal a tehetetlenséggel, amely megakadályozza, hogy az eshetőségek figyelembevételével megformált, valóban észszerű gondolatok szülessenek. A trockistáknak mindenütt az üldözött kisebbség szerepe jut, és nyilvánvalóan nem igaz az, amivel általában vádolják őket, hogy együttműködnének a fasisztákkal; e két tény azt a benyomást kelti, mintha a trockizmus szellemileg és erkölcsileg jobb lenne a kommunizmusnál, noha kétséges, hogy van-e a kettő között különbség. Azok, akik most a legtipikusabb trockisták, azelőtt mindenesetre kommunisták voltak, és a mozgalomnak nincs olyan tagja, aki ne valamely baloldali csoporton keresztül jutna el a trockizmusig. Nincs olyan kommunista /kivéve, akit hosszú évek megszokása köt a párthoz/, aki biztonságban érezhetné magát afelől, hogy hirtelen nem esik a trockizmus vétkébe. Úgy tűnik, hogy ennek a folyamatnak az ellenkezője nem megy végbe ugyanilyen gyakran, bár nincs egyértelmű indoka annak, miért nem.

Bizonyára úgy tűnik, hogy a föntebb megkísérelt rendszerezés során gyakran estem abba a hibába, hogy eltúloztam vagy túlságosan leegyszerűsítettem a dolgokat, hogy megalapozatlan feltevésekbe bocsátkoztam, és figyelmen kívül hagytam kézenfekvő, tisztességes indítékok létezését. Ez elkerülhetetlen volt, mivel jelen esszémben olyan tendenciákat próbálok meg elkülöníteni és meghatározni, amelyek mindannyiunk tudatában léteznek és megzavarják gondolkodásunkat anélkül, hogy feltétlenül tiszta formájukban jelentkeznének, vagy hogy folyamatosan éreztetnék a hatásukat. Elérkeztem ahhoz a ponthoz, amikor ki kell javítanom azt a túlságosan leegyszerűsített képet, amelyet kénytelen voltam felvázolni. Először is, nincs jogom azt feltételezni, hogy mindenkit, de még azt sincs, hogy minden értelmiségit megfertőzött volna a nacionalizmus. Másodszor, a nacionalizmus lehet időszakos és mérsékelt. Elképzelhető, hogy egy intelligens ember félig átadja magát egy hitnek, amelyet vonzónak talál, de amelyről tudja, hogy abszurd. Lehet, hogy hosszú időre száműzi a gondolataiból, és csak a harag vagy az elérzékenyülés perceiben engedi visszatérni, illetve olyankor, amikor tudja, hogy nincs szó fontos dologról. Harmadszor, egy nacionalista hitvallást jóhiszeműen, nem nacionalista indítékokból is vállalni lehet. Negyedszer, ugyanaz a személy egyszerre többfajta nacionalizmust dédelgethet magában, olyanokat is, amelyek kölcsönösen semlegesítik egymást.

Egész idő alatt azt hajtogattam, hogy a "nacionalista ezt csinálja, a nacionalista azt csinálja", ezzel illusztrációként egy olyan szélsőséges, szinte már nem is normális nacionalista rajzoltam, akinek egyetlen semleges gondolata sincs, és akit semmi más nem érdekel, mint a hatalomért folyó harc. Valójában ez az embertípus meglehetősen gyakori, mégsem érdemli, hogy szót fecséreljenek rá. A mindennapi életben Lord Elton, D.N. Pitt, Lady Houston, Ezra Pound, Lord Vansittart, Coughlin atya és a többi gyászhuszár ellen küzdeni kell, de aligha szükséges, hogy értelmi fogyatékosságaikra felhívjuk a figyelmet. A monománia nem kelt érdeklődést. A legbigottabb fajtából való nacionalisták között nincs egy sem, aki olyan könyvet tudna írni, amit néhány év múlva is érdemes lenne elolvasni, és, ez a tény némileg leveszi a dolog élét. De ha elfogadjuk is azt, hogy a nacionalizmus még nem győzött mindenütt, hogy még mindig vannak olyan emberek, akik nem a vágyaik szerint ítélnek, annyi mindenesetre igaz, hogy a nacionalista gondolkodásmód oly mértékben elterjedt világszerte, hogy lehetetlen észszerűen megvitatni, vagy legalábbis soha nem kerül sor olyan nagy kiterjedésű és égető problémák észszerű megvitatására, mint amilyen India, Lengyelország, Palesztina, a spanyol polgárháború, a moszkvai perek, az amerikai négerek, az orosz-német paktum stb. ügye. Az Eltonok és Pittek és Coughlinok nyilvánvalóan szélsőséges esetek, amint mind megannyi hatalmas szájként újra és újra mindig ugyanazt a hazugságot bömbölik, ám becsapjuk magunkat, ha nem ismerjük fel, hogy óvatlan pillanatokban mi magunk is hasonlítunk rájuk. Elég bizonyos húrokat megpendíteni, elég valakinek a tyúkszemére rálépni - és lehet, hogy olyan tyúkszemre lépünk rá, amelynek a létéről addig sejtelmünk sem volt, és abban Pillanatban a legelfogulatlanabb gondolkodású legszelídebb személy is hirtelen dühödt fanatikussá válhat, akinek egyetlen célja az, hogy letromfolja az ellenfelét, és teljesen közömbös számára, hogy közben hányszor hazudik és hány logikai hibát követ el. Feljegyezték, hogy amikor Lloyd George, aki ellenezte a

búr háborút, az Alsóházban kijelentette, hogy az angol hivatalos közlemények együttesen több búr megölését jelentették, mint amennyit az egész búr nép kitesz, Arthur Balfour felugrott és így kiáltott: "Gazember!" Nagyon kevés az olyan személy aki az efféle botlást el tudja kerülni. Az a néger, akit egy fehér nő elutasított, az az angol, aki előtt egy amerikai akaratlanul Angliát szidta, az a katolikus apologéta, akit a spanyol ármádiára emlékeztetnek, többnyire ugyanígy fog reagálni. Elég egyetlen durva mozdulat, amely a nacionalista érzékenységet sérti, és a jólneveltség álarca máris lehullhat, a múlt azon nyomban képlékennyé válhat, és a legnyilvánvalóbb tények letagadása is megtörténhet.

Ha valaki lelkének valamely zugában nacionalista hűséget vagy gyűlöletet dédelget, akkor képtelen arra, hogy egyes tényeket elfogadjon, bár bizonyos értelemben tudja róluk, hogy helytállóak. Vegyünk csak néhány példát. Alább ötféle nacionalistát sorolok fel és mindegyik mellé leírok egy olyan tényt, amelyet az a fajta nacionalista nem képes elfogadni, még titkos gondolataiban sem.

Angol Tory.

Anglia a háborúból úgy került ki, hogy hatalma és tekintélye meggyengült.

Kommunista.

Ha Anglia és Amerika nem segített volna neki, akkor Oroszország vereséget szenvedett volna Németországtól.

Ír nacionalista.

Írország csak azért képes megőrizni függetlenségét, mert Anglia megvédi.

Trockista.

A sztálini rendszert az orosz tömegek elfogadják.

Pacifista.

Azok akik "lemondanak" az erőszak alkalmazásáról ezt csak azért tehetik meg, mert mások követik el helyettük az erőszakot.

Mindezek nagyon is kézenfekvő tények, hacsak nem sértik történetesen valakinek az érzéseit, ám az olyasfajta emberek számára, akik beletartoznak az öt példa valamelyikébe, egyszerűen elviselhetetlenek. Ezeknek az embereknek muszáj ezeket a tényeket megcáfolniuk, akár hamis elméletek felállításával is. Térjünk vissza arra, hogy milyen durván kudarcot vallott a stratégiai jóslás a háborúban. Úgy vélem, azt lehet mondani, hogy az értelmiség nagyobbat tévedett a háború alakulását illetően, mint az egyszerű emberek, és éppen azért tévedett nagyobbat, mert a különféle elfogultságok jobban befolyásolták Az átlagos baloldali értelmiségi például azt hitte, hogy a háborút 1940-ben elvesztettük, hogy a németek 1942-ben le fogják rohanni Egyiptomot, hogy a japánokat sohasem lehet majd kiűzni az általuk elfoglalt területekről, és hogy az angol-amerikai bombatámadás nem félemlítette meg Németországot. Azért volt képes ezekben a dolgokban hinni, mert az angol uralkodó osztállyal szembeni gyűlölete meggátolta abban, hogy elismerje: az angol tervek is sikerülhetnek. Nincs olyan ostobaság, amit el ne hinne az, akit ilyen érzések befolyásolnak. Volt aki például határozottan azt állította, hogy az amerikai csapatokat nem a németek ellen hozták Európába, hanem azért, hogy leverjenek egy készülő angol forradalmat. Értelmiséginek kell lenni ahhoz, hogy az ember ilyesmiket elhiggyen, egy hétköznapi ember nem lehet ennyire bolond. Amikor Hitler megtámadta Oroszországot, a Tájékoztatási Hivatal munkatársai "háttérinformációként" közölték, hogy Oroszország várhatóan hat héten belül összeomlik. Másrészt viszont, a kommunisták a háború minden fejleményét orosz győzelemként könyvelték el, meg akkor is, amikor az oroszok majdnem a Kaspi-tengerig-szorultak vissza és több millió hadifoglyot veszítettek. De nem szükséges tovább sorolni a példákat. A lényeg az, hogy mihelyst félelem, gyűlölet, irigység és hatalomimádat kerül a dolgok hátterébe, a valóság iránti érzék összezavarodik. És amint arra már rámutattam, a jó és rossz iránti érzék is megtébolyul. Nincs semmiféle gaztett, abszolút semmiféle, amit ne tudnánk megbocsátani, ha a "mieink" követik el.

Lehet, hogy valaki nem tagadja a gaztett elkövetésének a tényét, az is lehet, hogy tisztában van vele, ez éppen olyan gaztett, mint amit valamely más esetben már elítélt; de még ha az értelmével be is látja a bűn helytelenségét, akkor sem képes úgy érezni, hogy az rossz. Hűsége erősebb annál, hogy sajnálatot érezzen.

A nacionalizmus megerősödésének és elterjedésének kérdése túlságosan nagy feladat ahhoz, hogy itt foglalkozzunk vele. Elég legyen annyi, hogy abban a formában, ahogy az angol értelmiség körében megjelenik, a nacionalizmus nem más, mint torzított visszaverődése azoknak a rettenetes csatáknak, amelyek a külvilágban valóban lejátszódnak. A nacionalizmus legotrombább torzításait az tette lehetővé, hogy a patriotizmus, és a vallásos hit lehanyatlott. Ha valaki következetesen végigviszi ezt a gondolatmenetet, akkor fennáll a veszély, hogy a konzervativizmus valamelyik fajtájának, vagy a politikai kvietizmusnak a követőjévé válik. Meggyőzően lehet bizonyítani például - mi több, valószínűleg tényleg igaz, hogy a patriotizmus védelmet nyújt a nacionalizmus ellen, a monarchia meggátolja diktatúra létrejöttét, és a szervezett vallás védelmet nyújt a babona ellen. Ám azt is be lehet bizonyítani, hogy nem létezik elfogulatlan magatartás, és minden hitvallás ugyanazokkal a hazugságokkal és ostobaságokkal, ugyanazzal az embertelenséggel terhes. Mindezt gyakran adják elő érvként annak megindokolására, hogy miért jobb végképp távol maradni a politikától. Már csak azért sem fogadom el ezt az érvelést, mert a modern világban nincs olyan értelmiséginek tekinthető egyén, aki ki tudná kerülni a politikát abban az értelemben, hogy nem törődik vele. Úgy vélem, az embernek muszáj - széles értelemben véve - politizálnia, muszáj valaminek a pártjára állnia, vagyis el kell ismernie, hogy vannak olyan ügyek, amelyek valóban előbbre valók a többinél még akkor is, ha az eszközök ugyanolyan rosszak. Ami azokat a nacionalista elfogultságokat illeti, amelyekről beszéltem, be kell látnunk róluk, hogy szinte mindannyiunk gondolkodásának a részeit akár tetszik akár nem. Nem tudom, vajon meg lehet-e szabadulni tőlük, azt azonban vallom, lehetséges küzdeni ellenük és ez a küzdelem lényegében erkölcsi erőfeszítést kíván. Az embernek először is az a dolga, hogy tisztába jöjjön azzal, milyen is ő valójában, milyenek is az érzései valójában, azután figyelmét az elmaradhatatlan elfogultságokra kell fordítania. Ha valaki gyűlöli Oroszországot és fél tőle, ha irigyli Amerika gazdagságát és hatalmát, ha lenézi a zsidókat, ha kisebbségi érzése van az angol uralkodó osztállyal szemben, akkor nem elhatározás kérdése, hogy megszabaduljon ezektől az érzésektől. De legalább felismerhetjük magunkban a jelenlétüket és megakadályozhatjuk, hogy megfertőzzék a gondolkodást. Az érzelmi felgerjedésnek, amely leküzdhetetlen, és talán egyenesen szükséges is a politikai cselekvéshez, mindig együtt kell járnia a valóság elfogadásával. Ám ehhez, ismétlem, erkölcsi erőfeszítésre van szűkig. és a kortársi angol irodalomból kitűnik - már amennyire az tisztában van korunk fő kérdéseivel - hogy milyen kevesen vannak közöttünk, akik készek erre.
1945

Jegyzetek

1. Nemzeteket, sőt még olyan homályosabb képződményeket is, mint a Katolikus egyház vagy a Proletariátus, általában úgy tekintenek, mint személyeket és gyakran a nőnemű személyes névmással utalnak rájuk. Olyan nyilvánvalóan abszurd megjegyzések, mint például az, hogy "Németország eredendően hitszegő", akármelyik újságban találhatóak, amit az ember kinyit és meggondolatlan általánosításokat a nemzeti jellemről /"A spanyolok eredendően arisztokraták" vagy: "Minden angol álszent"/ szinte mindenfelől lehet hallani. Ha időnként megalapozatlannak tűnnek is ezek az általánosítások, fennmaradnak és olyan, magukat "nemzetközinek" valló emberek, mint például Tolsztoj vagy Bemard Shaw is gyakran beleesnek abba a hibába, hogy hangoztatják őket.

2. Néhány konzervatív beállítottságú író, mint például Peter Drucker, megjósolta, hogy Németország és Oroszország egyezményt fog kötni, de ők valóságos szövetségre vagy fúzióra gondoltak, amely állandósulna. Nem volt olyan marxista vagy bármely más baloldali árnyalatot képviselő író, akinek valamikor is eszébe jutott volna, hogy a paktum létrejöhet.

3. A közsajtó katonai hírmagyarázóit többnyire aszerint lehet osztályozni, hogy oroszpártiak vagy oroszellenesek-e, hogy pártolják vagy ellenzik-e a hazafiaskodást. Az olyan melléfogások, mint hogy a Maginot-vonalat áttörhetetlennek vélték, vagy hogy azt jósolták, Oroszország három hónap alatt elfoglalja Németországot, nem tették tönkre jóhírüket, mert mindig csak azt mondták, amit saját közönségük hallani akart. Az értelmiség körében legjobban kedvelt két háborús jövendőmondó Liddell Hart kapitány és Fuller vezérőrnagy, akik közül az előbbi azt hirdeti, hogy a védelem erősebb, mint a támadás, az utóbbi pedig azt, hogy a támadás erősebb, mint a védelem. Ez az ellentmondás nem akadályozta meg, hogy egy és ugyanaz a közönség szaktekintélynek ismerje őket. A baloldali körökben élvezett népszerűségük rejtett oka az, hogy mindketten hadilábon állnak a Hadügyminisztériummal.

4. Bizonyos amerikai körök elégedetlenségüket fejezték ki amiatt, hogy "anglo-amerikai" a két szó összetételének bevett formája. Helyette inkább az "ameriko-angol" sorrendet javasolják.

5. A News Chronicle azt ajánlotta olvasóinak, hogy nézzék meg azt a filmhíradót, amely az egész kivégzést bemutatja közelképekkel. A Star mintegy helyeslően közölt fényképeket majdnem meztelen női kollaboránsokról, akiket a párizsi csőcselék meghurcolt. Ezek a fényképek meglehetősen hasonlítottak azokra a nácik által készített fotókra, amelyeken a berlini csőcselék a zsidókat hurcolta meg.

6. Ilyen például az orosz-német paktum, amelynek tényét most radírozzák ki a köztudatból amilyen gyorsan csak lehet. Egy orosz tudósítótól hallom, hogy már nem tesznek említést a paktumról a közelmúlt politikai eseményeit felsoroló orosz évkönyvekben.

7. Jó példa erre a napszúrással kapcsolatos tévhiedelem. A legutóbbi időkig azt hitték, hogy a fehér bőrűek könnyebben kapnak napszúrást, mint a színesek, és hogy a fehér embernek nem biztonságos trópusi napsütésben védősisak nélkül mászkálni. Semmilyen bizonyíték nem támasztotta alá ezt az elméletet, de jól szolgálta azt a célt, hogy általa a "bennszülöttek" és az európaiak közötti különbség kifejezést nyerjen. A háború alatt az elmélet csendben elfelejtődött és egész hadseregek manővereztek a trópusokon védősisak nélkül. Úgy tűnik, hogy addig, amíg a napszúrással kapcsolatos tévhiedelem fennállt, az Indiában szolgáló angol orvosok éppolyan szilárdan hittek benne, mint a laikusok.

A szegények halála

1929-ben néhány hetet Párizs 15. kerületében X Kórházban töltöttem. A felvételnél a szokásos procedúra várt rám, legalább húsz percen át kérdésekre válaszolgattam, mielőtt végre beengedtek. Ha kellett valaha az olvasónak latin országban űrlapot kitöltenie, biztosan érti, milyen kérdésekre gondolok.

A lázam Réaumurről Fahrenheitre átszámítva 103 körül mozgott (39.4 Celsius), és a kérdésözön végére már alig álltam a lábamon. Hátam mögött színes kendőkbe kötött batyukat cipelő, beletörődött betegek kis csoportja várta, hogy a kérdező elé kerülhessen. A kérdések után a fürdő következett - ugyanolyan kötelező rutin az új páciensek számára, akár a börtönökben vagy a szegényházakban. Ruháimat elvették és a tíz centis melegvízben való néhány percnyi fagyoskodás után egy lenhálóinget és egy rövid kék flanellköpenyt kaptam. Papucs nem jutott, azt mondták, nincs az én méretemre; mindezek után kivezettek a friss levegőre. Hideg februári este volt, én pedig tüdőgyulladásban szenvedtem. Egy kétszáz yardnyira levő kórterembe vittek, így át kellett menni a hatalmas kórházudvaron. Valaki előttem egy lámpával botladozott. Fagyos volt talpunk alatt az út, a hideg szél átfújt hálóingemen. A kórterembe érve furcsa, ismerős érzés fogott el, melynek eredetére csak később, az éjszaka folyamán jöttem rá. Egy hosszúkás, alacsony, gyengén megvilágított, nyögdécselő hangokkal teli szobába kerültem, amelyben

három, szinte teljesen egymás mellé tolt ágysor állt. Áporodott ürülékszag terjengett, valahogyan mégis édeskésnek tűnt. Amint lefeküdtem, láttam, hogy egy csaknem szemközti ágyon egy orvos és egy orvosnövendék valamilyen furcsa operációt végez éppen egy csapott vállú, homokszín hajú félmeztelen emberkén. Az orvos először elővett fekete táskájából egy tucat borospohárra emlékeztető pohárkát, ezután a diák mindegyikben gyufát gyújtott, gondolom azért hogy légmentesítse azokat. Majd a férfi hátára és mellkasára tapasztották a poharakat, és az így képződött vákuum hatalmas sárga bőrhólyagokat szívott fel. Csak pár nap múlva jöttem rá, mit is csináltak. Régi orvosi szakkönyvekben lehet ilyesmiről olvasni, a műveletet köpölyözésnek hívják, de addig abban a bizonytalan hitben éltem, hogy ezt csak lovakkal szokták csinálni.

A kinti hideg levegő úgy látszik kissé levitte lázamat, közönyösen, szinte szórakozva szemléltem a barbár operációt. A következő pillanatban azonban átjöttek az én ágyamhoz, felültettek és szó nélkül kezdték rámnyomni ugyanazokat a poharakat a legcsekélyebb sterilizálás nélkül. Erőtlen ellenkezésemet válaszra sem méltatták, mintha állat volnék. Megdöbbentett, milyen üres, személytelen tekintettel bámultak rám mind a ketten. Nem voltam még soha közkórteremben, először kerültem szembe olyan orvosokkal, akik egy szót sem szóltak hozzám, emberszámba sem vettek. Rám mindössze hat poharat tettek, és amikor felfúvódtak a hólyagok bemetszették azokat, azután újra jöttek a poharak. Mindegyik egy kávéskanálnyi sötét színű vért csapolt le.

Amint megalázottan, undorodva, a kezeléstől megfélemlítve visszafeküdtem, azon tűnődtem, hogy most már legalább békén fognak hagyni. De tévedtem. Újabb kezelés következett, a mustárpép-borogatás, láthatólag ugyanolyan rutinszerűen, akár a forró fürdő. Két lompos ápolónő már elő is készítette a borogatást, mellkasomra kötözték, mint egy kényszerzubbonyt, mialatt néhány arra járó inges-nadrágos férfi félig-meddig együttérző grimasszal odagyűlt ágyam mellé. Később megtudtam, hogy a mustárpépes beteg csodálása a kórtermek kedvenc időtöltése. A kezelés rendszerint negyedórás, és tényleg elég mulatságos, kivéve ha történetesen az ember maga van benne a borogatásban. Az első öt percben kegyetlen fájdalmat érzel, de bízol benne, hogy képes vagy elviselni. A második öt percben már hited is elhagy, de nem tudod letépni a borogatást, mert a hátadon van összekapcsolva. Ezt az időszakot élvezik legjobban a bámészkodók. Az utolsó öt percben zsibbadtság következik be. A mustárpép eltávolítása után egy jéggel megrakott vízhatlan párnát löktek a fejem alá és magamra hagytak. Nem tudtam elaludni és tudomásom szerint ez volt az egyetlen olyan ágyban töltött éjszakám, amikor egy percre sem hunytam le a szemem.

Az X Kórházban eltöltött első óra alatt egész sor különböző és egymást értelmetlenné tevő kezelésen estem át, de ez szemfényvesztés volt csupán. Rendszerint semmiféle hasznos vagy haszontalan gyógykezelésben nem részesül itt senki, hacsak nincs valamilyen érdeklődést keltő vagy tanulságos betegsége. Reggel ötkor jöttek a nővérek, felébresztették a betegeket, megmérték a lázukat, de nem mosdatták meg őket. Ha elég jól érezted magad, megmosakodhattál, ha nem, rá voltál utalva valamelyik járóbetegre. A kacsákat és a lábosnak /la casserole/ csúfolt taszító ágytálakat is ők hordták. Nyolckor érkezett a reggeli, amit bakamódra la soupe-nak /levesnek/ becéztek. Gyér zöldségleves volt, apró, nyálkás, úszkáló kenyérdarabokkal. Később a magas, feketeszakállas orvos jött vizitelni, egy csapat medikussal és egy asszisztenssel a sarkában. Csak a mi kórtermünk hatvan főt számlált, és nyilván végigjárták az összes többit is. Nap mint nap elsétáltak a rengeteg ágy mellett, sokszor kiáltozások kísérték útjukat. Ha olyan betegségben szenvedtél, amiről a hallgatók szerettek volna többet megtudni, rögtön egyfajta figyelem középpontjába kerültél. Magam is különlegesen fejlett légcsőhurut-példánnyal szolgálhattam, így több ízben legalább egy tucat növendéket kellett végigvárnom, amint mellkasomon hallgatóztak. Furcsa érzés volt. Láttam, milyen buzgón akarják tanulni a szakmát, de azt teljesen figyelmen kívül hagyták, hogy a páciens is ember. Nehéz beszélni róla, de néha, amint a következő hallgató előlépett, hogy hozzáfogjon a vizsgálódáshoz, látszott rajta, hogy szinte remeg az izgalomtól, mint egy kisfiú, aki végre kezébe kaparintott egy drága műszert. Csak jön egyik fül a másik után, fiatal férfiak, nők, négerek tapasztják hátadra fülüket, érzed ujjaik ünnepélyes, bár ügyetlen tapogatását, de egyikük sem áll veled szóba,

egyik sem néz a szemedbe. Mint minden kórházi egyenhálóinges, nem fizető beteg, elsősorban mintapéldányt képviseltem, amit ugyan nem vettem zokon, de soha sem tudtam igazán hozzászokni.

Pár nap múlva javultam annyit, hogy már fel tudtam ülni, és szemügyre vehettem betegtársaimat. A kórterem, melyben a keskeny ágyak olyan közel álltak egymáshoz, hogy könnyedén megérinthetted szomszédod kezét, telve volt mindenféle ragállyal, talán csak az akut fertőző eseteket kivéve. Jobboldali szomszédom, egy kis vörös hajú cipész, akinek egyik lába rövidebb volt mint a másik, mindig bejelentette, ha egy beteg meghalt. Többször megesett az ilyesmi, és mindig szomszédom volt az első, aki tudomást szerzett róla. Füttyentett és azt kiáltotta: "Numéro 43" /vagy akárhányas, aki volt/; feje fölött hadonászva a karjával. Ő volt az egyetlen, aki nem volt nagybeteg; ameddig elláttam, az összes többi ágyban nyomorúságos tragédiák vagy rémlátomások zajlottak. A lábamnál lévő ágyban egy összetöpörödött emberke hevert, amíg meg nem halt /halálát nem láttam, mert másik ágyra vitték/; fogalmam sincs, miféle betegségben szenvedett. Annyira érzékeny volt az egész teste, hogy bármilyen mozdulattól, de még a takaró súlyától is üvöltött fájdalmában. A legszörnyűbb szenvedést számára a vizelés jelentette, ami csak nagy nehézségek árán sikerült neki. A nővér hozta az üveget, azután álldogált hosszasan a beteg ágyánál, füttyentett, ahogy állítólag a lovászfiúk szoktak a lovaknak; végül egy elfúló "Pisálok" /"Je pisse"/ nyögés kíséretében elindult a dolog. A mellette lévő ágyban a homokszín hajú, akit megköpölyöztek, óránként véres nyálkát köhögött föl. Bal oldali szomszédomnak, egy magas, petyhüdt fiatalembernek időnként egy csövet vezettek a hátába, amelyen át testének valamelyik szervéből iszonyatos mennyiségű habzó folyadék távozott. A mögötte levő ágyban egy 1870-es háborús veterán haldoklott, jóképű, fehér kecskeszakállas öregember. Látogatási időben akárhányszor előfordult, négy éltes, talpig fekete selyembe öltözött hölgyrokon ült az ágya szélén, akár a varjak; cselszövők valami silány örökség reményében. A távolabbi sorban a velem szemben levő ágyban egy idős, kopasz, bajuszos, puffadt arcú és testű férfi feküdt, aki betegsége folytán szinte megállás nélkül vizelt. Egy nagy üveg gyűjtőedény állt mindig az ágya mellett. Egy nap felesége és leánya jöttek hozzá látogatóba. Amint az öreg meglátta őket, puffadt arcát meglepett, boldog mosoly öntötte el. Húsz év körüli csinos lánya az ágyához közeledett s láttam az öreg kezét, amint próbálja kiemelni a takaró alól. Előre látni véltem a következő mozdulatot - az ágy mellett térdeplő leány fején az öreg haldokló áldást hozó kezét - de nem így történt. Csupán átnyújtotta lányának az ágytálat, amit az megadóan a gyűjtőedénybe ürített. Egy tucat ágynyira tőlem a Numero 57-es feküdt - legalábbis azt hiszem, ennyi volt a száma - májzsugorodással. Mindenki ismerte őt látásból a szobában, mert több ízben orvosi előadás tárgyát képezte.

Hetente két délután a magas, komor doktor előadást tartott az orvostanhallgatóknak a kórtermünkben. Az öreg Numero 57-et kiskocsin a szoba közepére tolták, ahol az orvos felhajtotta a beteg hálóingét és ujjaival magasba húzta a beteg hasán lévő petyhüdt kidudorodást. Feltételezésem szerint a beteg máj lehetett. Az orvos ünnepélyesen magyarázta, hogy ez a betegség az alkoholizmusnak köszönhető, amely a borivó országokban elterjedtebb. Természetesen sohasem beszélt a pácienshez, még csak rá sem mosolygott, fejét sem biccentette felé. A komoly mondandó közben mereven kiegyenesedve, a beteget időnként ide-oda forgatta szelíd mozdulattal, akár egy asszony a sodrófát. Nem mintha a Numero 57-es bánta volna a dolgot. Nyilván régi kórházi bentlakó volt, előadások örökös szemléltetőeszköze, máját pedig alighanem rég előjegyezték, hogy egy kórbonctani üvegedénybe kerüljön. Rendszerint teljesen közönyösen feküdt, oda sem hederítve arra, amit mondanak róla, színtelen szemeivel csak bámult a semmibe, miközben az orvos körbemutogatta, akár egy régi porcelánvázát. Hatvan év körüli, iszonyúan összeaszott emberke volt, babafej nagyságúra zsugorodott, pergamenfehér arccal.

Egy reggel cipész szomszédom ébresztett, még a nővérek érkezése előtt megcibálta a párnámat. "Numero 57!" hadonászott a karjával a feje fölött. Alig volt valami fény a kórteremben, de pont elég volt arra, hogy láthassam öreg Numero 57-est, aki összeaszottan, kiálló arcával felém fordulva az oldalán feküdt. Valamikor az éjjel folyamán halhatott meg, hogy mikor, senki sem tudta. A nővérek teljes

közönnyel fogadták a halálhírt, s folytatták munkájukat. Hosszabb idő elültével két másik nővér, szorosan egymás mellett, mint a katonák, hangos fapapucs-csattogással masírozott a kórterembe, betekerték a halottat az ágyneműbe, de csak később vitték ki. Ezalatt, kissé jobb megvilágításban, volt időm szemügyre venni Numero 57-et. Oldalamra fordultam, hogy jobban láthassam. Érdekes módon ő volt az első halott európai, akit életemben láttam. Eddig csak ázsiai származású halottakhoz volt szerencsém, s azok is többnyire erőszakos halált haltak. Numero 57 szeme és szája nyitva volt, az apró ábrázat a haláltusától eltorzult. Legjobban az arcbőr fehérsége döbbentett meg. Korábban is sápadt volt mar, de most alig sötétebb a lepedő színénél. Ahogy elnéztem a parányi, összerándult arcot, eszembe ötlött, hogy ez a visszataszító hulladékhalom, amely elszállításra, bonctermi deszkára-fektetésre vár nem egyéb, mint annak a "természetes" halálnak egy példája, amiért oly sokan fohászkodnak. Ez az - gondoltam -, rád is ez vár 20, 30, 40 év múlva; így halnak meg azok a szerencsések, akik megérik az öregkort. Természetesen minden ember élni akar, csak halálfélelmünk folytán maradunk életben, de véleményem szerint jobb nem túl öregen, erőszakos halállal meghalni. Az emberek sokat beszélnek a háború kegyetlenségéről, de nincs olyan emberkéz alkotta fegyver, amely felülmúlná néhány leghétköznapibb betegség kegyetlenségét. A "természetes" halál szinte a meghatározás erejével valami lassú, bűzlő és fájdalmas dolog. De még így sem mindegy, hogy saját otthonodban vagy egy közintézményben ér-e a halál. Ez a szegény ördög, aki most lehelte ki lelkét, akár egy gyertyacsonk, még arra sem szolgált rá, hogy bárki is ott álljon halálos ágya mellett. Csak egy számjegy volt, aztán pedig egy a sok "alany" közül, a hallgatók boncszikéje alatt. Nem is beszélve a kórházi halál mocskos nyilvánosságáról. Az X kórház ágyai szorosan egymás mellett álltak, elválasztófüggöny nélkül. Képzeljük el, milyen halála volt például annak a kisembernek, akinek az ágya a lábamnál volt egy ideig, és felüvöltött, ha az ágynemű hozzáért. Merem állítani, hogy "je pisse" volt az utolsó szava, amit hallott valaki. Talán maga a haldokló nem is törődik ezekkel a dolgokkal annak ellenére, hogy legtöbbször az elméje még az utolsó napon is többé-kevésbé normálisan működik.

A nyílt kórházi osztályok szörnyűségeit nem élhetjük át azon szerencsés emberek körében akik meg tudják szervezni, hogy saját otthonukban érje őket a halál. Bizonyos betegségek mintha csak az alacsony jövedelműeket támadnák meg. Az tény viszont, hogy egyik angol kórházban sem tapasztalhatunk az X Kórházban látottakhoz foghatót. Számos beteg úgy halt meg, akár az állat, anélkül, hogy bárki is érdeklődést mutatott volna, vagy bárki észrevette volna a halálesetet reggelig. Ilyesmi tényleg nem fordulhatna elő Angliában, s még kevésbé láthatnál egy hullát kitéve a többi beteg szeme elé. Emlékszem, egyszer egy angliai magánkórházban meghalt egy férfi, amíg mi teáztunk, és bár csak hatan voltunk egy kórteremben, a nővérek olyan diszkréten szállították el a tetemet, hogy a tea végeztéig nem is szereztünk tudomást a dologról. Angliában egy kissé alábecsüljük azt a tényt, hogy számos jól képzett, fegyelmezett ápolónővel rendelkezünk. Kétségtelen, az angol nővérek elég szótlanok, némelykor tealevélből jósolnak, mellükre jelvényként az angol zászlót tűzik, kandallójukat a királynő fényképe díszíti; de legalább nem hagyják puszta lustaságból a betegeiket mosdatlanul és székrekedésesen meghalni egy megvetetlen ágyon.

Az X Kórház nővéreiben volt valami Mrs Gramp-szerű, és később a republikánus Spanyolország katonai kórházaiban is olyan ápolónőket kellett látnom, akik lázat mérni is alig voltak hajlandóak. Olyan koszmennyiséget sem tapasztalnál sehol Angliában, mint az X Kórházban. Mikor már elég jól voltam ahhoz, hogy önállóan megmosakodjak, láttam a fürdőhelyiségben egy nagy ládát, amelybe a kórtermi ételmaradékokat és szennyes ruhadarabokat szórták, és az egész burkolatot bogarak árasztották el. Amint visszakaptam ruháimat és elég erősnek éreztem magam, otthagytam az X Kórházat, meg sem várva a hivatalos orvosi zárójelentést. Nem ez volt az első kórház ahonnan meglógtam, de ennek szörnyű sivárságában, átható szagában és mindenekfölött szellemiségében volt valami, ami kivételessé teszi emlékeim között. Azért kerültem ide, mert ebbe a körzetbe tartoztam és csak bekerülésem után tudtam meg, milyen rossz a híre. Egy-két évvel később az ünnepelt szélhámos, Madame Hanaud - aki vizsgálati fogsága közben megbetegedett - került az X Kórházba, de néhány nap múlva sikerült kijátszania őreit, taxiba ült és visszahajtatott a börtönbe, mondván, hogy ott jobban érzi magát.

Kétségtelen, hogy az X Kórház egyáltalán nem volt tekinthető a francia kórházi állapotokra jellemzőnek, még az akkoriakra sem. A betegek szinte egytől egyig munkásemberek, mégis meglepő belenyugvással viselték sorsukat. Néhányan majdhogynem kényelmesnek ítélték a körülményeket, sőt két szimuláns koldus remek áttelelési lehetőségnek tartotta a kórházat. Az ápolónők megtűrték őket, mivel kisebb-nagyobb munkák elvégzésére be lehetett a szimulánsokat fogni. A többség hozzáállása az volt: tetves, szemét egy hely, de mi mást várhatna az ember. Nem furcsállották, hogy hajnali ötkor felkeltik őket, majd három órai várakozás után kezdődik csak a nap egy tál vizezett levessel, hogy betegek elhagyottan halnak meg, hogy orvosi figyelemre csak akkor van esélyük, ha sikerül elkapniuk az arra haladó doktor tekintetét. Az ő hagyományaik szerint épp ilyennek kellett lennie a kórháznak. Aki nagybeteg és túl szegény ahhoz, hogy otthon kezeljék, kórházba kell mennie, és ha már ott van, el kell viselnie a sok durvaságot, kényelmetlenséget, akárcsak a hadseregben.

De még ez sem volt elég: jobban odafigyelve felfedeztem, hogy számos régi történet - mely Angliában csaknem teljesen kikopott a köztudatból - a betegek közt elevenen él és igaznak hiszik azokat a meséket orvosokról, akik puszta kíváncsiságból felnyitják a beteg testét, vagy operálni kezdik, mielőtt tisztességesen "leérzéstelenítették" volna, mert jópofa dolognak tartják idő előtt kezdeni az operációt. Sötét történetek szóltak egy, közvetlen a fürdőszoba melletti szűk operálóhelyiségről, ahonnan állítólag eszelős sikoltások hallatszottak. Semmi olyat nem tapasztaltam, ami alátámasztotta volna ezeket a rémtörténeteket, és kétségkívül mindez nagyrészt csak mese volt. Bár láttam, amint két medikus megölt egy tizenhat éves fiút - vagy legalábbis majdnem megölték /éppen haldoklott, amikor elhagytam a kórházat, de lehet, hogy később felépült/; olyan ártalmas műtétkísérletet végeztek rajta, amit egy fizetőbetegen nyilván nem próbálhattak volna ki. Londonban egy időben úgy tartották, hogy több nagyobb kórházban azért ölnek meg egy-két beteget, hogy legyen boncolni való hulla. Nem hallottam ezt a mesét az X Kórházban, de azt hiszem, többen elhitték volna. Hiszen ebben a kórházban ha nem is a módszerek, de a XIX. száza a légköre valahogyan részben átmentődött a jelenbe és ebben rejlett különlegessége is. Az elmúlt ötven évben az orvos-páciens kapcsolatban nagy változások történtek. Ha szemügyre veszünk bármilyen, a XIX. század második feléből származó irodalmat, láthatjuk, hogy a kórházat ósdi, sötétzárkaszerű börtön szinonimájaként említik. A kórház a mocsok, kínzások és halál színhelye, a sírbolt várószobája. A szűkölködőkön kívül senkinek sem jutna eszébe ilyen helyen kezeltetnie magát. Különösen a múlt század első felére jellemző ez, amikor az orvostudomány merészebbé vált mint azelőtt, de azáltal nem lett sikeresebbé, és az egyszerű ember félelemmel vegyes szörnyülködéssel tekintett az orvoslás intézményére. Különösen a sebészetről tartották, hogy alig több mint a hajmeresztő szadizmus egy formája, és a csakis hullatolvajok segítségével végrehajtható boncolást a szellemidézéssel keverték össze. A XIX. századi orvosokkal és kórházakkal kapcsolatban roppant mennyiségű horror—irodalmat lehetne összegyűjteni. Gondoljunk csak szegény öreg szenilis III. Györgyre, amint könyörületért eseng, látván sebészeit közelegni, hogy "vérét kiengedjék, míg csak el nem veszíti eszméletét"! Vagy idézzük csak Bob Sawyer és Benjamin Allen párbeszédét, amely aligha nevezhető paródiának, vagy a La Débacle és a Háború és béke szabad ég alatti kórházait, vagy Melville Whitejacket-jében az amputálás hajmeresztő leírását.

A XIX századi angol regényekben még az orvosok nevei is - Slasher /vágókés/, Carver /hússzeletelő, Sawyer /fűrészelő/, Fillgrave /sírbaküldő/ stb. - és általános gúnynevük, "Csontfűrész", legalább annyira kíméletlen, mint komikus. Az orvos-ellenes tradíció legjobban talán Tennyson "Gyermekkórház" c. költeményében jut kifejezésre, amely lényegében a kloroform bevezetése előtti kor dokumentuma, pedig 1880-ban íródott. Ezt támasztja alá Tennyson szemléletmódja is a versben. Ha végiggondoljuk milyen lehetett, sőt egymás után százszor milyen volt valójában egy érzéstelenítés nélküli operáció, nem nehéz kitalálni az erre vállalkozók indítékait. Hiszen ezek a véres horrorjelenetek, amelyekét a diákok már nagyon vártak /"micsoda fennkölt látvány, Slasher végzi"/ köztudomásúan többé-kevésbe haszontalanok voltak. Ha a beteg nem halt bele sokkba, belehalt az üszkösödésbe, amelyre biztosan számíthatott. Még manapság is találni olyan orvosokat, akiknek motívumai megkérdőjelezhetők.

Bárki, aki sokat volt beteg, vagy hallott orvosnövendékeket egymást közt beszélgetni, tudja mire gondolok. Az érzéstelenítés és a fertőtlenítés megjelenése azonban két lényeges fordulópontot jelentett. Sehol a világon ma nem láthatnánk talán olyan jelenetet, mint amilyet Munthe "San Michele története" c. könyvében lefest, amikor a cilinderes, szalonkabátos, vészjósló sebész ugyanazzal a késsel vágja szét egyik beteget a másik után, kikeményített ingmelle telefröcskölve vérrel és gennyel s az asztal mellett egy kupacba dobálja a levágott végtagdarabokat. Haladásnak számít, hogy az országos betegbiztosítási rendszer nagyrészt kiküszöbölte azt a korábbi nézetet, miszerint a munkásosztálybeli páciens koldus, akire nem is érdemes figyelmet fordítani. Még a XX. században is sokáig szokványos dolog volt a nagyobb kórházakban, hogy az "ingyenes" betegek fogát érzéstelenítés nélkül húztak ki. Aki nem fizet, azt minek elérzésteleníteni - ez volt a felfogás. Ez is változott.

Mégis, minden intézmény rabja marad valamilyen mértékig múltjának. A laktanyaszobát még mindig átjárja Kipling szelleme, és nehéz egy szegényházba belépni anélkül, hogy ne jutna az eszünkbe Twist Olivér. A kórházak kezdetben leprások menedékhelyéül szolgáltak, akik ott is kívántak meghalni, később még mindig orvosnövendékek műhelyei voltak, akik a szegények testén gyakorolják mesterségüket. A komor kórházépületekre pillantva még ma is sok mindent megérezhetünk múltjukról. Távol álljon tőlem, hogy bármelyik angol kórház gyógykezelésére panaszkodjam, de tudom, hogy az emberek egészséges ösztönnel ódzkodnak a kórházaktól, különösen a kórháztermektől. Ami a dolog jogi vonatkozásait illeti, az embernek nagyon kevés a rálátása saját gyógykezelésére, kicsi a valószínűsége, hogy nem fognak rajta kipróbálni könnyelmű kísérleteket, hiszen az "aláveti magát vagy pusztuljon innen" elv uralkodik. Nagy dolog, ha valaki a saját ágyában halhat meg, bár még jobb talpon meghalni. Bármilyen nagy kedvességgel és jó felszereltséggel vesznek körül, egy kórházban a halál mindig kegyetlen és nyomorúságos. Túl jelentéktelen ahhoz hogy szóbeszéd tárgya legyen de nagyon fájdalmas nyomokat hagy maga után a túlélőkben, amelyek a sietségből, zsúfoltságból és a hely személytelenségéből fakadnak azon helyéből, ahol nap mint nap idegenek közé vetve halnak meg emberek.

Az igazán szegények köréből még mindig él kórházaktól való félelem és bennünk többiekben is csak mostanában szűnt meg ez az érzés. Sötét folt, ami kevéssel értelmünk felszíne alatt lapul. Említettem korábban, hogy az X Kórház kórtermében valamilyen ismerős érzés fogott el. A helyszín a XIX. századi bűzös, kínnal telített kórházakra emlékeztetett. Sosem jártam bennük de sokat tudtam róluk a tradíciók folytán. És valami - talán a feketébe öltözött orvos, piszokfoltos fekete csomagjával, vagy talán csak az émelyítő szag hívta agyafúrt módon napvilágra emlékezetemben Tennyson "Gyermekkórház" c. versét, amire húsz éven át egyetlen egyszer sem gondoltam. Gyerekkoromban véletlenül egy betegápoló nővér felolvasta nekem a verset, egy nővér, aki talán maga is akkor kezdte munkás hétköznapjait, amikor Tennyson írta a költeményt. A régimódi kórházak szörnyűségei, szenvedései élénken éltek emlékezetében. Együtt borzongtuk végig a verset és azután nyilván elfeledkeztem róla. Még talán a címe sem jelentett volna semmi különöset. De amint pillantásom ráesett a gyéren megvilágított, nyögdécselő kórteremre, szorosan egymás mellé húzott ágyaival, rögtön feltörtek az idevágó emlékképek és azon az éjjelen emlékezetembe idéződött az egész versbeli történet, a mű hangulata, sőt több verssort szó szerint is el tudtam újra mondani.

A politika és az angol nyelv

A legtöbb ember - feltéve, hogy egyáltalán hajlamos bíbelődni ezzel a dologgal - hajlik annak beismerésére, hogy az angol nyelv rossz állapotban van. Általában azt is felteszik, hogy tudatos cselekvéssel mit sem javíthatunk rajta. Civilizációnk dekadens, a nyelv pedig - miként az idézett érvelés szól - elkerülhetetlenül kiveszi részét az általános összeomlásból. Ennek

következménye, hogy a nyelvvel történő visszaéléssel szemben bármiféle küzdelem szentimentális régieskedés, hasonlóan ahhoz, amikor valaki a villanyfény helyett a gyertyát választja vagy jobban kedveli az egyfogatú kocsit a repülőgépnél. Az efféle mögött, a mélyben az a csupán félig tudatos vélekedés rejlik, hogy a nyelv természetes növekedés terméke és nem valamilyen, céljainknak megfelelően alakítható eszköz.

Világos mármost az, hogy egy nyelv hanyatlása végső soron politikai és gazdasági okokra kell visszavezethető legyen; nem egyszerűen ennek vagy annak az írónak mint egyénnek a rossz hatása idézi elő. Az okozat azonban maga is okká válhat, ami felerősíti az eredeti okot és ugyanazt az okozatot intenzívebben vonja maga után, majd így ismétlődik a végtelenségig. Egy ember rákaphat az italra, mert úgy érzi, hogy élete teljesen félresiklott. Ezután az eddiginél is totálisabb kudarcot vall, iszákossága folytán. Az angol nyelvvel meglehetősen hasonló dolog történik. A nyelv azért válik pocsékká és pontatlanná, mert gondolataink buták, nevetségesek. Ám a nyelv ápolatlansága meg is könnyíti mindannyiunk számára, hogy butaságokat gondoljunk. A lényeg az, hogy ó folyamat megfordítható. A modern különösen az írott - angol nyelv telistele van rossz szokásokkal, melyek ismétlés révén terjednek és elkerülhetőek lennének, ha ki-ki hajlandó lenne az ehhez szükséges fáradságot vállalni. Miután ezektől a szokásoktól megszabadultunk, tisztábban lennénk képesek gondolkodni, a tiszta gondolkodás képessége pedig az első, szükségszerű lépés a politikai regenerálódás felé. A rossz angolsággal szembeni küzdelem tehát nem léhaság és nem kizárólag a hivatásos írók exkluzív érdeke. Nemsokára visszatérek ehhez az állításhoz, és remélem, hogy akkorra világosabbá válik mindannak a jelentése, amit az előbb mondottam. Iktassunk azonban ide öt olyan példát, amely az írott angol nyelv mai, szokásszerű használatát jelzi.

Nem azért választottam ezt az öt részletet, mintha különösképpen rosszak lennének - ha úgy döntöttem volna, sokkal rosszabbakat is idézhettem volna - hanem azért, mert szemléltetik azokat a különböző szellemi /mental/ vétségeket, amelyektől pillanatnyilag szenvedünk. Az írások kissé átlagon aluliak, de az összességet elég jól reprezentáló "minták". Hogy később szükség esetén hivatkozhassam rájuk, megszámozom őket.

/1/ "Az igazat megvallva, nem vagyok bizonyos benne, nem állítunk-e igazat, ha azt mondjuk, hogy az a Milton, aki egy időben - úgy látszott - nem különbözik túlságosan egy XVII. századi Shelley képétől, az évről évre keserűbb tapasztalatok hatására nem vált idegenebbé /sic/ ennek a jezsuita szektának a vezetőjéhez, akinek eltűrésére semmi nem volt képes rábírni őt."*
Harold Laski professzor
/Esszé a "Freedom of Expression" - A kifejezés szabadsága c. kötetben/

/2/ "Mindenekelőtt: nem játszhatunk a vízen követ "kacsáztató" gyerekhez hasonlóan a szólások /idiómák/ egy olyan velünk született battériájával, amely szavak olyan minden képzeletet felülmúló kapcsolatait írja elő, mint a Basic English put up with-je tolerate /eltűr/ helyett vagy put at a loss-ja bewilder /megzavar/helyett. Lancelot Hogben professzor /Interglossa/

/3/ "Egyrészről itt van a szabad személyiség: ez, definíciójából adódóan nem neurotikus, mivel sem konfliktusokkal, sem álmokkal nem terhelt. Vágyai - amilyenek valójában - áttetszőek, mivel ezek nem mások, mint amit az intézmények jóváhagyása a tudat felszínén tart. Ha másféle intézményrendszerbe kerülne az illető, a vágyak száma és intenzitása is megváltozna. Kevés olyasmi található bennük, ami természetes, tovább nem redukálható, vagy kulturális szempontból veszedelmes. Másrészről azonban maga a szociális kötelék nem más, mint ezeknek az önmagukban biztos integritásoknak kölcsönös reflexiója. Idézzük fel a szeretet meghatározását. Vajon nem az egyetemi oktató kicsinyített képével állunk szemben? Van-e ebben a csarnokban helye akár a személyiség, akár a testvériség tükrének?"
Egy pszichológiai esszé a Politics c. New York-i folyóiratban

/4/ "Az úriemberek klubjaiból kilépő "legjobbak" és az őrjöngő fasiszta parancsnokok, akiket egyesít a Szocializmus iránti közös gyűlöletük és a

forradalmi tömegmozgalomtól való állatias félelmük, most provokációs cselekményekhez folyamodnak, aljas gyújtogatással és a kútmérgezésről szóló középkori legendákkal próbálják jogosnak feltüntetni saját, a proletár szervezeteket szétzúzó tetteiket és a válságból kivezető forradalmi út elleni harc nevében a már felizgatott polgárság sovinizmusát hevítik lázas lelkesedésig."
Kommunista pamflet

/5/ "Ha ebbe az öreg országba új szellemet akarunk lehelni, akkor nem kerülhetünk el egy bajos és vitát keltő reformot, ez pedig nem más, mint a BBC /a Brit Rádiótársaság/ humanizálása és felélénkítése. Ha itt bátortalanok vagyunk, ez a lélek rákjáról és elhalásáról fog árulkodni. Britannia szíve például egészséges lehetne és erőteljesen lüktethetne, pillanatnyilag azonban a brit oroszlán ordítása olyanféle, mint Shakespeare Szentivánéji álmában Bottom /Zuboly/ szavai, gyengédek, mint a galambfiókáé. Nem becsmérelhet az egész világ szemében vagy inkább fülében, egy férfias új Britanniát a Langham Place /ti. a BBC/ hanyatló bágyadtsága, melyet a "standard English" pimasz álarca mögé rejtenek. Ha kilenc órakor megszólal Britannia hangja, sokkal jobb és sokkal kevésbé lenne nevetséges, ha a beszélők becsületesen elhagynák a H hangot /ti. a maguk természetes, műveletlen módján ejtenék a szavakat/ mint az, amilyen kényeskedő, öntelt, pöffeszkedő, gátlásos, tanító nénihez illő módon ma a feddhetetlen, szemérmes, nyivákoló leányzók a maguk ős-szamárordítását előadják."
Olvasói levél a Tribune-ban

Az idézett részletek mindegyikének megvannak a maga hibái. Az elkerülhető csúfságoktól eltekintve azonban két olyan sajátossággal is rendelkeznek, melyek mindegyiküknél közösek. Az első a képalkotás elcsépelt, áporodott volta, a második pedig a pontosság hiánya. Vagy az a helyzet, hogy a szerző gondol valamit, de ezt tudja kifejezni, vagy akaratlanul valami mást mond helyette, vagy éppenséggel csaknem hidegen hagyja, hogy szavainak van-e valami jelentésük vagy nincsen. A tisztázatlanságnak és a merő hozzá nem értésnek ez a keveréke a modern angol próza legszembetűnőbb vonása.

Különösen észlelhető a politikai írások minden kategóriájánál. Abban a pillanatban, amikor valamely téma felmerül, a konkrétumok absztrakciókká foszlanak és úgy látszik, senki sem képes olyan beszédfordulatokra, melyek ne lennének máshonnan kölcsönzött, elcsépelt frázisok. A próza egyre kevésbé szavakból épül fel, melyeket a maguk jelentése miatt választunk ki; mindinkább kifejezések, frázisok alkotják, amelyeket úgy illesztenek egymáshoz, mint egy előregyártott tyúkól elemeit. Megjegyzések és példák kíséretében az alábbi jegyzéket állítottam össze írói trükkökből, melyek segítségével a prózai szöveg konstruálásának munkáját rendszeresen elkontárkodják.

Haldokló Metaforák

Újonnan feltalált metaforák révén vizuális képet keltünk, amellyel segítjük a gondolkodást. A tudományos értelemben "holt" metaforák /pl. iron resolution, hajthatatlan eltökéltség, szó szerint vas-eltökéltség/ valójában visszatértek a mindennapos szavak világába és többnyire anélkül használhatók, hogy a beszéd életszerűségét csökkentenék. E között a két osztály között azonban az elkoptatott metaforák hatalmas szeméttelepe húzódik: olyan metaforáké, amelyek minden evokatív erejüket elveszítették, s amelyeket kizárólag azért használnak, mert ezáltal megtakarítják új szókapcsolatok kigondolásának fáradságos munkáját. Példák: ring the changes on /a végletekig variál egy témát valaki előtt/, take up the cudgels for /síkra száll valakiért vagy valamiért/, toe the line /starthoz áll, ill. engedelmeskedik, követi a hivatalos "vonalat"/, ride roughshod over /lábbal tipor valamit/, stand shoulder to shoulder with /vállvetve küzd/, play into the hangs of /valamit valaki kezére játszik/, no axe to grind /nincsenek valamivel kapcsolatosan önző céljai/, grist to the mill /a maga javára fordít valamit/, fishing in troubled waters /a zavarosban halászik/, on the order of the day /a pillanat sugallatára/, Achilles' heel /a dolog Achilles-sarka/, swan song /hattyúdal/, hotbed /melegágy/.**

Ezek közül sokat úgy használunk, hogy nem ismerjük eredeti jelentésüket /mit jelent példának okáért "rift"?/; egymással össze nem egyeztethető metaforák gyakran ötvöződnek, ami biztos jele annak, hogy a szerzőt nem érdekli, hogy mit mond. A manapság gyakran felbukkanó metaforák némelyikét úgy csavarják ki eredeti jelentéséből, hogy azok akik használják őket, nincsenek e ténynek tudatában. A toe the line kifejezést például nem egyszer tow the line-nak /toe a.m. lábujjai érint valamit /tow a.m. vontat/ írják. ***

Egy további példa the hammer and the anvil /a pöröly és az üllő/. Manapság ezeket mindig azzal a hátsó gondolattal írják le, hogy az "üllő" az, mely valamiből a legrosszabbat szenvedi el. A való életben az üllő töri szét a kalapácsot, sohasem fordítva. Ha egy író megáll egy pillanatra és végiggondolja mit mond, rá fog jönni az összefüggésre s ezután elkerüli, hogy perverz módon kifordítsa jelentéséből az eredeti kifejezést.

"Operátorok" avagy nyelvi művégtagok

Ezekkel megtakaríthatjuk a valóban megfelelő szavak és szókapcsolatok kikeresésének fáradsága, ugyanakkor minden mondatot olyan plusz szótagokkal vattázhatunk ki, melyek a szimmetria látszatát keltik. Jellemző szókapcsolatok e típusból: render inoperative /működésképtelenné változtat/ make militate against /valami ellen hadakozik/, contact with /kapcsolatot vesz fel/, be_subjected to /alávet valamit-valakit valaminek vagy valakinek/, give rise to /elindít, kivált valamit/, give grounds for /megalapoz, megindokol/, have the effect of /valamilyen hatással jár/, play a leading part /role/ in /vezető szerepet játszik valamiben/, make itself felt /érezhetővé válik/, take effect /hatályba lép/, exhibit a tendency /valaminek a tendenciáját mutatja/, serve the purpose of /valaminek vagy valakinek a célját szolgálja/, stb., stb.

A fő motívum ezúttal az egyszerű igék kiküszöbölése. Az olyan egyszerű szavak /tőszavak/ helyett, mint: break /tör/, stop /megáll, megállít/, spoil /elront/, mend / javít/, kill /megöl/, az igék kifejezéssé bővülnek, melyek egy főnévből vagy melléknévből és valamilyen "általános célzatú" igéből [mint pl. Prove /bizonyul, bizonyít/, serve /szolgál/, form /alkot/, play /játszik/, render /valamilyené tesz/] épülnek fel. Hozzájárul a fentiekhez, hogy a szerzők minden lehetséges alkalommal a szenvedő igealakokat részesítik előnyben a cselekvőkkel szemben, és névszói szerkezeteket használnak gerundium /-ing képzővel képzett igenév/ helyett**** /by examining helyett by examination of: megvizsgálva valamit, valaminek a vizsgálata révén/. Az igék változatosságát tovább csökkenti az -ize és de- képzőkkel /utó- illetve előtag/ való szóalkotás; banális kijelentéseknek a mélyenszántó bölcsesség levegőjét kölcsönzi a not un-nal történő képzés. Egyszerű kötőszavakat és elöljárókat olyan kifejezésekkel helyettesítenek, mint with respect to /valamire tekintettel, ami valamit illet/, having regard to /tekintettel valamire/, the fact that /az a tény, hogy/, by dint of /valaminek a segítségével/, in view of /valaminek a szempontjából, valamit figyelembe véve/, in the interests of /valami vagy valaki érdekében/, on the hypothesis that /feltéve, hogy; amennyiben feltesszük, hogy/. A mondatok végét a felcsigázott érdeklődéshez illő teljes bukástól olyan visszhangos közhelyekkel mentik meg, mint as greatly to_be_desired /ami felettébb kívánatos/, cannot be left out of account /valamit nem hagyhatunk figyelmen kívül/, a development to be expected in the near future /a közeljövőben várható fejlemény/, deserving of serious consideration /ami komoly mérlegelést követel/, brought to a satisfactory conclusion /amit kielégítő végkövetkeztetésig vittek, ill. kielégítő eredményhez vezetett/, és így tovább, és így tovább.

Elbizakodott szónoklás

Az olyan szavakat, mint phenomenon /jelenség/, element /elem/, individual /főnévként: egyén, individuum/, objective /objektív, főnévként: cél/, categorical /kategorikus/, effective /effektív hatásos/, virtual /virtuális, látszólagos/, basic /alapvető/, primary /elsődleges/, promote /elősegít/, constitute /alkot, kitesz valamit/, exhibit /mutat, kiállít/, exploit /kiaknáz/,

utilize /felhasznál, hasznosít/, eliminate /kiküszöböl/, liquidate /likvidál/ egyszerű állítások felcicomázására használják; általuk elfogult ítéleteknek a tudományos pártatlanság árnyalatát kölcsönzik. Olyan melléknevekkel, mint epoch-making /korszakalkotó/, epic /epikus, hősies/, historic /történelmi/, unforgettable /felejthetetlen/, triumphant / győzelmes/, age-old /ősrégi/, inevitable /elkerülhetetlen/, inexorable /engesztelhetetlen/, veritable /igazi/ a nemzetközi politika aljas, hitvány folyamatait próbálják méltóságteljessé tenni. A háború dicsőítését célzó írások viszont gyakorta archaikus színezetet festenek magukra, jellemző szavaik: realm /birodalom/, throne /trón/, chariot /ókori harci szekér/,- mailed fist /erős kéz politikája/ trident /háromágú szigony/, sword /kard/, shield /pajzs/, buckler /kerek pajzs/, banner /lobogó/. jackboot /térden felül érő csizma/, clarion /harsona/. Az olyan idegen eredetű szavakat, mint cul-de-sac /zsákutca/, ancien régime, deus ex machina, mutatis mutandis, status quo, Gleichschaltunq. Weltanschauung azért veszik elő, hogy az írásnak a kulturáltság és elegancia levegőjét kölcsönözzék. Kivéve az i.e. /azaz/ e.g. /például/ és etc. /satöbbi/ hasznos rövidítéseit, igazából semmi szükség nincsen abból a sok száz idegen kifejezésből egyetlen egyre sem, melyeket pillanatnyilag az angol nyelvben alkalmaznak. A rossz írókat, különösképp ha tudományos, politikai vagy szociológiai szerzők, szinte minden esetben megkísérti az az elképzelés, hogy a latin vagy görög szavak előkelőbbek a szász szavaknál. ****** Az afféle felesleges alakok,mint expedite /előmozdít, sürget/, ameliorate /javít/ eredict /előre jelez/, extraneous /külsődleges/, deracinated /gyökerestől kiirtott/, clandestine /titkos/, subaqueous /viz alatti/ és több száz társuk, szüntelenül teret hódítanak angolszász megfelelőik rovására. A marxista írások sajátos zsargonja /hyena - hiéna; hangman - hóhér; cannibal - emberevő; petty burgeois - kispolgár; these gentry - ezek a dzsentrik; lacquey - lakáj, flunkey - lakáj; mad dog - bőszült kutya; White Guard - fehérgárdisták stb./ nagyrészt oroszból, németből vagy franciából fordított szavakból és kifejezésekből áll. Az új szavak kovácsolásának megszokott módja azonban az, hogy valamely latin vagy görög szótőt látunk el a megfelelő elő- vagy utótaggal, ha pedig erre lenne szükség, -ize képzővel alkotunk igét. Gyakran könnyebb feladat ilyesfajta szavakat gyártani deregionalize - deregionalizál; impermissible -megengedhetetlen; extramarital - házasságon kívüli non-fragmentatory - részletekre nem bontó, és így tovább/, mint elgondolkodni azon, melyik angol szó tudná hordozni azt a jelentést, amit közölni kívánunk. Ettől általában a lomposság és hozzávetőlegesség nő.

Értelmetlen /jelentés nélküli/ szavak

Bizonyos írásfajták, különösképp a művészet- és irodalomkritika olvasásakor normális dolog, hogy részleteket futunk végig anélkül, hogy bármilyen jelentést találhatnánk bennük. (2)

Az olyan szavak művészetkritikai írásokbani használata, mint romantic /romantikus/ plastic /plasztikus/, values /értékek/, human /humánus/, dead /holt/, sentimental /szentimentális/, natural /természetes, naturális/, vitality /életerő/, a legnyilvánvalóbban értelmetlen annyiban, hogy nemcsak semmiféle azonosítható tárgyra nem utal, hanem az olvasótól várja ritka kivételtől eltekintve, hogy ilyen tárgyat felfedezzen. Amikor az egyik kritikus így ír: "X úr művének kiemelkedő sajátossága életszerű jellege", a másik pedig így: "X úr művével kapcsolatban az ejti meg azonnal a szemünket, hogy ennyire halott" - az olvasó egyszerű nézetkülönbségként fogadja el az olvasottakat. Ám ha a halott és eleven /életszerű/ zsargonszavak helyett olyan szavak szerepelnének, mint fekete és fehér, azonnal rájönnénk, hogy itt a nyelvet helytelenül használták. Ugyanilyen visszaélés áldozatává válik sok politikai szó. A fascism /fasizmus/ szónak például napjainkra nem maradt semmiféle jelentése, ha csak az nem, hogy "valami nem kívánatosat" jelöl. Minden egyes szó a következők közül: democracy /demokrácia/, socialism /szocializmus/, freedom /szabadság/, patriotic /hazafias/, realistic /realisztikus, realista/, justice /igazságosság/, egyidejűleg több olyan jelentéssel bír, melyeket egymással összeegyeztetni nem lehet. Az olyan szó, mint a demokrácia esetében nemhogy nincsen közösen vallott definíció, hanem valamennyi fél visszautasítja annak kísérletét is, hogy ilyen meghatározást alkotásunk. Csaknem egyetemes az a benyomás, hogy ha egy országot

demokratikusnak nevezünk, akkor dicsérjük. Épp ezért a legkülönbözőbb típusú rezsimek védelmezői állítják, hogy az adott ország demokrácia, miközben félnek attól, hogy ha a szó jelentését bármely konkrét egyedi jelentéssel azonosítanánk, netán fel kellene hagyniuk e szó használatával. Gyakran tudatosan tisztességtelen az ilyen típusú szavak alkalmazása. Azaz, az őket alkalmazó személynek megvan a saját, magánjellegű definíciója, de lehetővé teszi hallgatója számára, hogy azt gondolja, a szó valami, ettől meglehetősen különböző dolgot jelent. Az olyan állításokat, mint "Pétain marsall igazi hazafi volt", "A szovjet sajtó a legszabadabb a világon", "A katolikus egyház ellenzi az üldöztetéseket" - szinte mindig a megtévesztés szándékával írják le. További, változó jelentésekkel és a legtöbb esetben kisebb-nagyobb mértékben becstelenül használt szavak: class /osztály/, totalitarian /totalitárius/, science /természettudomány ill. tudomány/, progressive /progresszív/, reactionary /reakciós/, bourgeois /burzsoá, polgári/, equality /egyenlőség/.

Most, hogy összeállítottam a csalásoknak és perverzióknak ezt a katalógusát, hadd szolgáljak még egy példával arra, milyenfajta "írást" termelnek ki. Ezúttal jellegénél fogva elképzelt műről lesz szó. Lefordítok egy jó angolsággal írt bekezdést a legrosszabb fajta modern angolra. Itt van a Prédikátor könyvének egy jól ismert szakasza:

"Fordítván magamat látám a nap alatt, hogy nem a gyorsaké a futás, és nem az erőseké a viadal, és nem a bölcseké a kenyér, és nem az okosoké a gazdagság, és nem a tudósoké a kedvesség, hanem idő szerint és történetből lesznek mindezek." /Prédikátor Könyve 9:13/ Károli Gáspár fordítása

Most pedig modern angolsággal: Objective considerations of contemporary phenomena compel/s/ the conclusion that succes or failure in competitive activities exhibits no tendency to be commensurate with innate capacity, but that a considerable element of the unpredictable must invariably be taken into account / A kortárs jelenségek tárgyilagos mérlegelése kényszerűleg arra a konklúzióra vezet, hogy a versengő tevékenységekben megnyilvánuló siker vagy kudarc nem mutat olyan tendenciát, ami összemérhető lenne a veleszületett képességgel, ám az előre nem jelezhető tényezők egy számottevő elemét minden egyes esetben figyelembe kell vennünk./

Ez paródia, de nem túlságosan goromba. A /3/ számú részlet, amelyet fentebb bemutattunk például több olyan "foltot" tartalmaz, amelyek ugyanezt az angolságot képviselik. Látható, hogy nem készítettem teljes fordítást. A mondat eleje és vége elég szorosan követi az eredeti jelentését. A közepén azonban a konkrét szemléltető képek /faj, csata, kenyér/ a következő elmosódott kifejezéssé olvadnak: "success or failure in competitive activities" /a versengő tevékenységekben megnyilvánuló siker vagy kudarc/. Ennek így kell lennie, hiszen az általam tárgyaltakhoz sorolható írók közül - azok közül, akik képesek "a versengő tevékenységekben megnyilvánuló siker és kudarc"-hoz hasonló kifejezéseket alkalmazni - egyetlen egy sem szedné sorba gondolatait ilyen pontosan, részletesen. A modern próza egész tendenciájával menekül a konkrétságtól. Most elemezzük a két mondatot kicsit közelebbről. Az elsőben 49 szó van, ezek csak 60 szótagból állnak, és valamennyi szó a mindennapi életből vétetett. A másodikban 38 szó van, ezek 90 szótagot tartalmaznak. A szavak közül 18 latin, egy további pedig görög tövű. Az első mondatban hat eleven kép található, s csupán egy kifejezés /"idő szerint és történetből"/ volna elmosódottnak, tisztázatlannak nevezhető. A második viszont egyetlen egy friss, lebilincselő kifejezést sem tartalmaz, 90 szótagja ellenére az első mondat jelentését csupán tömörített formában képes visszaadni. Még sincsen semmi kétségünk afelől, hogy a modern angolban a második mondattal példázott típus nyer teret. Nem szeretnék túlozni. Az ilyen írás nem terjedt ki mindenre, itt-ott a legrosszabbul megírt lapon is felbukkan az egyszerűség egy-egy sarja. Mégis, ha önt vagy engem megkérnének, hogy az emberi sors forgandóságáról írjunk néhány szót, alighanem sokkal közelebb kötnénk ki az általam szerkesztett képzeletbeli szöveghez, mint a Bibliából /Prédikátor Könyve/ vetthez. Mint megpróbáltam igazolni, a legrosszabb esetben a modern írás nem abból áll, hogy jelentésük kedvéért szavakat választunk, és a jelentés tisztázását szem előtt tartva képeket ötlünk ki. Ellenkezőleg: olyan hosszú szóláncolatokat enyvezünk

össze, amelyek belső sorrendjét valaki más már rögzítette - az eredményt pedig színtiszta szélhámosság árán tesszük elfogadhatóvá. Mi a vonzó az ilyen írás gyakorlatában? Az, hogy könnyű. Könnyebb - sőt: ha hozzá van szokva valaki, gyorsabb is - azt mondani: In my opinion it is a not unjustifiable assumption that /Véleményem szerint nem elfogadhatatlan az a feltevés, hogy.../, mint azt mondani: "I think" /Azt hiszem.../. Ha készen kapott frázisokat használsz, nem egyszerűen attól a feladattól szabadulsz meg, hogy új szavakra vadássz. A mondatok ritmusával sem kell törődnöd, hiszen ezeket a frázisokat általában úgy állították össze, hogy többe-kevésbé jó hangzásúak legyenek. Ha nagy sietséggel szerkesztesz valamit - mondjuk gyorsírónak diktálsz vagy nyilvánosan beszédet mondasz - természetes módon zuhansz bele a nagyhangú, latinizált stílusba. Olyasféle függelékekkel, mint: "a consideration which we should do well to bear in mind" /és ez olyan megfontolás, amelyet mindannyiunknak ajánlatos észben tartani/, vagy "a conclusion to which all of us would readily assent" /és ez olyan végkövetkeztés, amellyel mindannyian problémamentesen egyetérthetünk/ sok-sok mondatot megóvhatunk attól, hogy hangos puffanással érjen véget. Áporodott metaforák, hasonlatok és szólások alkalmazásával sok szellemi erőfeszítéstől szabadulhatunk meg, s ennek csupán annyi az ára, hogy jelentéseink sora /mondanivalónk/ tisztázatlan marad, nem csupán olvasó, hanem saját magunk előtt is. Épp ebben áll a kevert metaforák /képzavarok/ jelentősége" A metafora egyetlen célja, hogy képet hívjon elő szellemünkben. Amennyiben két ilyen kép összeütközik / pl. "A fasiszta polip elénekelte hattyúdalát", vagy: "A durva csizmaszárat bedobták olvasztótégelybe"/ - bizonyosak lehetünk felőle" hogy a szerző nem látja maga előtt azoknak a tárgyaknak a mentális képét, amelyeket megnevez. Más szóval: az író igazából nem gondolkodik.

Tekintsük ismét azokat a példákat, amelyeket a tanulmány elején idéztem. Laski professzor /1/ öt tagadó szerkezetet használ egy 53 szóból álló szakaszban. Közülük egy, amely az egész bekezdést merő értelmetlenséggé változtatja, felesleges. Ehhez járul a nyelvbotlás, mely az "akin" /hasonló valamihez-valakihez/ szó helyébe "alien"-t /idegen/ illeszt, s ezzel újabb nonszenszet eredményez, továbbá néhány szükségtelen körülményeskedés, ami a szöveg általános tisztázatlanságát növeli. Hogben professzor /2/ vízparti kacsázásba merül egy olyan "battériát" /battery/ dobálva, amely egyúttal képes előírásokat szerkeszteni, s miközben a hétköznapi "put up with" kifejezés használatát nem képes jóváhagyni, nem hajlandó arra sem, hogy az "egregious" szót felüsse a szótárban és megvizsgálja, mit jelent. A /3/ példa, ha jótékonykodás nélkül közelítünk hozzá, egyszerűen jelentésmentes; valószínűleg kihüvelyezhetnénk a szándék szerinti mondanivalót, ha elolvasnánk elejétől végig azt a cikket, amelyben a részlet megjelent. A /4/-nél az író többé-kevésbé tudja, mit akar mondani. A feslett kifejezések felhalmozódó tömege azonban fojtogatja, úgy ahogy az ázott teafű el szokta tömni a lefolyót. Az /5/ részletnél a szavak és a jelentés csaknem búcsút mondtak egymásnak. Azoknak az embereknek, akik ilyen modorban írnak, többnyire van valamilyen általános, érzelmi jellegű mondandójuk. Van valami, amit nem szeretnek és van egy másik dolog, amellyel szolidaritásukat akarják kifejezni. Ám az már nem érdekli őket, hogy részleleteit tekintve mit mondtak. A lelkiismeretes író minden egyes leírt mondata közben magának legkevesebb négy kérdést: Mit próbálok kimondani? Milyen szavakkal fejezhetem ki? Milyen kép vagy szólás /idiom/ teheti világosabbá? Vajon friss-e annyira ez a kép, hogy bármiféle hatása legyen? Sőt valószínűleg két további dolgot is megkérdez. Nem tudnám-e rövidebben megfogalmazni? Mondtam-e valamit rútan, aminek rútsága elkerülhető? Senki sem köteles azonban mindezekkel a gondokkal vesződni. Kibújhatunk alóla, ha mindössze tágra nyitjuk szellemünket és hagyjuk tömegesen beözönleni az előregyártott kifejezéseket.

E frázisok megszerkesztik helyetted a saját mondataidat; bizonyos mértékig akár elgondolják helyetted a saját gondolataidat. Ha szükség van rá, azt a fontos szolgálatot is ellátják, hogy részben elfedik saját magad elől a saját mondanivalódat. Ezen a ponton világosodik meg a politika és a nyelv lealacsonyodása közötti különleges kötelék.

Korunkban hozzávetőlegesen igaz, hogy a politikai írások rossz írások. Ha ez nem helytálló. többnyire kiderül, hogy valamilyen típusú lázadó a szerző, aki saját, privát véleményét nem pedig a "pártvonalat" szólaltatja meg. Bármilyen

színárnyalatú is legyen, az ortodoxia - úgy tűnik - élettelen, ismétlő stílust követel. A pamfletekben, vezércikkekben, kiáltványokban, Fehér Könyvekben és a miniszterhelyettesi beszédekben található politikai "nyelvjárások" persze különbözhetnek egyik vagy másik párt esetében, van azonban egy közös vonásuk, szinte soha nem lelünk egyetlen friss, élénk, házi készítésű beszédfordulatot bennük. Ha meghallgatjuk, ahogyan valamelyik fáradt bértollnok vagy bérszónok mechanikusan darálja az emelvényen a jól ismert frázisokat - bestiális atrocitások; lábbal tapossák; véres zsarnokság; a világ szabad országai /népei/; vállvetve küzdünk - gyakran az a bizarr érzés kerít bennünket hatalmába, hogy nem élő emberi lényt, hanem egy makettet, bábut hallgatunk. Ez az érzés hirtelen felerősödik, amikor a reflektorok véletlenül a szónok szemüvegére tévednek, és az üvegek villódzó korongokká változnak, amelyek mögött mintha nem rejtőzne szem. Mindez nem puszta képzelődés. Az a szónok, aki az idézett frazeológiával él, már jócskán előrehaladt önmaga géppé silányításának útján. Gégéjéből a megfelelő zajok áradnak ki, ám agyát nem foglalkoztatja olyan módon, mint ha saját mondanivalójához maga választaná meg a szavakat. Ha olyan beszédet mond, melynek újabb és újabb megismétléséhez már hozzászokott, akkor csaknem tudattalanul ejtheti ki a mondatokat úgy, mint amikor a templomban a responsorium "válaszait" mondjuk. A tudatnak ez a beszűkült állapota pedig kétségtelenül kedvez a politikai konformitásnak, ha nem egyenesen nélkülözhetetlen feltétele annak.

Olyan időket élünk, amikor a politikai beszédeknek és írásoknak nagyrészt a védhetetlent kell védelmezniök. Az olyan dolgok, mint a brit uralom indiai fenntartása, az orosz tisztogatások és deportálások, az atombombák ledobása Japánra, ténylegesen védelmezhetők valamivel, de azok az érvek, amelyekkel védhetők, a legtöbb ember szemében brutálisabbak annál, hogy szembe mernének velük nézni. A politikai pártok bevallott céljaival sem egyeztethetők össze. Ezért politikai nyelvezetnek döntő részben szépítő kifejezésekből /eufemizmus/, vitatott problémák eleve bizonyítottnak vételéből és merő ködösségből, tisztátalanságból kell állnia. Védtelen falvakat légibombáznak, a lakosokat a földekre űzik, gépfegyverrel lövik le a háziállatokat, a kunyhókat gyújtólövedékekkel borítják lángba. Mindezt pacifikálásnak nevezik. Parasztok millióit megfosztják farmjaiktól, kimerítő gyaloglásra kényszerítve hajtják őket tovább az országutakon, s nem vihetnek magukkal többet, amit kezük elbír. Ennek neve: népesség-átcsoportosítás vagy az arcvonalak kiigazítása. Embereket évekre börtönbe vetnek bírói tárgyalás nélkül vagy tarkónlövik őket, vagy az északi sarkkörön fekvő munkatáborokban fűrészelik a fát, ameddig skorbutban el nem pusztulnak. Mi ez? A megbízhatatlan elemek eltávolítása. Az ilyen frazeológiára azoknak van szükségük, akik meg akarnak nevezni dolgokat, de anélkül, hogy felidéznék azok mentális képeit. Vegyük például annak a jólétben élő angol professzornak az esetét, aki az orosz totalitarizmust védelmezi. Nem mondhatja ki egyenesen: "Hiszek abban, hogy ellenfeleinket kiirthatjuk, feltéve, ha ezáltal jó eredményt érünk el." Épp ezért valószínűleg ilyesmit fog mondani az illető: "Noha készséggel elismerem, hogy a szovjet rezsim bizonyos vonásokat árul el, melyeket a humanitáriusan gondolkodó ember hajlik helyteleníteni, mégis azt hiszem, hogy szükségképpen egyet kell értenünk abban: a politikai ellenzékiséghez való jog bizonyos mérvű korlátozása elkerülhetetlen velejárója az átmeneti korszakoknak, és azokat a szigorú intézkedéseket, amelyeknek a felhívás nyomán az orosz népnek alá kellett vetnie magát, bőségesen igazolták a konkrét teljesítmények szférájában tapasztalt fejlemények,"

A dagályos stílus már magában egyfajta szépítés. A latin szavak sokasága bársonyos hópehelyként hull a tényekre, elmossa a körvonalakat, minden részletet befed. A tiszta nyelvezet fő ellensége az őszintétlenség. Ha valós és vallott céljaink között szakadék tátong, csaknem - hogy úgy mondjuk - ösztönösen fordulunk a hosszú szavakhoz és kopott szólásokhoz, mint a tintahal amikor sötét folyadékot lövell szét. Korunkban nem létezik "a politikától való távolmaradás". Minden kérdés politikai kérdés. A politika maga pedig hazugságok, kifogások, butaság, gyűlölet és skizofrénia áradata. Ha az általános légkör rossz, a nyelvnek is meg kell szenvednie. Bár ez csupán sejtés, amelynek igazolásához elegendő ismerettel nem rendelkezem, várakozásom szerint fel fogjuk tárni, hogy az utolsó 10-15 évben a diktatúrák következményeképp a német, orosz és olasz nyelv ugyanígy tönkrement.

Ám ha a gondolkodás megrontja a nyelvet, a nyelv is korrumpálhatja a gondolatot. A rossz nyelvhasználat hagyományok és ismétlés révén tovaterjedhet, még azoknak a körében is, akiknek kötelessége lenne a jobb megoldást ismerni és akik ismerik is. Az a leértékelődött nyelv, amelyet tárgyaltam, több tekintetben rendkívül kényelmes. Állandó kísértést érzünk, hogy olyan kifejezésekig forduljunk, mint a not unjustifiable assumption /nem igazolhatatlan feltevés/, leaves much to be desired /sok kívánnivalót hagy maga után/, would serve no good purpose /semmilyen helyes célt nem szolgál/, a consideration which we should do well to bear in mind /ez olyan megfontolás, amelyet mindannyiunknak ajánlatos észben tartani/. Mintha egy csomag aszpirin lenne a mellényzsebünkben. Lapozzunk vissza ebben az esszében, és egészen bizonyosan meggyőződhetünk róla, hogy magam is újra meg újra elkövettem pontosan azokat a hibákat, amelyek ellen felszólalok. A ma reggeli postával kaptam egy, a németországi helyzet feltételeivel foglalkozó pamfletet. A szerző azt állítja, "kényszerítve érezte magát" megírására. Véletlenszerűen kinyitom valahol, és csaknem az első mondat, amely szemembe ötlik, a következő: "/A szövetségeseknek/ alkalmuk van nemcsak arra, hogy elérjék Németország szociális és politikai struktúrájának gyökeres átalakítását. mégpedig akként, hogy ne váltsanak ki magában Németországban nacionalista ellenhatást, hanem egyidejűleg arra is, hogy megvessék egy egyesült és együttműködő Európa alapjait." Mint látjuk: a szerző "kényszerítve érzi magát", hogy írni kezdjen - alighanem az az érzése, hogy van valamilyen új mondanivalója - mégis a szavak, mint a lovasság paripái a kürtszó hallatán automatikusan úgy csoportosulnak, hogy az a szokásos sivár szerkezethez vezet. Csak akkor tudjuk megakadályozni, hogy az előre gyártott frázisok elözönöljék szellemünket /megveti az alapjait; eléri valaminek a gyökeres átalakítását/, ha állandóan őrségen állunk és visszaverjük őket. Igen ám, de minden ilyen kifejezés érzésteleníti agyunk egy részét.

Korábban említettem, hogy nyelvünk hanyatlása valószínűleg visszafordítható. Akik tagadják ezt, alighanem azzal érvelnének - ha egyáltalán érvekkel szolgálnak hogy a nyelv nem tehet többet, mint hogy a fennálló szociális viszonyokat tükrözi; nem befolyásolhatjuk fejlődését azáltal, hogy egyes szavakat, szerkezeteket közvetlenül foltozgatunk. Ez igaz lehet valamely nyelv általános hangnemére, szellemére. Ami azonban a részleteket illeti, nem igaz. Ostoba szavak és kifejezések már korábban is eltűntek úgy, hogy nem evolúciós folyamatok, hanem egy kisebbség tudatos akciója küszöbölte ki őket. Ennek két közelmúltbeli példája: explore every avenue /minden ösvényt kifürkész/ és leave no stone unturned /minden követ felforgat/, melyeket néhány újságíró a gúny fegyverével küzdött le. A szárny kapott metaforák hosszú sorát állíthatnánk össze azokból, amelyektől ugyanígy megszabadulhatnánk, csupán arra volna szükség, hogy elég sok ember vállalkozzék a munkára. A not un- szókapcsolatot is jobblétre szenderíthetnénk puszta kinevetéssel (3), csökkenthetnénk az átlagos mondatban levő latin és görög szavak számát, kiűzhetnénk az idegen eredetű frázisokat és a tudományból ide kóborolt szavakat, sőt - általában véve - divatjamúlttá tehetnénk a nagyhangú követelőzést. Mindez azonban mellékes. Az angol nyelv védelme ennél többet foglal magában, és talán legjobb azzal kezdenünk, hogy megmondjuk, mi mindent nem igényel.

Elsőül: e törekvésnek semmi köze nincs az archaizáláshoz, avítt szavak és beszédfordulatok felszínen tartásához vagy egy "sztenderd angol nyelv" felállításához, amelytől azután soha senkinek nem szabad eltérnie. Épp ellenkezőleg: különös figyelmet fordítana arra, hogy kiselejtezzen minden szót vagy szólást, amely elkopott és használhatatlanná vált. Semmi köze nincsen a helyes nyelvtani, mondattani megoldásokhoz; ezeknek ugyanis nincsen súlyuk mindaddig, ameddig valaki képes jelentéseket világosan kifejezni. Törekvésünknek nincsen köze az amerikanizmusok kerüléséhez, sem pedig ahhoz, amit "jó prózai stílusnak" neveznek. Másrészről viszont nem kíván hamis egyszerűséget teremteni, nem akarja az írott angol nyelvet társalgási nyelvvé változtatni. Még azt sem valljuk, hogy minden egyes esetben a szász szót kellene a latin helyett választani, bár törekvésünkből következik, hogy a lehető legkevesebb és legkurtább szóval éljünk, amely képes a kívánt jelentést közvetíteni. Mindenekelőtt arra van szükség, hogy a jelentés "válassza ki" a szót s ne fordítva. A prózában, szavakkal kapcsolatban a legnagyobb bűnt akkor követjük

el, ha behódolunk nekik. Ma konkrét tárgyra gondolunk, szavak nélkül tesszük. Ezután kívánjuk, a vizuálisan megjelenített tárgyat megpróbálhatjuk leírni, ami valószínűleg oda vezet, hogy "vadászni" fogunk a pontos, a képhez illeszkedni látszó szavakra, amíg csak kezünkben nincsenek. Ha azonban valami elvontra gondolunk, inkább hajlunk már kezdettől a szavak használatára. Ha csak tudatosan nem próbáljuk megakadályozni, a létező "nyelvjárások" beszüremkednek és az író helyett "el fogják végezni a munkát" - azon az áron, hogy mondanivalóját elhomályosítják, sőt módosítják. Alighanem jobb megoldás, ha eltekintünk a szavak használatától ameddig csak lehetséges, és az elképzelhető legvilágosabban magunk állítjuk a jelentést képek vagy érzékletek révén. Ezt követően tudjuk kiválasztani - nem pedig csupán elfogadni - a jelentést legjobban közvetítő kifejezéseket, majd átkapcsolhatunk és megállapíthatjuk, milyen hatást fognak szavaink várhatóan a másik emberre gyakorolni. Az elmének e legutóbbi erőfeszítése valamennyi elcsépelt vagy zavaros képet, előregyártott frázist, felesleges ismétlést, sőt általában minden szemfényvesztést és tisztázatlanságot ki fog küszöbölni. Gyakran mégis kételkedhetünk egy-egy szó vagy kifejezés hatásában. Szükségünk van olyan szabályokra, amelyekre olyankor is támaszkodhatunk, ha ösztönünk cserben hagy. Azt hiszem, hogy az alábbi szabályok a legtöbb esetben alkalmasak erre:

1. Soha ne használj olyan metaforát, hasonlatot vagy más szóképet, amelyet rendszeresen látsz
2. Ahol rövid szó is megteszi, soha ne használj hosszút.
3. Valahányszor kihúzhatsz egy szót, húzd ki.
4. Ha a cselekvő igealakot használhatod, soha ne vedd a szenvedőt.
5. Soha nem alkalmazz idegen eredetű kifejezést, tudományos vagy zsargon szót, amikor mindennapi angol nyelvi megfelelője eszedbe jut.
6. Inkább szegd meg a fenti szabályok bármelyikét, mint hogy nyilvánvalóan barbár dolgot írj le.

A szabályok elemieknek tűnnek és azok is. Mindazok számára azonban, akik a ma divatos stílusban való íráshoz szoktak hozzá, mélyreható attitűdváltozást követel e szabályok betartása. Lehet persze, hogy valaki mindet megtartja s mégis rossz angolsággal ír. Azt a szöveget azonban, amelyet cikkem kezdetén az idézett öt példában szemléltettem, e szabályok nyomán képtelenség leírni.

Ezúttal nem az irodalmi nyelvhasználattal kívántam foglalkozni, hanem kizárólag a nyelvvel mint a gondolatok kifejezésének - nem pedig azok elkendőzésének vagy a gondolkodás megakadályozásának - eszközével. Stuart Chase és mások közel jutottak ahhoz az állásponthoz, hogy minden absztrakt szó értelmetlen, ezt pedig ürügyül használják egyfajta politikai belenyugvás /kvietizmus/ hirdetésére és védelmére. Minthogy nem tudhatjuk mit jelent a "fasizmus", hogyan küzdhetnénk a fasizmus ellen? Az ilyesfajta képtelenségeket nem kell lenyelnünk, ám elismerhetjük, hogy a jelenlegi politikai zűrzavar összefügg a nyelv hanyatlásával, továbbá azt, hogy a nyelv felől kiindulva is alighanem elérhetnénk némi javulást. Ha egyszerűsítjük angol nyelvezetünket, megszabadulunk az ortodoxia legpocsékabb ostobaságaitól. Ez esetben a szükséges "nyelvjárásokat" többé nem tudjuk beszélni; ha buta megjegyzést teszünk, annak butasága nyilvánvalóvá válik - nemcsak mások, hanem magunk számára is. A politikai nyelvet - kisebb-nagyobb változtatással ez minden politikai pártra áll, a konzervatívoktól egészen az anarchistákig - azért szerkesztették, hogy a hazugságok igaznak hangozzanak, hogy gyilkosság tiszteletreméltó cselekedetté váljon, hogy a szélfúváshoz is a szilárdság látszatát lehessen társítani. Egyik pillanatról a másikra ezen változtatni nem tudunk. De legalább módosíthatjuk saját szokásainkat, és időről időre - ha kellő hangerővel gúnyolódunk - egy-egy haszontalan frázist, egy "hosszúszárú csizmát", "Achilles-sarkot", "melegágyat", "olvasztótégelyt", "sorsdöntő próbát", "valóságos poklot" vagy a verbális hulladék más göröngyét oda juttathatjuk, ahol az igazi helye van - a szeméttárolóba.

Szerzői jegyzetek

1.
Ennek érdekes illusztrációja az a mód, ahogyan az egészen a legutóbbi időkig használt angol virágneveket görög nevek szorítják ki. Snapdragon /oroszlánszáj/ helyett antirrhinum, forget-me-not /nefelejcs/ helyett myosotis áll, és i.t. Ennek a divatváltásnak nehéz bármilyen gyakorlati okát felfedezni. Valószínűleg annak köszönhető, hogy ösztönös módon elfordulnak az otthonosabb, mesterkéletlen szótól, továbbá annak, hogy a görög név, bizonytalan érzéseink szerint tudományosabb.

2.
Példa: "Comfort észlelésének és képalkotásának katolikus jellege, ami terjedelmében különös módon whitmani, és amelynek szinte pontos ellentéte található meg a szerző esztétikai kényszerében, továbbra is előhívja azokat a borzongató, atmoszférateremtő accumulativumokat, amelyek egy kegyetlen, egy engesztelhetetlenül komoly időtlenséget sejtetnek. . ." "Wrey Gardiner úgy lő, hogy pontosan megcélozza némely egyszerű céltábla fekete körét... Csakhogy ezek a célok nem is olyan egyszerűek, és a költő elégedett szomorúságán más áramok is átfutnak, nem csupán a rezignáció keserű-édes felszínessége (Poetry Quarterly/

3.
Kigyógyíthatjuk magunkat a "not un-" szerkezet alkalmazásából, ha emlékezetbe véssük a következő mondatot: "A not unblack dog was chasing a not unsmall rabbit across a not ungreen field /Egy nem feketétlen kutya kicsinységtől mentesnek nem nem mondható nyulat kergetett a zöldtelenségtől nem szenvedő mezőn./.

Fordítói jegyzetek

*
Az eredeti szöveg két helyütt teljesen értelmetlen, ami a magyar fordításban nem adható vissza-első esetben a tagadó szerkezet hibás használata miatt, másodszor pedig az "akin" /hasonló valamihez, valakihez/ szónak "alien-re /idegen valamitől, valakitől/ cserélése miatt. Lásd még 34. o.
**
Az idézett angol metaforikus kifejezések egy része a magyarban is megszokott metafora, mások visszaadhatok olyan, az eredeti képtől eltérő magyar kifejezéssel, ami metafora jellegű. Vannak azonban köztük olyanok is, amelyeknek egyáltalán nincsen metaforikus magyar megfelelője, szó szerinti fordításuk pedig magyarul erőltetetten hat. v
***
A két különböző írású és különböző jelentésű igét angolul ugyanazokkal a hangokkal ejtjük ki.
****
Az angol grammatika az "-ing" végződésű igenévnek ugyanazt az alakját funkciója szerint nevezi "Gerund"-nak vagy "Participle"-nek. E problémával kapcsolatban a standard angol nyelvtankönyvekre utalunk.

*****
Ezek a rövidítések nem angolszász, hanem latin szavakból erednek /id est, exempli gratia, cetera/, ám ennek ellenére kizárólag ezeket rövidítéseket használják, a köznyelv minden rétegében az adott kifejezésekre.

******
Az angol nyelv történeti fejlődésének /hosszan tartó francia uralom hatása/ következményeképp olyan szókincs alakult ki, ahol szinte minden fogalomra egyszerre szász /germán/ eredetű és latin /román/ eredetű szó is rendelkezésre áll. A "szópárok" latin tagja igen széles társadalmi körben ismert és gyakran használt, tehát nem tudományos árnyalatú. A szász szavak azonban többnyire kevesebb szótagból állnak, rövidebbek. /Sok ige esetében is megvan a germán és a latin alak "párja"./

Miért írok?

Egészen kis koromban, alig öt-hat évesen biztosan tudtam már, hogy mikor felnövök, író leszek. Tizenhét és huszonnégy éves korom között aztán szabadulni próbáltam ettől a gondolattól, de úgy éreztem, ezzel csak erőszakot teszek valódi természetemen, és ha idő múltán lehiggadok, akkor úgyis könyveket fogok írni.

Három gyerek közül sorrendben a középső voltam, testvéreimtől 5-5 év választott el, apámat pedig 8 éves koromig jóformán nem láttam. Ezért és más okok miatt kissé magányos gyerek voltam, és hamarosan bántó manírokat vettem föl, ami az iskolaévek egész idejére végérvényesen népszerűtlenné tett. Mint afféle magának való gyereknek szokásom volt, hogy történeteket találjak ki, és képzeletbeli személyekkel társalogjak, így irodalmi vágyaim, azt hiszem, kezdettől fogva összefonódtak az elszigeteltség és lebecsültség érzetével. Tudtam, hogy van érzékem a szavak használatához és erőm ahhoz, hogy kellemetlen tényekkel szembenézzek, s úgy éreztem, ezzel egy saját külön világot hozok létre magam körül, ahol kárpótlást kaphatok a mindennapi életben elszenvedett kudarcokért. Persze ezek a sráckoromban írt komoly - vagyis komolynak szánt - műveim egybegyűjtve sem tennének ki egy féltucat oldalnál többet. Első versemet négy vagy ötévesen költöttem s anyám jegyezte fel. Arra emlékszem már csak, hogy egy tigrisről szólt s a tigrisnek "székszerű fogai" voltak, ami hasonlatnak nem rossz. De így utólag azt hiszem, a vers Blake "Tigris, tigris"-ét plagizálta. Tizenegy éves voltam, amikor az 1914-18-as háború kitört és egy helyi lap lehozta ez alkalomból írt hazafias versemet, aztán két év múlva megjelent egy másik is, amit Kitchener halálára írtam. Már nagyobb voltam, amikor György-kori modorban írtam néhány rossz természetfestő költeményt, de ezek többnyire befejezetlenül maradtak. Vagy kétszer próbálkoztam elbeszéléssel is, és szörnyű kudarcot vallottam. Mindössze ennyi komoly írásom maradt ezekből az évekből.

Mégis, ebben az időszakban mindvégig folytattam bizonyos irodalmi tevékenységet. Először is ott voltak a megrendelésre gyártott írások, amiket gyorsan és könnyedén készítettem el, ha nem is telt bennük különösebb örömöm. Az iskolai feladatokon kívül írtam vers d'occasion-t /alkalmi verseket/, félig tréfás műveket is, amelyeket mai szemmel nézve hihetetlen sebességgel vetettem papírra - 14 évesen egy hét alatt megírtam egy rímes darabot Aristophanes nyomán - és segédkeztem mind kéziratos, mind nyomtatott iskolai lapok szerkesztésében. Ezek az újságok tele voltak a legszánalmasabb burleszk-kacattal, amit csak el lehet képzelni, s én akkor kevesebbet vesződtem velük, mint ma akár a legolcsóbb újságírással tenném. Ezzel párhuzamosan több mint 15 éven keresztül volt egy egészen más természetű irodalmi időtöltésem: folytatásos történetet találtam ki magamról, képzeletbeli, fantáziámban létező események naplóját, ahogy gyerekek és kamaszok szokták. Egészen kicsi gyerekként elkezdtem, hogy teszem azt Robin Hood vagyok és kalandos, hősi jelenetek középpontjában láttam magamat; a nyílt öntetszelgésről azonban hamar leszoktam, és "történetem" egyre inkább puszta leírásba fordult; részletesen ecseteltem benne amit láttam és amit csináltam. Előfordult, hogy hosszú percekig ilyesmik mászkáltak a fejemben: "Belökte az ajtót és a szobába lépett. Sárga fénynyaláb szűrődött át a muszlin függönyön és szétterült az asztalon, ahol a tintatartó mellett egy félig nyitott gyufaskatulya hevert. Jobb kezét zsebébe dugva átment a szobán az ablakhoz. . Lent a, utcán egy cirmos cica hulló falevelet hajkurászott s így tovább. Ezt a szokásomat 26 éves koromig megőriztem, azokban az években is, amikor nem írtam. A megfelelő szavak ugyan nem mindig jutottak az eszembe s ilyenkor keresgéltem a pontos kifejezést, de ezt szinte akaratom ellenére, mintegy külső kényszer hatására tettem. A "történet", azt hiszem híven tükrözte azoknak az íróknak a modorát, akikért különböző időszakokban lelkesedtem, de az elbeszélés stílusa emlékezetem szerint mindig egyformán aprólékosan leíró volt.

Tizenhat éves lehettem, amikor fölfedeztem a szavak szépségét, vagyis azt a gyönyörűséget, amit a hangok, a szavak kapcsolódása okoz. Emlékszem, megborzongtam az Elveszett paradicsom sorain:

"So hee with difficulty and labour hard

Moved on: with difficulty and labour hee,"

Haladt sok nyűggel, bajjal, gürcöléssel
ő még csak nyűggel, bajjal..."
/Jánossy István fordítása |Magyar Helikon, 1969, II. könyv,v 1021-1022. sor]/

Pedig ma épp ezek a sorok nem is tűnnek különösen szépnek. Különösen tetszett a "hee" a sima "he" /ő/ helyett. A leírás szükségességéről már mindent tudtam s így az is egyértelműnek látszott, milyen könyveket akarok idővel majd írni, már amennyire akkoriban ilyesmire gondoltam. Hatalmas naturalista regényeket terveztem el szomorú befejezéssel, tele aprólékos leírásokkal, megkapó hasonlatokkal, bravúros részletekkel, olyanokkal, amelyekben a szavak főleg a hangzásuk kedvéért szerepelnek. Éppen ilyen írás lett első befejezett regényem, a Burmai napok /Burmese Days/. Harminc évesen írtam, de a gondolata már jóval korábban foglalkoztatott.

Azért hozok föl ennyi életrajzi adatot, mert véleményem szerint nem ismerhetjük meg egy író indítékait, ha mit sem tudunk korai fejlődéséről. Írásainak témáját - legalábbis az olyan lármás forradalmi korokban, mint a mienk - meghatározza a kor, amelyben él, de már azelőtt, hogy írni kezdene, szükségképpen kialakul benne az az érzelmi attitűd amitől sohasem képes többé teljesen eltávolodni. Az írónak kétségkívül vissza kell fognia vérmérsékletét és vigyáznia kell hogy ne ragadjon meg egy korai, éretlen állapotban vagy egy perverz hangulatban; de ha végérvényesen kibújik a korai befolyások hatása alól, akkor elveszti azt az indíttatást, hogy írjon! A kenyérkereseti meggondolásokat félretéve, az írásnak, legalábbis a prózaírásnak véleményem szerint négy indítéka különböztethető meg. Ezek minden íróban más és más mértékben érhetőek tetten, és egy emberben is változnak arányaik az idővel, függően attól a közhangulattól, ami körülveszi őt.

1. Az egyik indíték az önzés. Vagyis az, hogy szeretnéd, ha okosnak látszanál, ha beszélnének rólad, emlegetnének halálod után is, ha visszafizethetnéd a kölcsönt a felnőtteknek, akik gyerekkorodban semmibe vettek stb. Erről a lényeges motívumról megfeledkezni ostobaság volna. Az írókat éppúgy hajtja ilyen vágy, mint a tudósokat, művészeket, politikusokat, jogászokat, katonákat, sikeres üzletembereket, egy szóval az emberiség legfelső rétegét. Az emberek többsége nem szélsőségesen önző, és kb. 30 éves kora után lemond egyéni ambícióiról, sokszor meg egyénisége önérzetéről is; leginkább másoknál él vagy szörnyű hajszában robotol. De van az emberiségnek egy kicsiny tehetséges és erős akaratú töredéke, akik a maguk életét akarják élni, s közéjük tartoznak az írók is. A komoly műfajú írók pedig átlagosan még hiúbbak és egocentrikusabbak, mint az újságírók, ha kevésbé érdekli is őket a pénz.

2. Esztétikai lelkesedés. Az, hogy élvezed a szépet a külvilágban, a szavakban és megfelelő elrendezésükben, szereted a jó próza feszességét, a jó történet ritmusát, és szeretnéd megosztani másokkal az értékesnek, okvetlenül közlendőnek vélt élményt. Ez az érzékenység sok íróban gyöngécske, de még a pamfletistának és tankönyvírónak is vaunak olyan kedvenc szavai és kifejezései, amelyekhez nem praktikus okokból ragaszkodik, és vonzódhat bizonyos tipográfiai megoldásokhoz, lapszélmérethez stb. A vasúti menetrendeket leszámítva minden könyvben érvényesülnek esztétikai meggondolások.

3. A harmadik a történészi hajlam; arra vágysz, hogy úgy lássad a dolgokat amint vannak, felkutassad a való tényeket és elraktározd őket az utókor számára.

4. A negyedik a politikai cél; a politikai szót itt a lehető legtágabb értelemben használva. Ezt szem előtt tartva szeretnéd a világot egy meghatározott irányba lökni, szeretnéd ha te alakíthatnád mások eszméit arról, miféle az a társadalom, amire törekedni kell. Ismétlem, egyetlen könyv sem mentes a politikai előítéletektől. Az a nézet, hogy a művészetnek, ha lehet ne legyen köze a politikához, maga is politikai állásfoglalás.

Jól látható, hogy a különböző indítékok időnként feltétlenül ellentétben állnak egymással, s hogy írónként és koronként változnak. Természetem szerint - természeten most a felnőtt korra kialakult tulajdonságokat értve - azok közé

tartozom, akikben az első három indíték erősebb a negyediknél. Egy békés korban talán finomkodó vagy pusztán leíró műveket írtam volna, és politikai elkötelezettségem nem is tudatosult volna, úgy adódott azonban, hogy politikai pamfletista lettem. Először egy nem nekem való hivatalban dolgoztam 5 évig /az Indiai Birodalmi Rendőrségen, Burmában/, később szép számmal értek kudarcok és éltem szegénységben is. Ez csak növelte ösztönös ellenszenvemet a hatalommal szemben, és ekkor vettem először tudomást a dolgozó osztályokról; burmai munkám során pedig megértettem valamelyest az imperializmus természetét de még ezek a tapasztalatok sem alakították ki egyértelműen politikai célomat. Jött Hitler, a spanyol polgárháború és más események. 1935 végén azonban még mindig nem tudtam dűlőre jutni. Emlékszem ebből az időből egy kis versre, ami ezekről a kétségekről szól:

Boldog vikárius lehettem volna
Kétszáz évvel ezelőtt,
Hirdettem volna az örök átkot
És figyeltem volna, ahogy diófáim nőnek.

De jaj, szerencsétlen korban születtem,
A kellemes alkalmat elmulasztottam,
Most a felső ajkamra szőr nőtt,
A papok mind tisztára borotváltak.

Még később is jó idők jártak,
Olyan könnyen megelégedtünk,
Nyugtalan gondolatainkat álomba ringattuk
Fa törzsére dőlve.

Tudatlan ártatlanságban mertünk olyan
Örömöknek élni, amiket ma titkolunk;
Akkor a zöldike a faágon
Meg tudta reszkettetni az ellenségeimet.

De a lányok hasa, a sárgabarackok,
A pirosszemű kele az árnyas patakban,
A lovak, a kacsák hajnalban repülve,
Mindez csak álom.

Újra tilos álmodni,
Örömeinket megcsonkítjuk vagy elrejtjük,
A lovak krómacélból készülnek
És kis kövér emberek ülik meg őket.

Féreg vagyok, aki még csak nem is vonaglik,
Eunuch, kinek nincs háreme,
pap és komisszár között
Lépdelek, Eugene Aram*

És a komisszár jósol nekem
Míg szól a rádió,
De a pap Austin 7-est** ígért,
Mert Duggie mindig jól fizet.

Azt álmodtam, hogy márványcsarnokban lakozom,
És amikor felébredtem, úgy is volt,
Én nem ilyen korra születtem.
És Smith igen? Jones? És Te?

1936-37-ben a spanyol polgárháború és más események eldöntötték a kérdést; végre tudtam, hol állok. Azóta készült komoly munkáimnak minden sorát a totalitarizmus ellen, a demokratikus szocializmusért írtam, már ez utóbbi általam használt értelmében. Az olyan korokban, mint a mienk, badarság azt hinni, hogy írásainkban megkerülhetjük ezeket a témákat. Így vagy úgy, minden író ír róluk. S hogy pontosain hogyan, az csupán azon múlik, hogy melyik oldalt választja, és

milyen felfogást követ. Minél pontosabban ismeri a maga politikai előítéleteit, annál több lehetősége van a politikai cselekvésre anélkül, hogy föl kellene adnia esztétikai és intellektuális függetlenségét.

* Eugene Áramot /1704-59/ felakasztották. Egy késői nyomozás megállapította, hogy évekkel korábban meghalt barátját ő gyilkolta meg. Tanár volt és nyelvészettel foglalkozott, ő fedezte fel a kelta nyelvek kapcsolatát más indoeurópai nyelvekkel, de sajátos módon erről a gyilkossági történetről lett híres, ami több írót, költőt megihletett: Thomas Hood balladát, Bulver-Lytton regényt írt róla. /Ford./
**Híres könnyű autómodell /Ford./

Az elmúlt tíz évben az volt legfőbb célom, hogy a politikai közírást művészetté tegyem. Akkor fogtam tollat, ha úgy éreztem, valami mellett ki kell állnom, ha igazságtalanság történt. Amikor belefogok egy új könyvbe, nem azt mondom magamnak: "Most új műalkotást hozok létre. Azért írok, mert előttem van egy hazugság, amit le akarok leplezni vagy egy tény, amire föl akarom hívni a figyelmet. S legfőbb gondom az, hogy meghallgassanak. De természetesen sose vesződnék egy könyv, de még egy hosszabb folyóiratcikk megírásával sem, ha az nem adna esztétikai élményt. Aki nem restelli tanulmányozni munkámat, észre fogja venni, hogy még nyílt propaganda-írásaim is sok olyan részletet tartalmaznak, amit hivatásos politikus érdektelennek tartana. Nem tudom, és nem is akarom levetni ezt a gyerekkoromban kialakult látásmódot. Amíg élek, fontos lesz számomra a prózai stílus, szeretni fogom a föld felszínét, kedvelni a szilárd tárgyakat és a haszontalan információk darabkáit. Hasztalan igyekeznék énemnek ezt a részét elnyomni. Inkább arra kell törekednem, hogy megrögzött vonzalmaimat és ellenérzéseimet összeegyeztessem azzal az alapjában közéleti és nem egyéni tevékenységgel, amit ez a kor mindannyiunkra ró.

Ez nem könnyű. Fölveti a szerkesztés, a nyelv és új formában a hitelesség kérdését. Hadd hozzak föl egyetlen példát a komolyabb nehézségekre. A spanyol polgárháborúról szóló könyvem, a "Hódolat Katalóniának" /Homage to Catalonia/ igazi politikai írás, stílusa mégis tárgyilagos és formája irodalmi. Igyekeztem a teljes igazságot elmondani benne, de anélkül, hogy ízlésemen erőszakot tennék. Szerepel azonban egy hosszú fejezet, tele újságcikkekkel és más szövegekkel, azoknak a trockistáknak a védelmében, akiket Francoval való szövetkezéssel vádoltak. Az ilyen fejezet, ami egy-két éven belül elveszti érdekességét az átlag olvasó számára, nyilván tönkreteszi a könyvet.

Egy általam nagyra becsült kritikus valóságos kioktatásban részesített ezért: "Minek tette bele ezt az újságírói kacatot? Zsurnalizmus lett s művéből, ami egyébként jó könyv lehetett volna." Természetesen igaza volt, de nem cselekedhettem másként. Mert éppenséggel tudtam valamiről, amiről Angliában csak nagyon kevesen, nevezetesen arról, hogy ártatlan embereket vádolnak, ha nem háborodom fel emiatt, sosem írom meg ezt a könyvet.

Különböző formában ez az ellentmondás újra és újra fölmerül. A nyelv már bonyolultabb kérdés, ennek részletes megvitatása túl messzire vezetne. Mindenesetre az utóbbi években kevésbé festőien, de egyre pontosabban igyekeztem írni. Azt tapasztaltam, hogy mire tökélyre fejlesztünk egy írói stílust, addigra ki is nőttük. Az "Állati gazdaság" /Animál farm/ volt az első könyv, amelyben tudatosan próbáltam a politikai célt és művészi célt egyetlen egésszé ötvözni. Regényt már 7 éve nem írtam, de remélem, hamarosan nekifogok egy újnak. Bizonyára kudarc lesz majd, hiszen minden könyv kudarc, de egyre tisztábban látom, miféle könyvet akarok írni.

Az utolsó egy-két oldalt végigfutva olvasómnak úgy tűnhet, mintha írói indítékaim merőben közéleti természetűek lennének. Nem szeretném, ha ez maradna meg végső benyomásként. Az írók mind hiúak, önzőek és lusták; hogy mi sarkallja őket írásra, végső soron rejtély. A könyvírás borzalmas, kimerítő küzdelem, akár egy fájdalmas betegség elhúzódó lázrohama. Senki sem fogna ilyen vállalkozásba, ha nem űzné valamiféle démoni erő, amelyet se lerázni, se megérteni nem tudunk. Mindenesetre ez a démoni erő ugyanaz az ösztön, ami a csecsemőt a felnőtt figyelmét követelő bömbölésre készteti. Ám olvasható írások csak akkor kerülnek

ki a kezünkből, ha igyekszünk személyiségünket folytonosan háttérbe szorítani. A jó próza olyan, mint az ablaküveg.

Nem tudom melyik indíték a legerősebb bennem, de tudom, melyiket érdemes követni. Ha visszatekintve megpróbálok- eddigi munkáimon keresztülnézni mint az üvegen - azt látom, hogy mindhiába, ha hiányzott a politikai cél, akkor élettelen könyveket írtam, és költői képek, jelentés nélküli mondatok, dekoratív jelzők halmaza - és úgy egészében szemfényvesztés - kerekedett ki belőle.
1947

Megjegyzések Gandhiról

A szenteket mindig bűnösnek kellene tartanunk egészen addig, amíg ártatlanságuk be nem bizonyosodik, ám a próbatétel természetesen nem lehet minden esetben azonos. Gandhi esetében a következő kérdések merülnek fel az emberben: milyen mértékben cselekedett hiúságból - abban a tudatban, hogy alázatos csupasz öregemberként, imádkozógyékényén ülve, puszta lelki erejével birodalmakat renget meg -, és milyen mértékben engedett saját elveiből azáltal, hogy politikával foglalkozott, amely természetéből következőleg elválaszthatatlan az erőszaktól és a csalástól. Ahhoz, hogy határozott választ adhassunk ezekre a kérdésekre, Gandhi tetteit és írásait beható részletességgel kellene tanulmányoznunk, mivel egész élete egyfajta zarándoklat volt, amelyben minden tettnek jelentősége van. Ám részleges önéletrajza, amely az ezerkilencszázhúszas évekkel zárul, igencsak mellette szóló bizonyíték, annál inkább, mivel arról az életszakaszról ad számot, amelyet Gandhi élete bűnökkel terhes részének nevezett volna, és amely felhívja a figyelmet arra, hogy a szent, vagy majdnem szent belsejében egy nagyon okos és jó képességű ember rejtőzött, aki ha úgy dönt, roppant sikeres ügyvéd, ügyvezető, talán még vállalkozó is lehetett volna.

Emlékszem, hogy az idő tájt, amikor az önéletrajz először jelent meg, valamely indiai napilap gyenge nyomású oldalain olvastam az első fejezeteit. Sokkal jobb benyomást tettek rám, mint abban az időben maga Gandhi. Azok a dolgok, amik embernek őróla eszébe jutottak - a háziszőttes ruha, a "lelki haderő" és a vegetarianizmus -, nem voltak vonzóak, és középkorias programjának nyilvánvalóan nem volt gyakorlati értéke egy elmaradott, éhező, túlnépesedett országban. Az is kétségtelen, hogy az angolok használni tudták őt, vagy legalábbis azt gondolták hogy használni tudják. Szorosan véve, mint nacionalista az ellenségük volt, de mivel válság esetén erejét az erőszak megakadályozásáért vetette latba - ami az angolok szemszögéből bármely ellenük irányuló sikeres akció megakadályozását jelentette - úgy tekintették őt, mint a "mi emberünket". Egymás között néha cinikusan beismerték ezt. Az indiai milliomosok hasonlóképpen vélekedtek. Gandhi bűnbánatot prédikált nekik, s így természetesen jobban kedvelték őt, mint a szocialistákat és a kommunistákat, akik ha úgy adódik, valóban elvették volna a pénzüket. Hogy az ilyen számítások hosszú távon mennyire válnak be az kétséges, mivel maga Gandhi azt mondja: "a csalók végül csak magukat csapják be"; mindenesetre az a nyájasság, ahogyan szinte mindig bántak vele, részben annak volt köszönhető, hogy hasznosnak tartották. Az angol konzervatívok csak akkor haragudtak meg rá igazán, amikor mint 1942-ben, az erőszakmentességet valóban az idegen hódító ellen fordította.

De még ekkor is úgy láttam, hogy az angol tisztviselők, akik félig tréfásan, félig elítélően beszélnek róla, őszintén szeretik, sőt csodálják őt bizonyos fokig. Soha nem mondta róla senki, hogy korrupt vagy közönséges módon karrierista lett volna s azt sem, hogy bármit félelemből vagy rosszindulatból tett volna. Amikor olyan ember megítéléséről van szó, mint Gandhi, úgy látszik, hajlamosak vagyunk olyan magas mércével mérni, hogy néhány jó tulajdonsága csaknem elkerüli figyelmünket. Például még az önéletrajzból is kitűnik, hogy milyen rendkívülien bátor volt Gandhi a szó hétköznapi, fizikális értelmében. Erre mutat később halálának módja is, mivel egy saját bőrét valamennyire is féltő államférfit megfelelőbben őriztek volna. Továbbá úgy látszik, egy szikrája

sem volt meg benne annak a beteges gyanakvásnak, amely - amint E.M. Forster helyesen jegyzi meg "Út Indiába" /A Passage to India/ című művében - az indiaiak megrögzött hibája, ahogy a képmutatás az angoloké. Bár kétségtelen, hogy elég éles eszű volt ahhoz, hogy felfedezze a becstelenséget, úgy látszik, ha csak lehetett, hitt abban, hogy mások jóhiszeműen cselekszenek és van egy jobbik énjük, amelyen keresztül meg lehet őket közelíteni. És noha szegény középosztálybeli családból származott, igen nehéz körülmények között vágott neki az életnek, és valószínűleg külső megjelenésre is jelentéktelen volt, mégsem fertőzte meg az irigység vagy a kisebbségi érzés. A faji megkülönböztetés, amikor legrosszabb formájában először találkozott vele Dél-Afrikában, úgy látszik mélyen megdöbbentette. Még akkor sem ítélkezett az emberekről fajuk vagy osztályuk szerint, amikor már folytatta azt a harcot, amely lényegében faji háború volt. A tartományi kormányzót, a gyapotmilliomost, az éhező dravida napszámost, az angol közkatonát mind egyformán emberszámba vette, így nagyjából azonos módon bánt velük. Figyelemre méltó, hogy még a lehető legnehezebb körülmények között sem volt híján európai barátoknak, így Dél-Afrikában sem, amikor az indiai közösség bajnokaként tette magát előttük népszerűtlenné.

Az önéletrajz, amelyet részletenként írt, hogy az újság folytatásokban közölje, nem irodalmi műremek, de éppen amiatt a sok közhely miatt tesz mély benyomást az olvasóra, amely tartalmának nagy részét alkotja. Érdemes emlékezetünkbe idézni, hogy Gandhi a fiatal indiai diák mindennapos becsvágyával indult, és szélsőséges nézeteit csak fokonként és néha meglehetősen kelletlenül tette magáévá. Érdekes megtudni, hogy volt olyan idő, amikor cilindert hordott, táncórákat vett, franciául és latinul tanult, felment az Eiffel-toronyba, sőt még hegedülni is megpróbált - mindezt azzal a céllal, hogy az európai kultúrát, amennyire csak lehet elsajátítsa. Nem tartozott azok közé a szentek közé, akiket gyermekkoruktól fogva csodálatos áhitatosságuk jelöl ki, de azok közé sem, akik érzéki züllés fertőjéből térnek meg. Ifjúsága minden vétkét megvallja, de valójában nem sok gyónnivalója van. A könyv címlapjaként egy fénykép szerepel azokról a tárgyakról, amelyeket Gandhi halálakor birtokolt. Az egész készletet öt fontért meg lehetne vásárolni, és Gandhi bűnei, legalábbis a testiek, ha mind egybegyűjtenénk őket, ugyanezt a benyomást keltenék. Néhány szál cigaretta néhány falat hús, néhány pénzdarab, amelyet gyermekkorában a szobalánytól csent el, kétszeri látogatás a nyilvánosházban /mind a kétszer anélkül távozott, hogy valamit "csinált volna"/, egy hajszálon múlt, de elmaradt kaland plymouthi háziasszonyával, egy dühroham - nagyjából ennyi az egész. Szinte gyermekkorától kezdve nagyon komoly volt, inkább erkölcsös, mint vallásos, ám egészen harmincéves koráig nem dőlt el, hogy milyen irányba fog tovább fejlődni. Az jelentette az első, valamennyire is közéletinek nevezhető szereplését, hogy vegetáriánus volt. Nem mindennapi tulajdonságai mögött a szemlélő állandóan érzi mértéktartó, középosztálybeli üzletember őseinek jelenlétét. Úgy találjuk, hogy még személyes ambícióinak teljes feladása után is találékony és energikus ügyvéd és kemény fejű politikai vezető maradt, aki takarékosan kezeli a költségvetést, határozottan vezeti a bizottságokat, és fáradhatatlan aláírások gyűjtésében. Jelleme végtelenül összetett volt, de szinte semmire sem lehet rámutatni benne, amit rossznak nevezhetnénk; úgy hiszem, azt még Gandhi legádázabb ellenségei is elismernék, hogy érdekes és különleges ember volt, aki már puszta létével is gazdagabbá tette a világot. Vajon szeretetre méltó ember volt-e Gandhi? Vajon jelenthetnek-e tanításai valamit azok számára, akik nem fogadják el a mögöttük rejlő vallási hiedelmeket? Ez számomra mindig kérdés marad.

Az utóbbi években divat úgy beszélni Gandhiról, mintha nemcsak rokonszenvezett volna a nyugati baloldali mozgalmakkal, hanem szerves része lett volna azoknak. Különösen az anarchisták és a pacifisták "igényelték" őt maguknak, mert csak azt vették észre, hogy ellenzi a centralizmust és az állami erőszakot, ám figyelmen kívül hagyták tanításainak túlvilági, emberellenes irányzatát Úgy vélem azonban, észre kellene vennünk, hogy Gandhi tanításai nem egyeztethetők össze azzal a hittel, amely szerint az Ember a mértéke minden dolognak, s nekünk az a feladatunk, hogy a földön adjunk értelmet az életnek, mivel csak ez az egyetlen földünk van. Gandhi tanításainak csak akkor van értelmük, ha feltételezzük Isten létét és azt, hogy a szilárd tárgyak világa csak illúzió, amelyből el kell szöknünk. Érdemes szemügyre venni azokat a rendszabályokat, amelyeknek Gandhi alávetette magát, és amelyeket - bár valószínűleg nem ragaszkodott ahhoz, hogy

minden híve minden pontot betartson - nélkülözhetetlennek vélt akár Isten, akar az emberiség szolgálatában. Legelőször is á húsételekről, és lehetőleg mindenfajta állati eredetű táplálékról való lemondás. /Gandhinak, egészsége érdekében a tejet meg kellett engednie magának, de valószínűleg ezt is a bűnbe való visszaesésnek érezte./ Semmi alkoholt vagy dohányt, semmi fűszert vagy ízesítőt, még növényi eredetűt sem, mivel az ételt nem saját magáért kell fogyasztani, hanem egyedül testi erőnk fenntartása érdekében. Másodszor, ha lehetséges, kerülni kell a nemi érintkezést. Ha mégis szükség van rá, akkor egyedül gyermekek nemzése céljából és feltehetően nagy időközönként kerülhet rá sor. Maga Gandhi harmincöt éves kora körül letette a bramahcharya fogadalmat, ami nemcsak teljes szüzességet jelent, hanem a nemi kívánság megszüntetését is. Ezt az állapotot úgy tűnik, nehéz elérni, hacsak nem folyamodik valaki különleges diétához és gyakori böjthöz. A tejivásnak az az egyik veszélye, hogy felkeltheti a nemi vágyat. És végül - ami legfontosabb aki a jóra vágyik, az nem köthet szoros barátságot, és nem érezhet kizárólagos szerelmet, bármilyen természetű legyen is az.

A szoros barátság, mondja Gandhi, veszélyes, mert "a barátok hatnak egymásra", és a baráthoz való hűség folytán az ember helytelen cselekedetekre kényszerülhet. Ez kétségtelenül igaz. Mi több, ha valakinek Istent vagy az emberiséget mint egészet kell szeretnie, akkor nem érezhet másoknál közelebb magához egyetlen személyt sem. Ez ismét igaz, és egyben jelzi azt a pontot, amelynél a humanista és a vallásos életszemlélet nem egyeztethető többé össze. A mindennapi ember számára a szeretet elveszti értelmét, ha nem azt jelenti, hogy egyes embereket jobban szeretünk másoknál. Az önéletrajzból nem derül ki, vajon Gandhi érzéketlenül viselkedett-e feleségével és gyermekeivel szemben, mindenesetre az világos, hogy három alkalommal inkább hagyta volna feleségét vagy gyermekét meghalni, minthogy megetesse őket az orvos által előírt állati eredetű étellel. Igaz, a fenyegető halál soha nem következett be ténylegesen, és az is igaz, hogy Gandhi - vélhetjük, az ellenkező irányba ható erős erkölcsi nyomás hatására - mindig meghagyta a beteg számára azt a lehetőséget, hogy bűnbeesés árán maradjon életben. Ám, ha csak rajta múlott volna, akkor megtiltotta volna az állati eredetű táplálék fogyasztását, bármi legyen is az ára. Lennie kell, mondta, egy határnak abban, hogy az ember mit tesz meg az életben maradásért, és a csirkehúsleves már jóval túl esik ezen a határon. Ez a szemlélet talán nemes, ám úgy vélem, abban az értelemben, amit a legtöbb ember tulajdonit a szónak, embertelen. Az emberiesség lényege az, hogy nem törekszünk tökéletességre, hogy néha bűnt követünk el azért, hogy hűségesek maradjunk, hogy nem megyünk el az aszketizmusban addig a pontig, ahol a baráti érintkezés lehetetlenné válik, és hogy készek vagyunk végül vereséget szenvedni, az élet által megtöretni, mert ez elkerülhetetlen ára annak, hogy szeretetünkkel más emberi lényeket halmozunk el. Kétségtelen, hogy az alkohol, a dohányzás stb., olyan dolgok, amelyeket egy szentnek el kell kerülnie, de a szentté válás is olyan dolog, amit egy emberi lénynek el kell kerülnie. Van ezzel szemben egy nyilvánvaló ellenvetés, bár óvatosan kell élnünk vele. Ebben a yogikkal megvert korban nemcsak azt feltételezzük túl készségesen a "lelki szabadságról", hogy a földi élet teljes elfogadása, hanem azt is, hogy a mindennapi ember csak azért utasítja el, mert nehéz megvalósítania, más szóval, hogy az átlagember bukott szent. Kétséges, hogy ez mennyire igaz. Sokan egyáltalán nem akarnak szentek lenni, és valószínű, hogy néhányan, akik szentekké lesznek vagy erre pályáznak, soha nem éreztek nagy kísértést arra, hogy emberek legyenek. Ha valaki vissza tudná nyomozni ennek a jelenségnek a pszichológiai gyökereit, akkor úgy hiszem, arra a megállapításra jutna, hogy a "lelki szabadságra" való törekvés fő mozgatórugója az élet nehézségei elől való menekülés vágya, de mindenekelőtt a szerelem előli menekülésé, mert a szerelem, akár szexuális, akár nem, sok erőkifejtést igényel. Nem szükséges ezúttal vitatkozni azon, hogy a másvilági, avagy a humanista ideál a "magasabb rendű". A lényeg az, hogy a kettő összeegyeztethetetlen. Választanunk kell Isten és Ember között, és minden "radikális" és "haladó" erő, a legmérsékeltebb liberálistól a legszélsőségesebb anarchistáig végül is az Embert választotta.

Gandhi pacifizmusát azonban bizonyos mértékig külön lehet választani egyéb tanításaitól. Az vallásos indítékokból ered, de Gandhi azt is állította róla, hogy olyan meghatározott eljárás, metódus, melynek segítségével bizonyos

politikai eredményeket el lehet érni. Gandhi nézetei nem egyeztek meg azzal, amit a legtöbb nyugati pacifista gondol. A Satyagraha, amelyet először Dél-Afrikában alakított ki, egyfajta erőszakmentes hadviselés volt, az ellenség legyőzése annak megsebesítése nélkül, valamint anélkül, hogy gyűlölnénk őt vagy gyűlöletet szítanánk benne magunk iránt. Ez olyan dolgokkal járt együtt, mint a polgári engedetlenség, a sztrájk, a vonatok elé, a sínekre fekvés, a rendőri erőszak megfutamodás és visszaütés nélküli elviselése, és ehhez hasonlók. Gandhi tiltakozott az ellen, hogy a Satyagraha fordítása a "passzív rezisztencia" lenne. Gujaratiul a szó jelentése valószínűleg "az igazság oldalán való rendíthetetlenség". Fiatal korában Gandhi szanitécként szolgált az angoloknál az angol-búr háborúban, és az 1914-18-as háborúban ismét kész volt erre a feladatra. Még akkor is elég becsületes volt annak a belátásához, hogy háborúban legtöbbször állást kell foglalni valamelyik fél mellett, amikor már végleg megtagadta az erőszak alkalmazását. Nem képviselte - mint ahogy egész politikai tevékenysége miatt, amely a nemzeti függetlenségért való küzdelemre összpontosult, nem is képviselhette - azt a terméketlen és hazug irányzatot, amelynek követője úgy tesz, mintha minden háborúban, mindkét fél teljesen egyforma lenne, és nem számítana az, hogy ki győz. Arra sem törekedett, a legtöbb nyugati pacifistától eltérően, hogy a kényes kérdéseket megkerülje. Ilyen természetű volt az a kérdés is, amely az elmúlt háborúval kapcsolatban merült fel, és amellyel minden pacifistának szembe kellett néznie, nevezetesen, hogy "Mi a helyzet a zsidókkal? Ölbe tett kézzel nézzük, hogyan irtják ki őket? Vagy ha nem, akkor miként menthetnénk meg őket hadviselés nélkül?" Meg kell mondanom, soha nem hallottam, hogy egyetlen nyugati pacifista egyenes választ adott volna erre a kérdésre, annál több kitérő feleletről van tudomásom, rendszerint a "te sem vagy jobbik" fajtából, történetesen Gandhinak is feltettek egy némileg ehhez hasonló kérdést 1938-ban, és a választ Mr.Louis Fischer "Gandhi és Sztálin" című könyvében meg is örökítette. Fischer úr szerint Gandhinak az volt a véleménye, hogy a németországi zsidóknak kollektív öngyilkosságot kellett volna elkövetniük, mert ezzel "ráébreszthették volna a világot és Németország népét arra, hogy mekkora veszedelmet jelent Hitler". A háború után igazolva látta ezt a nézetét: a zsidókat így is úgy is megölték, tehát jobb lett volna, ha a jelentőségteljes halált választják. Az embernek az a benyomása, hogy ez a szemlélet a még oly lelkes rajongót is lehűti, mint Mr.Fischer, ám Gandhi egyszerűen csak őszinte volt. Ha nem vagyunk hajlandóak kioltani az életet, akkor gyakran fel kell készülnünk arra, hogy az valamely más módon vész el. Amikor 1942-ben Gandhi erőszakmentes ellenállásra buzdított a japán betöréssel szemben, kész volt elismerni, hogy ez több millió ember életébe kerülhet.

Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy Gandhi, aki végül is 1869-ben született, nem értette meg a totalitarizmus természetét és mindent saját, az angol kormány ellen vívott harcának a szemszögéből ítélt meg. És itt nem annyira az a lényeg, hogy az angolok kesztyűs kézzel bántak vele, hanem az, hogy Gandhi mindig igénybe vehette a nyilvánosság erejét. Ahogy az imént idézett mondatból kitűnik hitt abban, hogy "a világot rá lehet ébreszteni" valamire, ám ez csak abban az esetben lehetséges, ha a világnak módjában áll tájékozódni arról, hogy miként cselekszik valaki. Nehéz elképzelni, hogyan lehetne Gandhi módszereit egy olyan országban alkalmazni, ahol a rendszer ellenzői az éjszaka közepén eltűnnek, és soha többé nem kerülnek elő. Sajtószabadság és gyülekezési szabadság nélkül nemcsak a külső nyilvánosság tájékoztatása lehetetlen, hanem tömegmozgalom létrehívása is, sőt még az is, hogy szándékainkat az ellenfél tudomására hozzuk. Van-e Oroszországnak jelen pillanatban Gandhija? S még ha van is, mire megy vele? Az oroszországi tömegek csak akkor tudnának polgári engedetlenséget kifejteni, ha ugyanaz a gondolat egyszerre jutna az eszükbe, de az ukrán éhínség példája nyomán ítélve, még ez sem vezetne eredményre. Ám ha feltételezzük, hogy az erőszakmentes ellenállás eredményes lehet a saját kormányunk ellen, vagy egy megszálló hatalommal szemben, akkor is megmarad a kérdés, hogy hogyan lehetne ezt a módszert nemzetközivé tenni- Gandhi különféle, az utolsó háborúval kapcsolatos, egymásnak ellentmondó kijelentései azt a benyomást keltik, hogy ő is látta ezeket a nehézségeket. Ha a külpolitikára alkalmazzuk, akkor a pacifizmus vagy megszűnik pacifistának lenni, vagy megalkuvássá válik. Ezenfelül erősen megkérdőjelezhető az a feltevés, amelyet Gandhi egyénekkel való érintkezés során oly sikeresen ültetett át a gyakorlatba, hogy az emberek többé-

kevésbé megközelíthetőek, és a nagylelkűség lefegyverzi őket. Nem biztos, hogy így van például, ha őrültekkel van dolgunk. Akkor tehát az a kérdés, hogy ki a normális. Normális volt Hitler? És nem történhet-e meg, hogy az egyik kultúra teljesen elmebeteg a másik kultúra normáival mérve? És már amennyire megítélhető egy egész nemzet érzésvilága, vajon van-e, kimutatható-e egyáltalán kapcsolat egy nagylelkű tett és egy barátságos reagálás között? Vajon a hála szerepet játszik-e a nemzetközi politikában?

Ilyen és ehhez hasonló kérdéseket kellene megvitatni, de minél sürgősebben, még az alatt a néhány év alatt, amíg valaki meg nem nyomja azt a gombot, amitől a rakéták felrepülnek. Kétségesnek tűnik, hogy a civilizáció kibírna-e egy még nagyobb háborút, és legalábbis elgondolkodtató, hogy a kivezető út nem az erőszakmentességben keresendő-e. Gandhi érdeme, hogy kész lett volna őszintén szembenézni azzal a kérdéssel, amit az imént felvetettem, és megszámlálhatatlan újságcikkei valamelyikében bizonyára foglalkozott is a legtöbbel a fentebbi kérdések közül. Az embernek az a benyomása vele kapcsolatban, hogy sok olyan dolog van, amit nem értett meg, de olyan egy sincs, amit ne mert volna kimondani vagy végiggondolni. Soha nem éreztem nagy vonzalmat Gandhi iránt, ám nem vagyok benne biztos, hogy politikai gondolkodóként tévedett-e a lényeget illetően, és azt sem hiszem, hogy élete kudarc lett volna. Érdekes, hogy amikor merénylet áldozata lett, legmélyebb tisztelői közül sokan kiáltottak fel sajnálkozva, amiért éppen elég hosszú ideig élt ahhoz, hogy életművét, romokban heverni lássa; hiszen Indiában abban az időben polgárháború dúlt, amelynek kitörését, mint a hatalom átvételének egyik következményét, kezdettől megjövendölték. Ám Gandhi nem a hindu-mohamedán versengés elsimítására tette fel az életét. Legfőbb politikai célját, hogy békés eszközökkel vessen véget az angolok uralmának, végül is elérte. Szokás szerint, a fontos tényezők bonyolult kapcsolatban vannak egymással. Egyrészt az angolok valóban harcok nélkül hagyták el Indiát, s ez olyan esemény volt, amelyet kevés megfigyelő jósolt volna meg, körülbelül egy évvel a bekövetkezte előttig. Másrészt viszont ezt egy munkáspárti kormány hajtotta végre, és biztos, hogy egy konzervatív kormány, különösen ha Churchill vezeti, másképpen cselekedett volna. Ám ha 1945-re Angliában a közvélemény nagy része rokonszenvezett az indiai függetlenség gondolatával, akkor ez milyen mértékben volt köszönhető Gandhi személyes befolyásának? És ha, ami megtörténhet, India és Anglia végül kiegyensúlyozott és baráti kapcsolatot alakít ki egymással, ez részben nem azért fog-e bekövetkezni, mert Gandhi azzal, hogy makacsul és gyűlölet nélkül folytatta a küzdelmét, megtisztította a politikai légkört? Ha valakiben egyáltalán felmerülhetnek ilyen kérdések, az szellemi nagyságot jelez. Lehet, hozzám hasonlóan, egyfajta esztétikai idegenkedéssel viseltetni Gandhival szemben, vissza lehet utasítani a nevében tett kijelentéseket, miszerint ő szent lett volna /Gandhi maga egyébként sohasem tett ilyen kijelentést/, a szentté válást, mint eszményt is el lehet utasítani, s ebből következően lehet azt gondolni, hogy Gandhi alapvető céljai emberellenesek és reakciósak voltak, ám pusztán politikusi oldalát tekintve, összehasonlítva korunk más vezető politikusaival, feltűnő, hogy mennyire tiszta ez az illat, amit maga után tudott hagyni!
1949